

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**18. YÜZYIL OSMANLI EĞİTİMİNDE YENİLEŞME
ÇABALARINA ULEMANIN YAKLAŞIMI**

KÜBRA DİLEKÇİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZLEM COŞKUN

**EKİM - 2022
KASTAMONU**

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

KÜBRA DİLEKÇİ

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****18. YÜZYIL OSMANLI EĞİTİMİNDE YENİLEŞME ÇABALARINA
ULEMANIN YAKLAŞIMI****KÜBRA DİLEKÇİ****KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ****TARİH ANA BİLİM DALI****DANIŞMAN:DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZLEM COŞKUN**

Bu araştırmada Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyılda yenilik hareketlerine ulemanın tavrına temas edilmiştir. Çalışma, araştırma yapılan diğer kaynaklar üzerinden incelenmiş olup, Osmanlı'nın eğitim sisteminin kuruluştan itibaren nasıl bir gelişme içerisinde seyir ettiğİ aktarılmaya çalışılmıştır. 18. Yüzyılda eğitimde yenilik hareketlerinin önemli payını eğitim alanı, askeri okullar, Avrupa'dan getirilen uzmanlar oluşturmuştur. 18. Yüzyılla beraber ilmi alanlarda değişimlere değinilen bu araştırmada, eğitim alanlarında yapılan ıslahatlar ve bunların nedenleri üzerinde durulmuştur. Gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerine ulemanın yaklaşımı, gösterdikleri destek ve tepki kapsamında ele alınmaktadır. Kuruluştan itibaren İlmiye sınıfı içerisinde aktif olarak bulunan ulemanın yenileşme çabalarına desteğİ kendi imtiyazlarını sağlamak amacıyla olmuştur. Alt tabakaya mensup ulema kesimi ise yenileşme çabalarında pasif bir konumda yer almıştır. 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumlarında batı etkisinin görülmesi, ulemanın merkezi yönetime yakınlığı derecesi onların bu duruma nasıl bir yaklaşım sergilediğini açıkça ortaya koyacaktır.

ANAHTAR KELİMELEER:Medrese, 18. yüzyıl, Eğitim, Islahat, Ulema

Ekim 2022, 123 Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****ULEMA'S APPROACH TO RENEWAL EFFORTS IN 18TH CENTURY
OTTOMAN EDUCATION****KÜBRA DİLEKÇİ****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE****DEPARTMENT OF HISTORY****SUPERVISOR:ASSIST DR. ÖZLEM COŞKUN**

In this research, the attitude of the ulema to the innovation movements of the Ottoman Empire in the 18th century has been touched upon. The study has been examined through other sources researched, and it has been tried to convey how the Ottoman education system has progressed since its establishment. In this research, which mentions that the educational institutions in the Ottoman state have changed with the 18th century, the reforms made in the fields of education and their reasons are emphasized. The approach of the ulema to the training activities carried out is discussed within the scope of their support and reaction. The support of the ulema, who have been active in the İlmiye class since its establishment, has been in order to provide their own privileges. The ulema group belonging to the lower class, on the other hand, took a passive position in the innovation efforts. The western influence in the educational institutions of the Ottoman Empire in the 18th century and the degree of closeness of the scholars to the central government will clearly reveal how they approached this situation.

KEYWORDS:Madrasa, 18th century, Education, Reform, Ulema

October 2022, 123 Page

TEŞEKKÜR

Eğitim, bir toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel seviyesinin belirlenmesinde en önemli unsur olmuştur. Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya hâkim oluşunda, eğitim sisteminin katkısı oldukça büyüktür. Bu nedenle eğitim sistemindeki gelişim ve değişimleri dikkatle incelemek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim kurumlarını sıbyan mektepleri ve medreseler oluşturmaktaydı. Eğitim sistemi içerisinde etkin olan ulema, medreselerde tahsil görmüş seçkin kimselerdir. İlmiye teşkilatı içerisinde birinci basamakta yer alan ulema sınıfı, devletin her türlü dini, idari, hukuki fonksiyonları ile yakından ilgilenmekteydi. 18. yüzyılla birlikte Avrupanın bilgi ve teknolojik atağa geçmesi diğer devletlere karşı üstün bir konuma geçmesine neden olmuştur. Her alanda ilerleyen Avrupa karşısında yalnızca dini derslerle sınırlandırılan Osmanlı eğitimi arka plana düşmüştür. Lale devrinden itibaren eğitim durumunun zafiyetinin nedenleri tespit edilerek ıslah çalışmaları başlatılmıştır. Avrupanın çağdaş askeri tekniklerinin üstünlüğünü kabul eden Osmanlı Devleti kendi topraklarında yeni askeri kurumlar oluşturmuştur. Eğitimde yenileşme çalışmalarının toplum tarafından kabul edilmesi için ulema sınıfının desteği çok önemlidir. Fakat 18. Yüzyılda klasik dönemde olduğu gibi güçlü bir yapıda olmayan ve iki ayrı gruba bölünen ulema sınıfının, yenilik hareketlerine destekleri ve tepkileri çıkarları doğrultusunda farklılık gösterecektir.

Çalışmamda konu hakkında önemli bilgiler içeren eserlerinden istifade ettiğim araştırmacıların başında, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Orlin Sabev, Ekmeleddin İhsanoğlu gelmektedir. Tezimde yer verdiğim önemli bilgileri bu kaynaklardan elde ettim. Yazarlara teşekkürü borç bilirim. Çalışma konumun belirlenmesinde ve araştırma sürecimde bana yardımcı olan saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Özlem Coşkun hocama, ellerini her zaman omuzumda hissettiğim, maddi manevi desteklerini esirgemeyen aileme, çalışma sürecim boyunca yanımda olan kıymetli dostlarıma çok teşekkür ederim.

KÜBRA DİLEKÇİ

Kastamonu, 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TAAHHÜTNAME	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. OSMANLI GELENEKSEL EĞİTİM KURUMLARI	4
2.1 Sıbyan Mektepleri	4
2.2 Medreseler.....	7
2.2.1 Medreselerde Ders Metodu, Programı ve İşleyişi.....	12
2.2.2 Medreselerde Öğretim Kadrosu.....	15
2.3 Enderun Mektebi.....	17
3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ULEMA	21
3.1 Osmanlı Eğitim Sisteminde Ulemanın Yeri ve Önemi.....	26
4. OSMANLI DEVLETİ'NDE 18. YÜZYIL EĞİTİM FAALİYETLERİ VE BU FAALİYETLERE ULEMANIN YAKLAŞIMI	34
4.1 Tersane-i Amire Hendeshanesi'nin Açılması	43
4.2 Mühendishane-i Bahri Hümayun'un Açılması.....	48
4.3 Mühendishane-i Berri Hümayun'un Açılması.....	53
4.4 18. Yüzyılda Eğitim Alanında Yapılan Islahat Hareketlerine Ulemanın Katkısı	59
4.4.1 Mühendishane-i Bahri Hümayun'a Ulemanın Katkıları.....	81
4.4.2 Mühendishane-i Berri Hümayun'a Ulemanın Katkıları.....	86
4.5. 18. Yüzyılda Eğitim Alanında Yapılan Yeniliklere Ulemanın Tepkisi.....	90
5. SONUÇ.....	104
KAYNAKLAR	107
EKLER	117
EK A Osmanlı Medreselerinde Okutulan Eserler	118
EK B İbrahim Müteferrika'nın Hazırladığı Türkçe Gramer Kitabı... ..	121
EK C Matbaa Açmak İçin Padişahın Verdiği Hatt-ı Hümayûn ve Fetvanın Aslı	122
EK D Matbaa Açmak İçin Verilen Dilekçenin Aslı.....	123

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
yy.	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyılda İlmıye sahasında gerçekleştirmiş olduğu yenilik çabaları eğitim tarihi açısından çalışılmaya değer bir husustur. Osmanlı Devleti'nin Avrupanın modern eğitim kurumlarını bünyesine dahil ettiği 18. yüzyıl, kaynakların çeşitliliği açısından yenilik hareketlerini daha kolay analiz etmeye yardımcı bir dönem olmuştur. Yenilik çabaları bünyesinde devlet erkânının bu faaliyetlere destek yahut karşıt bir durumda olması nedenlerine bakıldığında, dönemin sosyal, siyasal ve ekonomik koşullarına değinilmesi araştırmanın niteliğini ön plana çıkarmaktadır. Dönemin İlmıye sınıfına kaynaklık edecek şakayık ve zeyller, ulema biyografileri ve İlmıye Salnamesi önemli arşiv kaynakları arasındadır. 18. Yüzyıl devlet politikası ve eğitim kurumlarının işleyişi çeşitli yenilik hareketleriyle canlılık kazandırılmak istenmiştir. Ancak bilfiil bu faaliyetlere destek verecek ulema sınıfının kendi bünyesinde bozulmaların meydana gelmesi dengeleri alt üst edecektir.

Osmanlı Devleti her alanda kurumsallaşmış bir yapıya sahiptir. Bu kurumlar arasında en önemli yapılardan biri de İlmıye teşkilatıdır. Eğitim her devlet için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Bunun nedeni padişah dışındaki her alanda idari işlemlerin İlmıye tarafından yürütölüyor olmasıdır. Osmanlı Devleti birçok yönden olduğu gibi eğitim ve öğretim yönünden de kendinden önceki Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirasçısı niteliğindedir. Eğitime çok büyük bir önem veren Osmanlı Devleti, farklı eğitim kurumları meydana getirmişlerdir.¹ Osmanlı Devleti'nde Sıbyan Mektepleri ile başlayan eğitim faaliyetleri öğrencilere, Kur'an okuma ve namaz kılma usullerini dini anlamda öğretmek amacıyla kurulmuştur. Medreselerde Kur'an eğitiminin yanı sıra Arap dili ve grameri, İşlam ahlakı, peygamberin hayatı gibi konularda eğitim verilmiştir.²

Sıbyan mekteplerinde eğitimlerini tamamlayan öğrenciler medresede öğrenim görmeye hak kazanmıştır. Medreseler, sıbyan mekteplerinin devamı olarak, dini derslerinde var olduğu örgün eğitim kurumlarıdır. Fatih'in kurduğu Sahn-ı Seman

¹ Güray Kırpık, Uğur Ünal, Hasan Işık, Bahattin Demirtaş, v.d., **Türk Eğitim Tarihi**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016 s.3

² Fahri Unan, "*Medreseler ve Osmanlı Merkezi Yönetimi*", **İlimder Jurnalı/Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:5, Sayı:9, 2004, s.3

medreseleri niteliği bakımından Osmanlının önemli kurumlarından biri haline gelmiştir. Medreselerde tahsilini tamamlayan öğrenciler, Osmanlı Devleti'nin yönetici kadrosunda görev almışlardır. Bu durum medreselerin devlet teşkilatı içerisinde önemli bir kurum olduğunun göstergesidir. Medreselerde eğitim alan, kendini din ilimleri ile yetiştirmiş olan 'alim' kimselere ulema adı verilmektedir. Ulema sınıfı, medreselerde tahsil görmüş, nitelikli ve toplumun kimlik kazanmasında etkili zümrelerden oluşmaktadır.

Osmanlının kuruluşundan 18. Yüzyıla kadar İlmiye teşkilatında meydana gelen değişimler Avrupa karşısında geri plana düşen her kurum için yenileşmeyi mecbur kılmıştır. Avrupa'da meydana gelen değişimleri ve gelişmeleri takip etmeyen Osmanlı Devleti için, yenileşme hareketleri hem iç hem de dış mekanizmada Devleti zora sokmuştur. Lale devrinde, Karlofça ve Pasarofça Antlaşmaları ile uğranan toprak kayıpları Osmanlı yöneticilerini, güçlü ve modern bir ordu kurmak gerektiği düşüncesine yöneltmiştir.³ İlk kez çağdaş askeri teknik bilgiler vermek amacıyla 1734 tarihinde Hendeshane Okulu açılmıştır. 1775 tarihinde deniz subayı yetiştirmek amacıyla Mühendishane-i Bahri Hümayun adıyla ilk askeri deniz okulu; kara subayı (askeri mühendis) yetiştirmek amacıyla 1795 tarihinde Mühendishane-i Berri Hümayun okulu açılmıştır.⁴

18. Yüzyılla beraber askeri alanda yapılan eğitim faaliyetleri, Osmanlı Devletini Avrupanın modern savaş ve teknolojilerine ulaşmasını bir adım daha ileri götürecektir. Yenileşme hareketlerinin yoğun olduğu bu dönemde İlmiye teşkilatı içerisinde seçkin zümrelerden oluşan ulema sınıfının katkıları ise oldukça önemlidir.

İlmiye teşkilatı içerisinde yapılan faaliyetler için hazırlanan kanunnamelerde ulemanın etkisi söz konusudur. Bu nedenle 18. Yüzyılda açılan batı tarzı eğitim kurumlarının oluşumunda olumlu katkı sağlayan ulema kesimi sağladıkları katkılarla önemli bir yere sahiptir. Çağın gereklerini anlayan, eğitim sisteminin iyileştirilmesini amaçlayan yenilik taraftarı olan ulema kesimi genellikle müderrisler arasından

³ Can Abdullah Günay, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Modern Bilim Algısı", **Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Sayı:7, 2019, 89

⁴Osman Taştekin, "18. yüzyıl ve Sonrası Eğitim Kurumları", **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, Cilt:23, Sayı:3, 2019, s.1147

çıkmiştir.⁵ Ulemanın yenileşme çabalarına destek vermesi, toplumun yeniliklere açık hale gelmesine de yardımcı olacaktır. Özellikle 18. Yüzyılın başlarında Yirmisekiz Mehmet Çelebi ve İbrahim Müteferrikanın gayretleriyle kurulan matbaanın Osmanlı Devletine girmesi, ilim faaliyetlerinin ilerlemesi açısından önemlidir. Ulemanın başı sayılan Şeyhülislamın matbaanın faaliyete geçme konusunda verdiği fetva sayesinde toplum tarafından batının araç ve gereçlerine bakılan ön yargıyı kırdığını söylemek mümkündür.

18. yüzyılda yalnızca yenilik taraftarı ulemanın varlığından söz etmek çok doğru bir yaklaşım değildir. 16. Yüzyılın sonlarından itibaren İlmiye teşkilatına mensup müderrislik mesleğinin bozulmaya başlaması, medrese kurumunun işleyişini de aksatır hale getirmiştir. Ulema sınıfına verilen imtiyaz, rüşvet ve iltimaslar zamanla devlet içerisinde büyük bir güç haline gelmelerine neden olmuştur. Padişaha yakınlık derecesi ile yenilik taraftarı olan ulema, öncelikle kendi statülerini korumak amacıyla yenilik taraftarı gibi kendini göstermiştir. Fakat desteklerinin çok büyük oranda olduğu söz konusu değildir. Yabancı uzmanların daha çok rol aldığı 18. Yüzyılda ulema, yalnızca perde arkasında desteklerini sürdürecektir.

Alt statüye mensup olan ulema kesimi ise makam ve mevkiye sahip olan üst ulemanın imtiyazlara sahip olmasından hoşnut olmayarak tepki göstereceklerdir. Ulema sınıfının kendi içinde var olan iki zıt grup çatışması ise, devletin yenileşme çabalarında ilerleme kaydetmesini önleyecektir. İlmiye Teşkilatında var olan bozulmalar zaman içerisinde daha fazla kendini gösterecektir.

⁵Havva Sinem Ugurlu, “*Tanzimat’ın Din Eğitimi Anlayışına Getirdiği Yenilikler*”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010. S.22

2. OSMANLI GELENEKSEL EĞİTİM KURUMLARI

2.1 Sıbyan Mektepleri

Osmanlı'nın klasik eğitim sistemi içinde, birinci basamakta yer alan sıbyan mektepleri Osmanlı Devleti'nde ilk eğitim ve öğretimin yapıldığı yerlerdir. Osmanlı Devleti'nde örgün bir faaliyet sürdüren sıbyan mekteplerinin günümüzde karşılığı ilköğretim olarak tanımlanır.⁶ Devlet içerisinde sıbyan mektebinin adı “muallimhane, mahalle mektebi, mektebhane, darü't-ta'lim, dar'ül-huffaz” olarak da anılmıştır.⁷ Camilerin yanında, külliyelerin içinde ya da müstakil bir yapıda yer alan sıbyan mektepleri, padişahlar, valide sultanlar ve devletin ileri gelenleri tarafından yaptırılmıştır.⁸ Osmanlı Devleti'nde her Müslüman aile çocuklarını, sıbyan mektebine göndermeyi bir görev bilmiştir. Çünkü sıbyan mekteplerinde çocuklar, dini yaşamlarını en iyi derecede sürdürecektel temel eğitimi almaktaydılar. Sıbyan mekteplerinde temel dini bilgiler, Kur'an-ı Kerim okuma, İslâmın ibadet, iman, ahlak esasları öğretilirdi.⁹

Dersler yazın bahçede, kışın ısıtılan odalarda yapıldı. Hoca minder üzerinde oturur, öğrenciler halka şeklinde oturur, önlerinde rahle bulunurdu. Dersini vermek isteyen öğrenci, hocanın önüne oturur, böylelikle dersler işlenmiş olurdu.¹⁰ Derslerde genellikle, Arap grameri, Kur'an tilaveti, dini bilgiler, büyük şahsiyetlerin sözleri, bazı hesap bilgileri öğretilmiştir.¹¹

Öğrenciler sıbyan mektebine yaklaşık beş ve yedi yaşları arasında başlamışlardır. Sonbahar mevsiminde başlanan derslere, öğrencilerin katılımı ilk gün ailesi ile

⁶Kırpık, a.g.e, s.90

⁷Ünal Taşkın, “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1/3, 2008, s.345

⁸ Kırpık vd., a.g.e, s.90

⁹Abbas Çelik, “*Hatıralarla Sıbyan Mektepleri*”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 27, Erzurum, 2007, s.126

¹⁰ Zeynep Ahunbay, “*Mektep*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:29, Ankara, 2004, s.7

¹¹ Cahit Baltacı, “*Mektep*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:29, Ankara, 2004, s.6

birlikte olurdu. Hocaya teslim edilen aileler mektepten ayrılırdı. Eğer zengin bir ailenin çocuğu mektebe başlayacak ise Amin Alayı* yapıldı.¹²

Sıbyan mekteplerinde çocukların girip çıkarken çevirdikleri, üzerinde önlü arkalı geldi ve gitti yazan bir tahta mevcuttu. Öğrenciler içeri girip çıktıkça bu tahtayı çevirirlerdi. Mekteplerde disiplin çok mühim bir meseleydi.¹³ Öğrencilere disiplini sağlamak amacıyla veliler, hocaya “eti senin kemiği benim” sözünü söylemekten çekinmezlerdi. Eski dönemlerden beri süregelen, eğitimde disiplini sağlamayı amaçlayan dayak, hocaların başvurduğu disiplin şekliydi.¹⁴ Hocaların yanında her daim, en uzak öğrenciye bile uzanan bir sopa bulunurdu. Duvar da ise falakası asılıydı.¹⁵ Hoca çocukları cezalandırmak amacıyla tokatlar hatta falakaya yatırırdu. Esasında yine bilinen ve hocaya saygı gösterme anlamında kullanılan “hocanın vurduğu yerde gül biter” sözüyle topluma da disiplini sağlamak amaçlı, yapılanlar mubahtır mesajı verilirdi. Öğrencilerin başarılı olması hususunda, gerek aile içinde gerek sıbyan mekteplerinde dayak, etkili bir geleneksel disiplin yöntemi idi.¹⁶

Sıbyan mekteplerinde eğitim dini nitelikte yapılmaktaydı. Çocuklara erken yaşta Kur'an sevgisini aşılamak amaçlı kurulmuş olan bu mekteplerde öğretmen vasfını taşıyan kişi hoca idi.¹⁷ Müderrisler sıbyan mekteplerinde görev yapmamışlardır. Genellikle mekteplerin yakınlarında bulunan cami imamı hoca olarak sıbyan mekteplerinde görev yapmışlardır.¹⁸

Cami imamı dışında sıbyan mekteplerinde görev yapacak olan kişilerin sıralanan özellikleri taşıması yeterli olarak görülmüştür. Orta derece de okuma yazma bilgisinin olması, ölen bir hocaların aynı uygun nitelikleri taşıyan oğlu, okuma yazma

* Mektebe yeni başlayacak olan her öğrenci için amin alayı yapıldı. Evinden alınan öğrenciler güzel giysilerini giyerler ve süslü bir faytona binerlerdi. Faytonun hareketi ile başlayan ilahiler mektebe kadar devam ederdi. Alayı izleyen ve katılan kişilerde ilahilere eşlik ederlerdi. Amin alayı öğrencinin evine döndüğünde, evde önemli misafirlere ikramda bulunulurdu. Mektebe yeni başlayacak olan öğrenci hocaların önüne oturtulur ilk olarak elifba alfabesi okutulurdu. Hoca dersini dualarla bitirirdi. Ders sonunda aile büyüklerinden biri hocaya, öğrenciyi teslim ederdi. Amin alayı yapılan evdeki ikramlar mektebe de gönderilirdi. Böylelikle amin alayları, halk tarafından bir tören, seyirlik olarak algılanırdı. Çelik, a.g.m, s.128-130

¹² Çelik, a.g.m, s.127

¹³ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi** M.Ö. 1000, M.S. 2015, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2015, s. 90

¹⁴ Akyüz, a.g.e, s.90-91

¹⁵ Çelik, a.g.m, s.133

¹⁶ Akyüz, a.g.e, s.90-91

¹⁷ Şadiye Yılmaz, “Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik Ve Gelişmeler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2009, s.17

¹⁸ Akyüz, a.g.e, s.93

bilgisine sahip kadınlar ve hafız olan kimseler sıbyan mekteplerinde görev yapabilirlerdi.¹⁹

Hocalar, toplum tarafından benimsenen, saygı duyulan, güvenilir kişilerdi. Bunun en etkili sebebi ise hocaların sosyal hayatta aile babası rolünü taşımasıdır. Sıbyan mektebinde görev yapan hocalar, tıpkı halk gibi bağ bahçe işleri ile uğraşırdı. Halk içinde dedikoduya girmez, herkesle samimi olmazlardı. Hocaların bu özelliklere sahip olması, onların halk tarafından saygı duyulmasına neden olmuştur. Sayılan bu özelliklerin dışında sıbyan mekteplerinde görev yapan hocaların din adamı olmaları, onlara gösterilen saygının kuvvetli bir göstergesidir.²⁰ Hocaların dini vasfının etkisi ile beraber peygamber efendimizin söylediği bazı sözler hocaların saygınlığını da artırmıştır. Hz. Peygamber “bilginlere itaat ediniz, çünkü onlar dünya ve ahiretin kandilidir” sözü toplum için de kıymetli görülmüştür.²¹ Sıbyan mektebinde görev yapan hocaların eşleri de kız öğrencilere zaman zaman ders vermektedir. Yine bu kişiler de ağırbaşlı, orta yaşlı kimselerdi. Öğrencilerin Kur’an-ı Kerimi hatim ettikten sonra hocaya çeşitli hediyeler götürdüğü de olurdu. Hocaların yanında yer alan bir diğer önemli kişi de öğrencilerle yakından ilgilenen kalfadır. Hocanın yardımcısı konumunda olan kalfa, öğrencilerle meşgul olur, hocalara da yardım ederlerdi.²²

Osmanlı Devleti’nde sıbyan mektepleri de diğer toplum hizmetleri gibi vakıf yoluyla finanse edilmiştir. Devlet içinde eğitim ve öğretim kurumlarının bütçesi kişiler tarafından vakıf yoluyla sağlanmıştır. Devlet tarafından hocalara herhangi bir maaş bağlanmamıştır. Hocaların maaş konusu Osmanlı Devleti’nde farklı görüşlere neden olmuştur. Kur’an-ı Kerim öğretiminin parayla yapılması bazı kesimler tarafından hoş karşılanmamıştır.²³ Örgün eğitime katkısı olan vakıflar aracılığıyla, hocaların maaşları, mekteplerin bakım ve onarım ücretleri, öğrencilerin çeşitli masrafları karşılanmıştır.²⁴ Sıbyan mekteplerinin ücretsiz olmasına rağmen çoğu velinin hocaya hediye ve para vermeleri bir gelenek haline gelmiştir. Durumu iyi olmayan veliler ise endi uğraşlarına göre hediye vermeyi seçmişlerdir. Örneğin çiftçilikle uğraşan bir

¹⁹Zülfü Demirtaş, “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri Ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, Elazığ, 2007, s.175

²⁰ Yılmaz, a.g.t, s.17

²¹ Akyüz, a.g.e, s.93

²² Uğur Demirbağ, “Sıbyan Mektepleri’nde Verilen Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi”, **Türk- İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 16, 2018, s.410

²³ Yılmaz, a.g.t, s.16

²⁴ Akyüz, a.g.e, s.113

veli, hocaya buğday bağışı yaparlardı. Hayvancılıkla uğraşan veliler hocaya koyun hediye ederlerdi.²⁵

Eğitimde yenilik ve kurumsallaşmaya doğru ilk adımlar 19. Yüzyılda gerçekleştirilmiştir.²⁶ Bu yenilik çabalarına girişilmeden önce sıbyan mekteplerinin programlarında değişiklikler yaşanmıştır. Programlara yeni dersler eklenmiş ve çıkarılmıştır. Bu program değişiklikleri sağlanırken öncelikle dini derslerin işlenmesi şart koşulmuştur.²⁷ Sıbyan mekteplerinin işleyişine dair bilinen en eski kaynak II. Beyazıt'ın vakfiyesidir.²⁸

1824 yılında ilköğretim II. Mahmud döneminde zorunlu hale getirilmiştir. Eğitimin zorunlu hale getirilmesi uygulaması ülke içinde ve dışındaki sorunlar neticesinde 1839 yılına kadar tam anlamıyla sağlanamamıştır. Taşrada ve İstanbul sınırları içerisinde denetimin işlenememesi neticesinde, ilköğretim basamağının zorunlu kılınması ve devam ettirilmesi hususu ancak Cumhuriyet döneminde tam olarak sağlanmıştır.²⁹

2.2 Medreseler

Osmanlı Devleti'nde medreseler, İlmiye teşkilatı içinde en önemli müesseselerden biri olarak faaliyet sürdürmüştür. Osmanlı Devleti medreselerdeki eğitimde Türk-İslâm geleneğini devam ettirmiştir. Medreselerde uygulanan geleneksel eğitim programları zamanla önemli ilerlemeler kaydetmiştir.³⁰ Devletin önemli kademelerinde görev yapacak kişilerin yetiştirilmesi amacıyla kurulan medreselerin, dini bir eğitimle topluma yön vermesi beklenmektedir. Her anlamda toplum zihniyetine yön verecek olan nitelikli insanları yetiştirme amacını gütmesi, medreselerin idari, dini ve toplumsal özelliklerini ortaya koymaktadır.³¹ Özellikle medreselerden mezun olan kişilerin Osmanlının yönetici kadrolarında yer alması

²⁵ Yılmaz, a.g.t, s.16

²⁶ Demirtaş, a.g.m, s.176

²⁷ Baltacı, a.g.m, s.7

²⁸ Çiğdem Belgin Dikmen, Ferruh Toruk, "Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 48, 2017, s.37

²⁹ Demirtaş, a.g.m, s.176

³⁰ Mahmut Zengin, Kübra Cevherli, **Osmanlı Medrese Sisteminde Eğitim-Öğretim Kadrosu Üzerine Bir Değerlendirme**, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.176

³¹ Kemaleddin Taş, "Osmanlı Yönetim Sisteminde Şeyhülislamlık Kurumu Sosyolojik Bir Çözümleme", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:1, 2005, s.92

medreselerin devlet teşkilatı önemli bir kurum olduğunun göstergesidir. Eğitim ve kültür seviyeleri yüksek olan Osmanlı kadrolarında yerlerini alan bu kişiler devlet içinde: Kadı, Kazasker, Şeyhülislam, Müderris, Padişah hocası ve imam gibi meslekler edinmişlerdir. Ulema olarak adlandırılan İlmiye sınıfına mensup kesim ise, savaşımlara gitmeyen Osmanlı topraklarında âlimler sınıfı olarak nitelendirilen kişilerdir. Devlet memurları şeklinde düşünebileceğimiz ulema sınıfı mensupları, daha çok İslami geleneklere göre yetiştirilmiş eğitilmiş kişilerden oluşmaktadır.³²

İslam devletlerinin her biri cami, medrese, hastane, imarethane gibi sosyal müesseseleri vakıflar aracılığıyla finanse etmiştir. Osmanlı Devleti Anadolu'da fethettikleri yerlerde gayrimüslimlerin var olan müesseselerini vakıf şartları ile birlikte tanımıştır.³³ Aynı zamanda Osmanlı Devleti fethettikleri yerlere şehirlerin ihtiyaçlarına göre cami, medrese, mektep inşasında bulunmuştur. İlmiye teşkilatı Osmanlı Devleti için her dönem önemli görüldüğü için şehirlerden köylere hemen hemen her yerde eğitim kurumları inşa edilmiştir.³⁴ Medreselerde var olan eğitim programlarının şekillenmesinde, medrese vakıflarını finanse eden kişilerin ve mütevellilerin kısmen de olsa etkisinin olduğu söylenebilir. Vakfiyelerde de bu ifadeleri doğrulayacak işaretler vardır. Ulûm-i mutebere ve mûteber maarifin medreselerde okutulması istenilmiştir. Bazı medreselerde okutulan kitaplar aynı olmakla beraber kısmen değişiklikte göstermiştir. Vakıf sisteminde hayırsever olan kişilerin belli istekleri de vakfiyelerde yer almıştır. Bu istekler arasında, medreselerde hangi ilim derslerinin okutulacağı hususu vardır. Vakıf kurucularının finanse ettikleri medreselerde hangi müderrisin görev yapacağı konusunda da söz sahibi olan kişiler mevcuttur. Vakfiyelerde yer alan bu bilgiler ışığında, Medreselerin, vakıf kurucularının ve mütevellilerin fikirleri etkisi altında kaldığı görülmektedir.³⁵

Osmanlı medrese tarihi Orhan Gazi'nin 1331 yılında İznik'te kurdurduğu medrese ile başlar. Cumhuriyet dönemi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile 3 Mart 1924'te medrese

³²Ahmet Köç, “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıfın Hayırseverliği: Ümera ve Ulema Vakıfları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:19, Sayı:35 Haziran, 2016, s.305

³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2014, s.3

³⁴ Taşkın, a.g.m, s.344

³⁵ Kasım Kocaman, “Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, 2016, s.417

tarihi sona erer. Başlangıcından lağvedilmesine kadar geçen asırlarda medreseler kurumsal olarak gelişim ve değişim göstermiştir.³⁶ Medreseler uygulanan öğretim programlarıyla, kurumların mimari özellikleriyle Osmanlı tarihi boyunca önemli aşamalar kaydetmiştir.³⁷ Osmanlı'nın İlmiye Teşkilatı içerisinde önemli bir yere sahip olan eğitim kurumları, devlet ile aralarında bir bağ kurarak faaliyetlerini yürütmüştür. Osmanlı medreseleri de kayda geçen diğer sosyal müesseseler gibi devlet yöneticileri tarafından kurulmuştur.³⁸ Bu kurumlar, Sultan başta olmak üzere devlet içinde önemli görevler edinen, yüksek rütbeli ulemalar, şeyhülislam ve devlet adamlarının katkısıyla inşa edilmiştir.³⁹

Devletin sınırlarının kısa sürede genişlemesi üzerine, eğitim verecek olan şahsiyetlerin yeterli olmaması, İlmiye için eleman ihtiyacını doğurmuştur. Osmanlı, bununla birlikte eğitim müesseselerinin sayısını çoğaltmış, İznik, Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerde medreseler kurulmuştur.⁴⁰ Erken Osmanlı dönemi vakfiyeleri Selçuklu vakfiyeleriyle benzerlik taşıdığı görülmüştür. Vakfiyelerin görevi, medreselerin bakım ve onarım ücretlerini, müderrislerin maaşları, öğrencinin bursları gibi ücretleri karşılamaktır. Günümüze ulaşan vakfiyelerden çıkan sonuçlara bağlı olarak medreselerde eğitim müderrisin inisiyatifine bırakılmıştır. Vakıfların medreselere sadece finansal desteği olmuştur.⁴¹

Osmanlı medreseleri Cahit Baltacı tarafından üç ayrı safhaya ayrılmıştır. Cahit Baltacı yazmış olduğu *Klasik Dönem Osmanlı İlim Müesseseleri* adlı makalesinde, birinci safha; devletin kuruluşundan XVI. Yüzyılın sonuna kadar olan medreselerdir. Bu yüzyıla kadar olan medreselerde, akıl ve deneye dayanan ilimlerden ziyade daha çok dini derslerin yer aldığı bir eğitim programı uygulanmaktaydı.

İkinci safha ise, XVI. Asırdan, 1913 yılındaki “Darû'l Hilafeti-l- Aliyye Medreselerinin” ıslahatına kadar olan süreçtir. Bu safhada, akli ilimlerin medreselerde okutulmasından vazgeçilmiştir. Başta Katip Çelebi olmak üzere diğer

³⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası (1916-1965) Keşif ve Tasarlama Dönemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s.543

³⁷ Zengin, a.g.m, s.175

³⁸ Fahri Unan, *Medreseler ve Osmanlı Merkezi Yönetimi*, s.1

³⁹ Unan, a.g.m, s.3

⁴⁰ Fahri Unan, “*Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Eğitim Üzerine Yapılmış Çalışmalara Dair Bir Bibliyografya Denemesi*”, **Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi**, Sayı:18, 2015, S.84

⁴¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Medreseler Neydi Ne Değildi?**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019, s.32

Osmanlı düşünürleri bu durumdan şikayetçi olsalar da Osmanlı Devleti bu dönemde ilmi müessese konusunda gerilemeye başlamıştır.

Medreselerin üçüncü safhası, “Darû’l Hilafeti-l- Aliyye Medreseleri” dönemini teşkil etmektedir. Bu dönemde diğer dönemlerden farklı olarak akli ve nakli ilimler beraber görülmüştür. Medreselerde okutulan ders programlarına, yabancı dersler de eklenmiştir.⁴²

Osmanlı Devleti kuruluşundan beri ilmi konularda teşkilatlı bir yol izlemiştir. Devlet, medreselerde kuruluşundan itibaren tutarlı ve düzenli bir yapıya önem vermiştir.⁴³

Orhan Bey İznik’te kurdurduğu medreseye Şerifüddin Dâvûd b. Mahmud b. Muhammed Kayseri’yi atamıştır. Müderris olarak görev yapan Dâvûd-ı Kayseri 30 akçe maaş almıştır.⁴⁴ İznik’te kurulan bu medrese yapı ve işleniş bakımından Selçuklu geleneğinin devamını sağlamıştır.⁴⁵ İznik medresesinde öğrencilere sadece dini bir eğitim verilmiştir. Dâvûd-ı Kayseri dışında önemli İlim âlimlerinden olan Tâceddin-i Kürdi, Alâeddin Esved gibi hocalarda bu medresede görev almıştır.⁴⁶

Orhan Bey döneminde başlayan bu ilmi teşkilatlanma Bursa’nın fethiyle beraber hızlanmıştır. Fetihden sonra Bursa’da bulunan manastır medreseye çevrilmiştir. Adını Manastır Medresesi olarak devam ettiren bu müessese, Edirne feth oluncaya kadar önemli bir konumda olmuştur. Edirne’nin fethinden sonra açılan medreseler, Bursa da ki medreseleri geride bırakmıştır.⁴⁷

Özellikle II. Murad döneminde yapılan üç şerefeli camii çevresindeki medrese Osmanlı Devleti içinde üstün bir konumda yer almıştır. Edirne’de bulunan üç şerefeli medrese, İstanbul’da açılan Sahn-ı Seman Medreseleri faaliyete geçene kadar önemini yitirmemiştir. Fatih döneminde açılan Sahn-ı Seman Medreseleri, sekiz

⁴² Cahit Baltacı, “Klasik Dönem Osmanlı İlim Müesseseleri”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt:12, Sayı:3-4, 1999, s.259-260

⁴³ Tunay Karakök, “Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı’da Medreseler: Bir Değerlendirme”, **Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 2013, s.217

⁴⁴ Ünal, a.g.m, s.351

⁴⁵ Mefail Hızlı, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, Bursa, 1987, s.279

⁴⁶ İhsanoğlu, a.g.e, s.112

⁴⁷ Ünal, a.g.m, s.351

medreseden oluşmaktaydı. İnşa edilen bu medreseler, Osmanlı Devleti'nin eğitimde teşkilatlanmaya gitmesine yol açmıştır. Sahn-ı Seman medreseleri müessese olarak İlahiyat ve İslam fakülteleri sayılmıştır.⁴⁸ Fatih Sultan Mehmed'in İlmiye teşkilatında ki faaliyetleri onu bir ilim ve âlim öncüsü yapmıştır.⁴⁹ Özellikle eğitilmiş ve bilgi sahibi kişilere de büyük önem vermiştir.⁵⁰

Kurulan Sahn-ı Seman Medreselerinin diğer adı, Medâris-î Semaniye olarak da adlandırılmaktadır. Sahn-ı Seman Medresesi etrafında, Darüşşifa, misafirlerin hayvanları için kullanabilecekleri ahırlar, kütüphane ve hamam bulunuyordu. Fatih vakfiyesine göre Sahn-ı Seman Medresesi, İstanbul'un tam ortasında bulunduğundan dolayı Sahn adını buradan almıştır.⁵¹ Tursun Bey'in ifade ettiklerine göre, medreseler Sekiz Cenneti (heşt bihişt) andırmaktadır. Benzetmelerin asıl amacı medreselerde tahsil görüp iyi bir derece alan talebenin cennet gibi en üst makama ulaşabileceği sayılmaktadır.⁵² Sekiz medreseden oluşan bu yapıların her birinde on dokuz oda bulunuyordu. Medreselere sekiz müderris tayin edilmiş, her birinin yevmiyesi elli akçe olarak belirlenmiştir. İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed 'den başka Osmanlı vezirleri de medrese inşa ettirmişlerdir. İstanbul'da medrese sayısı arttıkça, medreselerin dereceleri de bu yapılara göre sınıflandırılmıştır.⁵³ Bu dönemde Tetimme Medreseleri Sahn-ı Seman medresesi etrafında şekillenmiştir. Tetimme medreseleri talebelerin Sahn-ı seman Medreselerine geçişinde bir kademe olarak belirlenmiştir. Fatih medreselerinde, akli ve nakli ilimler doğrultusunda eğitim verilmesi amaçlanmış fakat İslami ilimler (kelam, fıkıh, hadis) ağırlıklı olarak okutulmuştur.⁵⁴

Osmanlı klasik eğitim müesseseleri içerisinde yer alan bir diğer medrese ise Süleymaniye Medreseleridir. Artan fetihler sonucunda sınırlar genişledikçe devlet içinde bürokrasiye katkı sağlayacak iyi yetişmiş kişilere ihtiyaç duyulmuştur. Kanuni

⁴⁸ Uzunçarşılı, a.g.e, s.4-5

⁴⁹ Mehmet İpşirli, “*Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)*”, **Osmanlı Araştırmaları VII-VIII**, İstanbul, 1988, s.274

⁵⁰ Fatih'in Kanunnamesinde yer alan bilgilere göre: “Şeyhülislâm, ulemanın reisidir ve muallim-i sultanî dahi serdar-ı ulemadır. Vezir-i âzam onları riayeten üstüne almak münasıptır. Ama müftü ve hoca vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır.” Buradaki sözlerle bakacak olursak, Fatih, iyi eğitim almış olan Şeyhülislamın vezirlerden daha yukarıda olduğunu anlatmak istemiştir. İlmiye sınıfının en üst kademesinde bulunan Şeyhülislam, en yetkili makam olarak medreselerin her türlü sorumluluğunu üstlenmiştir. Akyüz, a.g.e, s.111

⁵¹ Uzunçarşılı, a.g.e, s.9-13

⁵² İhsanoğlu, a.g.e, s.305

⁵³ Uzunçarşılı, a.g.e, s.9-13

⁵⁴ Akyüz, a.g.e, s.65

Sultan Süleyman İstanbul'da çevresinde, Darüşşifa, hamam, imarethane, cami ve kütüphane bulunan bir külliye inşa ettirmiştir.⁵⁵ Fatih Medreseleri ve Süleymaniye Medreseleri, kendinden önceki medreselere kıyasla en zirve konumda olmuştur. Osmanlının klasik İlmiye teşkilatı içinde bu medreseler, ilim ve fikir zihniyeti açısından topluma önemli katkılar sağlamıştır.⁵⁶

2.2.1 Medreselerde Ders Metodu, Programı ve İşleyişi

Medreselerde uygulanan öğretim kaynağını, devlet içerisinde belirli alanlarda eser vermiş ve fikir üretmiş, bilgin kişiler karşılamaktaydı. Medreselerde yer alan eğitim metodu ise beş aşamada gerçekleşmekteydi. Bunlar:

Ezber: Ezber, kendinden önceki âlimlerin bilgi hazinelerinden yararlanmak, onların isimlerini anmak için kullanılan sözlü bir eğitim metodudur. Hafızanın geliştirilmesi Osmanlı eğitim sistemi içerisinde çok önemli bir eğitim metodudur. Olağan üstü hafızaya sahip kişilere bahrü'l-ilm denilmekteydi. Öncelikle kuran-ı kerimi çok iyi ezberlemek, hadisleri çok iyi öğrenmek gerekliydi.

Tekrar: Medrese eğitim sistemi içerisinde tekrar derslerinin büyük bir önemi vardı. Müderris yardımcıları olan mudlerin görevi: müderrislerin derslerini tekrar etmek, eksiliklerini tamamlamaktı. Kuran derslerine konan tekrar ezberi kolaylaştırmak içindi.

Kavrama: ezber ve tekrarları destek amacı ile kavrama metodu uygulanmaktaydı.

Müzakere (tartışma): soru ve cevap şeklinde gerçekleştirilen müzakere metodu, merak edilen her konunun öğrenci ve müderris arasında paylaşılmasıdır. Belirli günlerde müzakere metodu halka açık bir şekilde de yapılmaktaydı.

Defter (imla, yazdırma): not tutmak anlamına gelen bu metot, derslerde müderrisin anlattığı her şeyin kaydedilmesi işlemidir. Defter tutmak medreselerde önemli

⁵⁵ Akyüz, a.g.e, s.67

⁵⁶ Kırpık, a.g.e, s.106

görülen bir öğretim metodudur. Kitap ve defterler medrese için önemli araçları oluşturuyordu.⁵⁷

Medreselerin ihtiva ettiği ders programları, devlet içindeki teşkilatlanmaya bağlı olarak bir takım farklılıklar göstermiştir. Yine de sağlanan değişimlerde ders programları ve nitelikleri açısından çokta büyük sıçramalar yaşanmamıştır. Devletin kuruluş yıllarında medreselerde okutulan dersler dini nitelikte olmuştur. Bu durum asırlardan asırlara farklılık gösterecektir. Osmanlıda kuruluşundan yıkılışına kadar olan süre içinde İslam coğrafyasında iyi eğitim almış kişiler kitap yazarlığı yapmışlardır. Toplumun ihtiyaçlarına yeterli derecede cevap verilememesi, eğitim alanında bilgi düzeyinin ve kitap sayılarının sınırlı kalmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti içerisinde medreselerde var olan ders programlarının modernize adı altında çok büyük bir değişim yaşadığını söylemek mümkün değildir.⁵⁸ Yalnızca zamanın gerekliliğine göre Osmanlı Medreselerinin araç ve gereç ihtiyaçları da farklılık göstermiştir.⁵⁹

Medreselerde eğitim için okunan kitaplar her Müslümanın temel bilgileri öğrenebilmesi için hazırlanmıştır. Hazırlanan bu ders programları ve kitaplar, başta Müslümanların ahlaklı bir insan olarak yetiştirilmesini amaçlamıştır.⁶⁰ Medrese öğrencileri eğitim hayatları boyunca belirli kitapları okuyarak öğrenimlerini tamamlamışlardır. Medreselerde eğitim ezberciliğe dayanmaktaydı. Derslerde tartışma usulleri de uygulanıyordu. Fatih'in kurduğu medreseler ile bu yöntemlerde

⁵⁷ Hakan Anamıç, "Türkiye'de Çağdaşlaşma Sürecinde Bilginin Toplumsallaşması Ve Bilgi Merkezleri", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bilgi Ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2018, s.44-45

⁵⁸ Cihan, a.g.e, s.36-37

⁵⁹ 18. Yüzyıla ait Beyrut'da Sultaniye Medresesinde okutulan dersler ve talebelerin ihtiyaçları adlı belgeye göre: belge içeriğinde, ihtiyaç olunan kitaplar ve medrese için gerekli malzemeler yer almaktadır. Bu dönemde okutulan derslerle bağlantılı olarak, Kavaid-i Osmaniye, Türkiye-i inşa ve Edebiyat, Türkiye ve Tarih-i Osmaniye ve Edebiyatı, Farsiye, Gramer-i İnşa-i İmla Tarihi, Cebir, Hesab, Fen, Nizamet, El Adliye, Usul-ul Hakikat, Hukukiye ve el Cinayet, Ceza Kanunu, Ticeret-i Ceza-ul Raziye, Hat, Ulum-u Diniye-i İslamiye, Kuran'ı Şerif, Tevhid ve Fıkıh kitaplarına ihtiyaç duyulmuştur. medreselerin sadece kitap ihtiyacı yoktu. Ders araç gereçleri için diğer malzemelere de ihtiyaç duyulmuştur. Beyrut'ta ki Sultaniye Medresesine ait bu belgeden anlaşılacağı üzere, malzemeler ve adetleri etraflıca yazılmıştır. Öğrenciler için, pantolon, battaniye, elbise, lastik, fırça, makas, tuval, metre, firteke, kalem bu ihtiyaçlardan bazılarıdır. Ayrıca bkz: Devlet Arşivleri, "Beyrut'da Sultaniye Medresesinde Okutulan Dersler ve Talebelerin İhtiyaçları" H-30-12-1325, Y..PRK.MŞ.. 8-77

⁶⁰ İhsanoğlu, a.g.e, s.118

bazı değişiklikler yaşanmıştır.⁶¹ 14. Yüzyıla kadar okutulan ders kitapları Arapça yazılmıştır. 14. Yüzyıla beraber kitaplar Türkçe'ye çevrilmeye başlanmıştır.⁶²

Osmanlı eğitiminde okutulan bilimler üçe ayrılmıştır: Dini-Hukuki bilimler, müsbet bilimler, alet bilimleridir.⁶³ Dini hukuki bilimler, Ulum-i Aliye (yüksek bilimler) adı altında Tefsir, Hadis, Fıkıh derslerinden oluşmaktadır. Ulum-i Akliye ise felsefe ve matematik, astronomi derslerine dayanan müsbet bilimleri oluşturuyordu. Alet bilimlerini kapsayan bilim dalları ise, mantık, bedi, inşa, nahiv, sarf'dır. Bu dersler başka bilgileri öğrenmede araç sayılmıştır. Akli ilimler Osmanlının kuruluşundan yıkılışına kadar olan süre içinde nakli ilimlerin yanında yer almıştır.⁶⁴

15. ve 16. Yüzyıllarda medreselerin sistemi tamamen oturmuş, ilmi geleneği devam ettirebilecek bir seviyeye ulaşmıştır. Sahn-ı Seman medreselerinden başlayarak, Fatih'in, program içerisine dâhil ettiği akli ilimler medreselerin eğitim niteliği açısından önemli bir kademeye ulaştığını göstermektedir.⁶⁵ Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde müderrisler için kanunlar çıkarılması, medreselerde hem işleyiş geleneğinin hem de kurumsal açıdan değişiklikler yaşandığının göstergesidir.⁶⁶

⁶¹ Akyüz, a.g.e, s.68

⁶² Akyüz, a.g.e, s.70

⁶³ Akyüz, a.g.e, s.70

⁶⁴ Karakök, a.g.m, s.221

⁶⁵ İhsanoğlu, a.g.e, s.121

⁶⁶ Kanuni Sultan Süleyman döneminde çıkarılan "Mevali ve Müderrislere Dair Kanuni Sultan Süleyman Zamanı Vazolunup Tatbik Edilen Kanun" adlı kanuna göre İlmiye rütbeleri ve dereceleri: Birinci bölümde "Tertibü'l mansıb" Rumeli Kazasakerliğinden ayrılmak isteyen kişilerin, tekrar Rumeli'de görev yapması, İstanbul'dan ayrılmak isteyenlerin ise Anadolu'da görev yapması gerekmektedir. Mekke ve Edirne de rütbesine nail olanlar ise İstanbul Kadılığı görevine getirilebilmiştir. Bursa ve Mısır kadılığından ayrılanlar Mekke-i Mükerrreme ve Edirne Kadısı olurlardı. Halep, Yenişehir ve Selanik kadılığından ayrılanlar ise Mısır-ı Kahire, Bursa ve Edirne de kadı olarak görev yapabilirler. Medine-i Münevvere ve Kudüs-i Şerif 'ten ayrılan kişiler, Şam ve Bursa kadılarına dâhil olabilirler... Birçok şehir için ayrı ayrı nerede görev yapabileceklerine ilişkin bilgiler bu bölümde yer almaktadır. İkinci bölüm ise; "Menâsıb-ı Mehâric-i Süleymaniye Olan Efendiler" Müderrislerin derece olarak nitelendirilen hangi medresede görev yapabileceklerine ilişkin bilgilere rastlanmaktadır. Örnek olarak: İstanbul'da dahil medreselerde görev yapan müderrisler, yükselerek devlet makamında Erzurum, Sinop, Kütahya kadılığına nail olabileceklerdir. Müderrisin görevleri de bu bölümde yer almaktadır. Kanunda yer verilen bir diğer konu müderrisin derslerine olan devamlılığının sağlanması adına kurallar konulmasıdır. Derslerin devamlılığına riayet etmeyen müderris vazifesinden alıkonulacağı bilgisi kanunda yerini almıştır. Üçüncü ve son olarak karşımıza çıkan "Rütbetü'l-Medreseyn, Sitte-i Süleymaniye, Mûsıla-ı Süleymaniyye ve Altmışlı ve Sahn ve Mûsıla-ı Sahn ve Dahil" derecelerinde yükselmek ve başka bir İlmi görevde yer almak istenler ellerinde berat olan belgelerini mülâzemetle kaydettirmeleri gerekir. Kanun-i Kadim bunlarla mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, s.289-291

2.2.2 Medreselerde Öğretim Kadrosu

Müderris medresede en yüksek derecede olan kişidir. Takva sahibi, dürüst zeki kimselerden seçilen müderrisler, ahlaki kişiliklerinin yanında, ilmi açıdan da başarılı kimselerdir.⁶⁷ Yahya Akyüz müderrisin sahip olması gereken nitelikleri şöyle sıralamıştır; müderris Allah'tan korkan, sabırlı, çabuk parlamayan, dini bilgiler konusunda bilgi sahibi ve devlet adamlarına zaaf göstermeyen kişiler olmalıdır.⁶⁸

Fatih devriyle birlikte, müderris olabilmek için öğrencilerin Sahn-ı Seman veya Süleymaniye medresesi denginde eğitim almaları gerekiyordu. Medreselerde öğrenimlerini tamamlayanlar “icazetname” adında bir belge alıyorlardı.⁶⁹ Müderrisleri tayin edenler kazaskerlerdir. Müderris olarak Anadolu’da görev yapmak isteyenler Anadolu kazaskerliğine, Rumeli’de görev yapmak isteyenler ise Rumeli kazaskerliğine icazetnameleriyle birlikte başvurmaları gerekiyordu.⁷⁰ İcazetname alan öğrenciler sadece müderris olarak değil, kadı olarak da görev yapabiliyordu.⁷¹ 16. Yüzyıldan sonra bu durum, Haşaye-i tecrid, Miftah, Kırklı, yüksek dereceli medreselere müderris atamalarının Şeyhülislam ve sadrazam tarafından atanması ile değişecektir.⁷² Kazaskerler, müderrislerin kayıtlarını “matlab” adında bir deftere tutmuşlardır. Kaydedilen kayıtlara “mülazım” adı verilirdi. Müderris ataması için tayin sırası beklenirdi. Bu sürenin yaklaşık yedi yılda sürdüğü olurdu.⁷³ Müderris ataması için beklenen bu döneme “nöbet” adı verilmiştir.⁷⁴

Bir medreseye müderrislik görevi için birden fazla kişi başvurduğunda aralarında imtihan yapılırdı. İmtihanlar, bir caminin önünde halkında katılmasıyla gerçekleştirilirdi. İmtihan sırasında kazaskerler de bulunurdu. İmtihan soruları öğrencilerin derecelerine göre hazırlanırdı. Öğrencilere birer konu verilir, bu konu hakkında tez yazılması istenirdi. Heyet tarafından dinlenen ve başarılı görülen kişi

⁶⁷ Taşkın, a.g.m, s.354

⁶⁸ Akyüz, a.g.e, s.120

⁶⁹ Taşkın, a.g.e, s.354

⁷⁰ Taşkın, a.g.e, s.354

⁷¹ Kırpık, a.g.e, s.109

⁷² Uzunçarşılı, a.g.e, s.68

⁷³ Kırpık, a.g.e, s.109

⁷⁴ Taşkın, a.g.e, s.355

müderris olarak atanırdı. Devlet içerisinde medrese sisteminin sıralanışına göre yükselen müderrisler ilmi olarak 20-30 yıl kendilerini geliştirmektedir.⁷⁵

Müderrislerin aldığı maaşlar her medreseye göre farklı olarak ücretlendirilmiştir. Medreselerin derecelerine göre ücretler yükselmiştir. Müderrisler görev yaptıkları medreselerin derecelerine göre 20 ile 60 akçe arasında maaş almışlardır. Bu maaşlar vakıflar aracılığıyla finanse edilmiştir. Müderrisler sadece tek bir medresede değil birden fazla medresede ders verme hakkına sahip olmuştur.⁷⁶ Müderrislerin derslere devamsızlığı, yolsuzluk, öğrencilerle sorunları halinde ve görevlerini layıkıyla yapmadıkları takdirde görevleri elinden alınır.⁷⁷

Muid danışmentlerin içinde en hatırı sayılır, liyakatli kişi olarak görev alırdı. Müderrisin kendisine verilen dersleri tekrar ederdi. Müderrislerin sağ kolu da diyebileceğimiz muidler müderrişlere yardımcı kişiler olarak tanımlanmaktadır.⁷⁸ İlmiye teşkilatı içerisinde Osmanlı Devleti'nde medreselerde muid kadrosu bulunmaktadır. Muidlerde tıpkı müderrisler gibi medreselere atanırdı. Görev sürelerinin tam olarak bilinmediği muidler maaşlı olarak görev yapmışlardır. Muidler müderrişlere yardımcı olmanın yanında öğrencilerin disiplin işlerinden sorumlu, onlara vakit namazlarını kıldırarak kişilerdir.⁷⁹ Osmanlı eğitim sistemi içerisinde müderrislerin yanında bir veya iki muidin görev yaptığını söylemek mümkündür.⁸⁰

Medreselerde öğrencilere “suhte”, yüksek medreseli öğrencilere ise “danışmend” adı veriliyordu. Medreselerin derecelerine göre verilen bu adlar ilim gören her öğrenciyi kapsamaktadır. Danışmendler yüksek dereceli medreselerde eğitim aldıktan sonra icazetname belgeleriyle kadı ve müderris olarak tayin edilebiliyordu.

⁷⁵ Kırpık, a.g.e, s.110-111

⁷⁶ Zengin, a.g.m, s.189

⁷⁷ Kırpık, a.g.e, s.112

⁷⁸ Taşkın, a.g.m, s.356

⁷⁹ Kırpık, a.g.e, s.112-113

⁸⁰ Zengin, a.g.m, s.184

Yüksek dereceli medreselere öğrenim görmeyen öğrencilere suhte deniliyordu. Öğrencinin ilim aşkından yanıp tutuşmasından dolayı onlara “suhte” adı verilmiştir. Zamanla suhte kavramı şekillenerek “softa” adını almıştır.⁸¹

Medreselerde öğrenim gören öğrenciler sabah ve ikindi olarak iki devrede ders almışlardır. Osmanlı eğitim geleneği içinde önemli dersler (icazet dersleri) sabah işlenmiştir.⁸² Öğrencilerin önünde rahle bulunuyordu. Dersler toprak ve hasır üzerinde daire şeklinde oturularak işleniyordu. Müderrislerin rahleleri öğrencilerin rahlelerine göre daha yüksek uzunlukta olmuştur.⁸³ Tam olarak bilinmemekle birlikte medreselerde eğitim süresinin ortalama 8 yıl olduğunu söylemek mümkündür.⁸⁴ Öğrenci sayısının azlığı, müderrislerin yanında yardımcı müderrislerin bulunması öğrenciler için önemli bir eğitim fırsatı oluşturmuştur.⁸⁵

2.3 Enderun Mektebi

Osmanlı Devleti’nde yönetim kadrolarına dâhil edilecek nitelikli kişiler Enderun Mektebinde yetiştirilmekteydi.⁸⁶ Enderun kelime anlamı olarak harem, iç kısım, dahili anlamlarına gelmektedir.⁸⁷ Enderun mektebinde devlet içinde temel kurumların yönetim ve işleyişinden sorumlu bir kadro yetiştirmek esas alınmıştır. II. Murad devrinde açılan Enderun Mektebi, Fatih devrinde teşkilatlanmış ve en elverişli duruma gelmiştir.⁸⁸

Saray teşkilatı içerisinde işlevini sürdüren Enderun Mektebinde öğrencilere, odalar halinde farklı derecelerde eğitim imkânı sunulmuştur. Acemioğlanlar arasından seçilen öğrencilerin bu mektepte yetiştirilip, Kapıkulu sınıfına dâhil olması sağlanmıştır. II. Murad devrinde Edirne Sarayında faaliyete başlanan Enderun

⁸¹ Kırpık, a.g.e, s.114

⁸² Taşkın, a.g.m, s.358

⁸³ Kırpık, a.g.e, s.117

⁸⁴ Okumuş, a.g.e, s.23

⁸⁵ Zengin, a.g.m, s.192

⁸⁶ Taşkın, a.g.m, s.361

⁸⁷ Abdulcelil Işık, Engin Güneş, “*Türk Tarihinde Özel Yeteneklilerin Eğitimi: Osmanlı Enderun Mektebi*”, *Üstün Zekâlılar Eğitimi ve Yaratıcılık Dergisi*, cilt:4, Sayı:3, 2017, s.3

⁸⁸ Mehmet İpşirli, “*Enderun*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:11, İstanbul, 1995, s.185

Mektebi, Fatih Sultan Mehmed devrinde Topkapı Sarayında faaliyetini sürdürerek gerçek teşkilat yapısına ulaşmıştır.⁸⁹

Aileleriyle hiçbir bağı kalmayan devşirme çocuklar belirli bir eğitim aldıktan sonra Enderun Mektebine dâhil edilmiştir. Hristiyan ailelerin çocukları, Enderun Mektebinde eğitime başlamadan önce, Müslüman bir ailenin yanına verilip, orada Türkçeyi, İslâmın esaslarını ve adap kurallarını öğrenirdi. İlk eğitimlerini Türk ve Müslüman ailelerin yanında tamamlayan devşirme çocuklar daha sonra sarayda eğitim alarak askeri sınıfa dâhil olmuşlardır.⁹⁰

Devşirme olacak olan çocuklarında bazı kurallara ve şartlara uyması gerekmektedir. Bunlardan bazıları: anne ve babası vefat etmiş çocuklar, (ahlakında eksiklikler olacağı düşüncesi), çoban çocukları, sanatla ilgili çocuklar ve Türkçeyi bilen çocuklar devşirme olarak seçilmemiştir. Devşirilen çocuklar Acemioğlanlar adı ile anılırlardı. Yaşları on ve yirmi arasında değişen devşirme çocuklar Acemioğlanlar sınıfına dâhil edildikten sonra 100 kişilik kabilelerle İstanbul'a giderler orada toplu olarak kelime-i şهادet getirirlerdi. Böylelikle devşirmeler Müslüman olurlardı.⁹¹ Devşirmelerin kayıtlarının tutulduğu iki defter hazırlanırdı. Deftere devşirmelerin eşkallerine yer verilirdi. Anne ve baba adları, köyü, kazası, doğum tarihi, fiziksel özelliklerine kadar her şey bu defterlere kaydedilirdi.⁹²

Enderun Mektebindeki eğitim yedi oda vasıtasıyla oluşuyordu. Büyük oda, Küçük oda, Kiler Odası, Has Oda, Hazine Odası, Doğancı ve Seferli Koğuşu olmak üzere yedi odaya ayrılan bu bölümlerde devşirmeler eğitimlerini almışlardır. Eğitimlerini son seviyeye kadar yürütemeyen devşirme oğlanlar “çıkma” adıyla Enderun Mektebinden ayrılmışlardır.⁹³ Enderun mektebinde yetişen üstün nitelikli kişiler padişahların gözdesi olmuştur. Padişahlar kızlarını Enderun Mektebinden yetişmiş kişilerle evlendirmişlerdir. Enderun mektebinde öğrencilere ahlak, terbiye ve büyüklere hürmet eğitimleri de verilirdi. Enderun Mektebinde disiplinle yetişmiş

⁸⁹ Özgür Sadık Karataş, “Klasik Türk Müziği Eğitimi'nde Bir Saray Üniversitesi: Enderun Mektebi”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Sayı:9, Ankara, 2014

⁹⁰ İpşirli, “Enderun”, s.186

⁹¹ Taşkın, a.g.m, s.361

⁹² Sevgi Ağca Diker, “Has Oda ve Teşkilatı”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri Ve Medeniyeti Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2019, s.11

⁹³ İpşirli, “Enderun”, s.186

öğrenciler, nitelikli, ahlaklı insanlar olarak mezun oluyorlardı. Öğrencilerin sabırlı, dürüst, saygılı ve alçak gönüllü olmaları disiplin ile sağlanırdı. Sarayda öğrenim gören kişiler devlet teşkilatı içerisinde görev yaptıkları alanlarda başarılı sayılmışlardır. Bunun nedeni öğrencilerin saray içerisinde pratikte bu eğitimi almalarıdır. Beylerbeyi, vezirler, devlet içerisinde görev yapan idari işlerle sorumlu kişiler bu kurumda yetişmişlerdir.⁹⁴

Yönetici kadro dışında, Enderun mektebinde sarayın nakkaşı, hattatı, sanatçısı, kâatibi, imamı, şairi, askeri, müverrihi yetiştirdi. Çok sayıda devlet içinde önemli görevler üstlenen kişileri yetiştiren Enderun mektebinin topluma katkısı da çok büyük olmuştur. 19. Yüzyıla kadar, şeyhülislam, sadrazam, kaptan-ı derya ve sayısız önemli devlet adamları yetiştirmiştir.⁹⁵ Enderun Mektebi'nde eğitim sıkı bir programla uygulanmıştır. Saraya gelen müderris (ders-i âm) çok iyi karşılanmış, saygıda kusur edilmemiştir.⁹⁶ Öğrencilerin hocalarına, disiplinli ve ahlaklı yaklaşımları toplumda itibarlarının artmasına neden olmuştur. Diğer medreselere kıyasla, hedefe ulaşma açısından daha başarılı olan Enderun Mektebi, sıkı disiplin kuralları ile Osmanlı Devleti içinde en iyi eğitim kurumlarından biri olmuştur.⁹⁷ Saray dâhilinde organize olmuş olan Enderun mektebi batılı tarihçilerin gözünden de kaçmamıştır. Her kesim tarafından takdire şayan ifadeleri hak eden Enderun Mektebi, Türk kültürünün benimsetilmesi ve devlet içinde nitelikli insan gücü yetiştirilmesi bakımından önemli bir yere sahiptir.⁹⁸

Askeri yönetici sınıfı olarak tabir edilen ümera sınıfını Enderun mektebinde eğitim görmüş, nitelikli kişiler oluşturmuştur. Sadrazam, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve subaşı görevlerini üstlenen askeri yönetici sınıf ümera olarak adlandırılmıştır.

⁹⁴ Işık, a.g.m, s.6

⁹⁵ Kırpık, a.g.e, s.135-136

⁹⁶ Enderun öğrencileri, müderrislerin okuttuğu dersleri en iyi şekilde anlamaya çalışmışlardır. Kendilerini yeterli derecede başarılı bulamayan öğrenciler, derslerinde daha fazla gayret göstermişlerdir. Yetenekleri olan ve sanatla uğraşmayı seven öğrenciler için müsait oldukları zaman diliminde özel öğretmenlerden ders almışlardır. Kırpık, a.g.e, s.133

⁹⁷ İpşirli, "Enderun", s.187

⁹⁸ Karataş, a.g.m, s.882

Devletin bekası için fetih hareketlerine iştirak eden ümera sınıfı, önemli görevler üstlenmiştir. Devletin ve halkın arasında da kaynaştırıcı bir rol oynayan ümera, İlmiye Teşkilatına mensup ulema sınıfına benzer özellikler taşımıştır.⁹⁹

Ulema ve ümera arasında birbirini tamamlayan parçalar mevcuttur. Devlet her iki sınıftan doğrudan etkilenmiş, din ve bürokrasi bir denge sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin gaza ve cihat anlayışına sahip olması, yöneticilerin din ile yakın bir durumda olduğunun göstergesi olmuştur. Kuruluşundan itibaren bürokrasi ve İlmiye alanındaki yönetici sınıfını medreselerden karşılayan Osmanlı Devleti, sistematik hukuk yapılanmasını ve yönetim mekanizmasını bu kurumlarda eğitim gören kişiler tarafından elde etmiştir. Bu durum Osmanlıda, din devlet içindir anlayışını beraberinde getirmiştir.¹⁰⁰

⁹⁹ Köç, a.g.m., s.305

¹⁰⁰ Selahattin Döğüş, “*Osmanlı Devleti'nin Klasik Çağında Din-Devlet İlişkileri*”, **Yeni Türkiye**, Sayı 46, 2002

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ULEMA

Sözlükte anlamı, “bilen, bilgili” anlamına gelen âlim kelimesinin çoğulu olan ulema, İslami konularda yetkinliği olan Müslüman kişiler için kullanılmaktadır. İslam toplumunda ulemanın yeri her zaman ayrı olmuştur. Hz. Peygamberin şu sözleri; “Alimler peygamberlerin vârisleridir” ile İslam toplumunda ulemanın hayati rolüne işaret edilmiştir.¹⁰¹ İhtiyak Hüseyin Kureşi konuya farklı bir bakış açısı getirerek, İslam toplumlarında, peygamberler döneminden sonra dini konularda halka yön gösterecek olan bilgili ve etkili kişilerin ulema olduğunu ifade etmiştir.¹⁰²

Ulema devlet ve toplum arasında aracı konumunda olan, sosyal hayatta dengeyi sağlayan yetkin kişilerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşta, devletleşmesinin en büyük katkılarından biri de ulema sınıfıdır. Bu durumun nedeni, ulemanın İslam'a dair doğru ve gerçek bilgilere sahip olmasıdır. Aynı zamanda ulema, eğitim alanını da kontrolünde bulundurarak, toplumun kültür seviyesinin artmasında katkıda bulunmuştur.¹⁰³ Algı yönetimi devletlerin, halkın idaresinde kullanılan en önemli yönetim araçlarından biridir. Bu algıyı en iyi yönetecek kişiler ise Ulema sınıfıdır. Siyasi iktidarlar neden bu derece toplumun kültür alanına önem verir? Bir diğer ifadeyle toplumu neden kontrol altında tutmak ister? Nedeni, insanlar kavramlar ve sözcükler aracılığıyla düşünür, bu düşünceler insanların davranışlarına yön verir, böylece kendilerini ve çevrelerini bu yöntemle algılar. Bu kavram dolu zihin onların, çevrelerine karşı anlam yüklemesine sebep olur. Osmanlı Devleti'nde bu durum, din adamları ve bilginler aracılığıyla halka işlenmiştir. Ulema ise devletin algı yönlendirme prensibini en iyi şekilde yürüten sınıf olmuştur.¹⁰⁴

Osmanlı Devleti'nde de tıpkı İslâm toplumlarında olduğu gibi, dini konulara çok önem verildiğinden, dini anlamda bilgisi olan kişilere, önemli görevler vermiştir. Bu

¹⁰¹ Ed: Tuncay Başoğlu, “Alim”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Temel İslam Ansiklopedisi**, İSAM Yayınları, Cilt:1, İstanbul, 2020, s.262-263

¹⁰²İslam toplumları, kendi içlerinde hukuk yapılarını dini esas alarak düzenlemiştir. Kur'an ve Sünnet İslam hukukunun gelişmesinde en önemli iki araç olmuştur. bu nedenle Müslümanlar Kur'an ve Sünnet konularını yorumlamakta ehli olan kişilere önem verilmiştir. Dini konularda bilgisi olan kişiler, danışılabilir kişiler olarak uzman konumuna gelmiştir. İslâm toplumlarının temelinde ulemaya, din konusunda yetkili kişilere her zaman saygı gösterilmiştir. Ayrıca bkz: Ed: Ebubekir Bagader, **Modern Çağda Ulema**, İhtiyak Hüseyin Kureşi, “İslam Toplumunda Ulemanın Konumu”, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.5

¹⁰³ Başoğlu, a.g.m, s.262-263

¹⁰⁴ Tatlısumak, a.g.t., s.73

sayede ulema Osmanlı Devleti'nde üstün bir konuma ulaşmıştır. Ulema, Osmanlının, meşruiyetini dinden alan devlet anlayışına sahip olmasına neden olmuştur. Ulemeden ve din adamlarından önemli şahıslar şeyhülislam, müderris olarak devlet içinde çeşitli görevlerde bulunmuşlardır.¹⁰⁵ Padişah hocaları da ulema arasından bir zat olur, padişahlar şehzadelik zamanında bu zatlardan eğitim alırlardı.¹⁰⁶

Ulema, Osmanlı Devleti içinde aktif bir rol oynamış, devletin önemli olan meselelerinde görüşlerini bildirmiştir. Fıkıhta, İslami hukukta ve dini esaslar konusunda önemli bilgileri olan birçok ulema, etkin bir şekilde devlet içinde varlığını sürdürmüştür.¹⁰⁷ Osmanlı Kroniklerinde yer alan dini nitelikleri üstün olan Şeyh Edebali Osman Gazi'nin hukuk ve dini anlamda danışmanlığını yapmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde kuruluşun itibaren ulemanın varlığına işaret etmektedir.

Sadece askeri, idari, mali konumlarda yer almayan Ulema, eğitimin yürütülmesi görevini de sağlamıştır.¹⁰⁸ Osmanlı Devleti'nde eğitimin kurumsallaşmış yapısı olan medreselerde etkin bir rol oynayan ulema, din alanındaki yetkinliklerini toplumun ihtiyaçlarına göre şekillendirmişlerdir.¹⁰⁹ Osmanlı Devleti'nde yer alan ulema sınıfı diğer yönetici sınıflar gibi toplum ve devlet arasında kaynaştırıcı bir rol oynamıştır.¹¹⁰ Kuruluşundan başlayarak Osmanlı âlimleri, farklı ülkelerde ilmi açıdan eğitim almışlardır. Bilgi ve birikimlerini kendi ülkelerine taşıyan âlimler, diğer İslam ülkelerinde ki anlayışı da beraberinde getirmişlerdir.¹¹¹ Âlimlerin gittikleri ülkelerde, Suriye, Mısır, Arap kesiminin yoğun olduğu yerlerde genellikle hadis, tefsir, edebiyat derslerini almışlardır. Türklerin hakim olduğu coğrafyada ise,

¹⁰⁵ Okumuş, a.g.e, s.183

¹⁰⁶ İlk olarak şehzade hocası vasfında bulunan Sofu Bayezid, Sultan Çelebi Mehmed'in hocasıdır. II. Mehmed'in şehzadeliği döneminde hocaları sırasıyla şu kişilerdir: Halepli Siracüddin Mehmed, İbn Temcid, Mevlana Ayas, Şemsüddin Ahmed Molla Gürani'dir. Yavuz Sultan Selim'in Şehzadiliği döneminde hocası, Kastamonulu Halimi Çelebi adındadır. Kanuni Sultan Süleyman ise şehzadeliği döneminde Daday'lı Hayreddin Efendi'den ders almıştır. Padişah hocaları, yukarıda belirttiğimiz gibi, kendilerine gösterilen saygıdan dolayı, devlet işlerinde söz sahibi olmuşlardır. Ayrıca ulemanın üstünlüğünü gösterir bir belirti olarak Fatih Sultan Mehmed şu sözleri dile getirmiştir. "*Şeyhülislam ulemanın reisidir ve muallim-i sultanî dahi kazalık serdar-ı ulema'dır, vezir-i âzam onları, riayeten üstüne almak münaşıptır, amma müftü ve hoca sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdadır ve tasaddur dahi ederler.*" Diyerek ulemanın devlet içinde Şeyhülislam ve vezirlerden konum olarak üste tutulduğunu belirtmiştir. Uzunçarşılı, a.g.e, s.149-151

¹⁰⁷ Halil İnalçık, **Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.114

¹⁰⁸ Ahmet Şamil Güre, "*Osmanlı Ulemasının III. Selim ve II. Mahmud Reformları Karşısındaki Tavrı*", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996, s23

¹⁰⁹ İhsanoğlu, a.g.e, s.135

¹¹⁰ Ahmet Köç, a.g.m, s.305

¹¹¹ Fahri Unan, "*Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlimi Verim*", **Koomduk İlimder Jurnalı/Sosyal Bilimler Dergisi**, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek, 2003, Sayı. 5, s. 15

Horasan, İran bölgesinde felsefe, kelâm, heyet vb. dersleri almışlardır. Ulema sınıfı eğitimleriyle ilim ve fikri açıdan devlet içinde faydalı bir konuma gelmiştir.¹¹²

Din, Osmanlı Devleti'nde sosyo-kültürel açıdan önemli görülmüştür. Osmanlıda İslam esaslarına uygun olarak Devlet teşkilatlanması varlığından söz edilebilir. Hukuk, teşkilatlanmanın içerisinde önemli bir yere sahiptir.¹¹³ Ulemaya mensup kişilerin, özel hayatlarında lüksten uzak durmaları, halkın ve iktidarın sempatisini kazanma amacını gütmemeleri, kibir ve bencil insan olmaktan kaçınmaları, dini anlamda ise bidatlardan* uzak durmaları beklenmektedir.¹¹⁴ Kadızade Mehmet Efendiye göre, İslâma sonradan dahil olunan eklemeler dince yasak kabul edilmiştir. Kadızade, IV. Murad devrinde yaşamış ve bu dönemde vaizlerin en ünlü kişisi olmuştur. 1631 yılında ise Kadızadeye İstanbul'da Ayasofya Camiinin vaizliği görevi verilmiştir.¹¹⁵

Devletin hukuk meseleleri daha uç beylik iken ulemanın elinde olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin gücünün artması için adalet kavramının devlet içinde yerleşmesi gerekmektedir. Adaleti ve güveni sağlamayı amaçlayan Osmanlı Devleti, adalet anlayışı en iyi seviyeye Klasik Dönemde ulaşmıştır.¹¹⁶

Medreselerde eğitim gören, devlet içinde şeyhülislam, kadı, müftü, müderris ve kazasker olarak görev yapan ulema, Klasik dönem Osmanlı idari teşkilatında önemli rol oynamıştır.¹¹⁷ Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislam ibaresinin ne zaman kullanıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fatih Kanunnamesi ile Şeyhülislam kavramı “ulemanın reisi” olarak netliğe kavuşmuştur. İlmiye teşkilatı içerisinde en yüksek makam Şeyhülislamlığa aittir. İslâm hukuku içerisinde önemli bir yere sahip olan Şeyhülislamın, devletin siyasi yapısında da etkileri olmuştur.

¹¹² Unan, “*Osmanlı Medrese Uleması*”, s.15

¹¹³ Veysel Dinler, “*Osmanlı Devleti'nin İdari Yapısı*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, <https://veyseldinler.com/wp-20.04.2022>, S.7

* Bidat: İslâm'da Hz. Muhammed'den sonra ortaya çıkan değişik yargılar ve ilkeler. Ehl-i Bidat: Şer'i bir delile dayanmayan bazı inanç ve davranışları benimseyen grup manasına gelmektedir. Müslümanlığı sonradan benimseyen kişilerin İslâmı doğru şekilde anlayamamaları, yanlış yorumlamaları bidatların İslam coğrafyasında varlıklarını sürdürmelerine neden olmuştur. Rahmi Yaran, “Bid'at”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:6, İstanbul, 1992, s.130

¹¹⁴ Başoğlu, a.g.m, s.264

¹¹⁵ İnalçık, a.g.e, s.120-122

¹¹⁶ Abdülattif Armağan, “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt:5, Sayı:9, 2011 s.142

¹¹⁷ Dinler, a.g.m, s.2

İlmiye Teşkilatı içerisinde görev yapan her kesimin, yürütme organı olan Şeyhülislamlık makamı, Kadılık, müftülük ve Medreseleri de kendi bünyesinde toplamıştır. Bunlara bağlı olarak ulema da Şeyhülislamın en güçlü, siyasal ve toplumsal sınıfını oluşturmuştur.¹¹⁸ Osmanlı Devleti'nde İslami öğretilerin ulema sınıfına mensup olması, devlet içinde ulemanın farkında olmadan en imtiyazlı sınıflardan biri haline gelmesine neden olmuştur. Osmanlının temel ideolojisi, İslami yorumlarla özdeşleşmiş, devlet zihniyetinde ilerlemekteydi. Bu ideolojik sistemin önemli yapı taşlarından biri olan ulemanın yerini güçlendirmiştir.¹¹⁹

Ulema olarak adlandırılan sınıf, Osmanlının geleneksel yapısında İlmiye teşkilatı içerisinde yer alan müftüler, kadılar ve müderrisler mülâzemet usulü ile atanmaktaydılar. Medreselerde eğitim almış olan bu zümreler yönetimde etkin rol oynamışlardır. İlmiye teşkilatının yönetici sınıfları arasında Şeyhülislamdan hariç, kadılar ve veziriazamlar vardır. Veziriazam padişahın mutlak vekili olması hasebiyle zaman zaman atamalara dahil olmuştur. Her dönemde olduğu gibi elbette klasik dönemde de bu durum padişahın son kararı vermesiyle kesinleşmiştir.¹²⁰ Klasik dönemde Osmanlı padişahları yüksek ulema sınıfına büyük ehemmiyet vermiştir. Resmi işlerde görev alan ulema, padişahlar tarafından daima benimsenmiştir.¹²¹ Özellikle Fatih Dönemiyle birlikte sultanın yetkileri daha da artmıştır. Her dönem din ile etkileşimi olan Osmanlı Devleti bu ilişkiyi yıkılışına kadar ulema sınıfı ile birlikte sürdürmüştür. Fatih dönemi Osmanlı idari-yönetim kapsamında çeşitli değişikliklere sahne olan bir dönem olmuştur. Enderun mektebinin zirveye ulaştığı bu yıllarda yönetime dâhil olacak olan kesimin daha çok askeri zümreden meydana gelmesi de İlmiye Teşkilatının etkisini azaltacaktır. Bu durum yine de İlmiye sınıfına mensup olan ulemanın devlet içinde, 17. Yüzyıla kadar siyasi ve idari varlığını etkilememiştir.¹²²

Osmanlı klasik döneminde yönetici sınıfında yer alan kesimin vakıflar tesis etmesi, devletin toplumun ihtiyaçlarına göre şekillendiğini göstermektedir. Şüphesiz ki bu durum devletin dini fonksiyonlarını en iyi şekilde kullanıldığını göstermektedir.

¹¹⁸ Taş, a.g.m, s.82-87

¹¹⁹ Güre, a.g.t, s.24

¹²⁰ Yasemin Beyazıt, “*Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Merkez-Çevre İletişimine Dair Sorunlar (XVI. yüzyıl)*”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29 / 47, 2010, s. s.160-161

¹²¹ İnalçık, a.g.e, s.114

¹²² Okumuş, a.g.e, s.183-184

İlmiye sınıfı içerisinde yer alan yöneticilerin, vakıf kurma ve hayır işlerine dâhil olması İslâmın gereklerine göre uygun olan görevlerdendi. Fatih dönemi ile birlikte imar ve iskân politikası işlenmeye başlanmıştı. Halkın huzur ve refahını düşünen yöneticiler vakıf kurma girişimlerinde bulunmuşlardı. Her ne kadar ulema sınıfı içerisinde hayır işlerini yerine getirmeye çalışanlar varsa da duyguları ile hareket eden, çıkarlarını düşünen ulema da olmuştur. Bunların yanında özellikle dikkat çekmek isteyen kişiler de vakıf kurma geleneğine çıkarları doğrultusunda dahil olmuştur. Zamanla vakıf geleneği içerisinde, aile vakıfları adı altında yeni vakıflar kurulmuştur. Hayır yapmak ve kendi adını halka iyimser bir şekilde duyurmak isteyen yönetici, öldüğünde aile vakıfları bünyesinde malların ailesine devredeceği çıkarını da gözetmiştir.¹²³

Devlet ile reaya arasında iletişim rolünü üstlenen İlmiye sınıfı, reayanın arzını divana ulaştırmakta yardımcı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin önemli bir parçasını oluşturan İlmiye Sınıfı ile sadece arzlar değil şikâyetlerde merkeze iletilir duruma gelmiştir.¹²⁴ Özellikle Fatih Sultan Mehmed devrinde ulema devletle arasındaki bağı nedeniyle kendine has bir yapı oluşturmuştur. İlmiye teşkilatı çerçevesinde şekillenen bu sınıf, belli bir hiyerarşiye göre düzenlenmiştir. Ulemanın en üst makamı Şeyhülislam makamıdır. Sıralamada daha sonra Kadılar, müderrisler, müftüler, kazaskerler gibi diğer İlmiye mensupları gelmektedir.¹²⁵

Devletin sınırları genişledikçe ulemaya duyulan ihtiyaçta artmıştır. Ulema devlet içindeki rolünün yanı sıra İslam ülkelerine karşı, devlette meşruiyeti koruma sorumluluğunu da üstlenmiştir. Klasik dönemde de devam edecek olan ulemanın bu sorumluluğunun nedeni, Türk İslâm ülkelerine karşı bir sempati kazanmak istemeleridir. Yavuz Sultan Selim dönemine kadar, bu sorumluluğu, ulema sınıfı üstlenmiştir. Yavuz dönemiyle birlikte sünni-şii tehlikesi ortaya çıktığında, Şii ve sünni taraftarları karşı karşıya gelmiştir. Ulema ve diğer İlmiye sınıfları, sorumluluklarını bu duruma göre şekillendirmiştir.¹²⁶ Osmanlı Devleti'nin İran'la olan şii-sünni mücadelesi tamamen siyasi bir çatışma değil, dini bir çatışma olarak da tarihte yerini almıştır. İran, Osmanlı Devleti'ndeki Alevileri kışkırtmıştı. Aleviler

¹²³ Köç, a.g.m, 306-310

¹²⁴ Beyazıt, a.g.m, s.162-167

¹²⁵ Başoğlu, a.g.m, s.264

¹²⁶ İhsanoğlu, a.g.e, s.140

İran Şahını hükümdar olarak kabul etmiştir. Osmanlı Devleti'nde her dönem olduğu gibi Klasik döneminde de Padişahlar, din konusunda yetişmiş olan kimselere ve tarikat şeyhlerine yakınlık göstermiş, dini karmaşalar ulemanın etkisiyle çözüme kavuşturulmuştur.¹²⁷

Ulemaya devlet içinde ihtiyacın artmasının yanı sıra ulema olarak yetişecek nitelikli devlet adamlarının da öğrenim görebilmesi için, yeni medreselere ihtiyaç duyulmuştur. II. Murat döneminden sonra açılmaya başlayan medrese kurumlarının sayısı yıllar geçtikçe artmıştır.¹²⁸ Yılların ilerlemesi neticesinde oluşan toplumun ihtiyaçları, devletin ihtiyaçlara karşı verdiği cevabı da şekillendirmiştir.

3.1 Osmanlı Eğitim Sisteminde Ulemanın Yeri ve Önemi

Osmanlı Devleti'nin idari, hukuki, dini fonksiyonlarını sürdüren ulema, eğitim içerisinde de etkin bir konumdadır.¹²⁹ Osmanlı Devleti'nde nüfuzlu bir şekilde yer alan bu aydın zümreye çeşitli imtiyazlar da verilmiştir. Ulemalar devlet içinde ilmi etkinlik içinde bulunmuştur. Ulemanın yetiştirilmesinde eğitim önemli tutulmuştur. Medreselerde eğitim görmüş ve çeşitli meslek gruplarına dağılmış ulemalar, kendilerinden sonraki İlmiye sınıfına dâhil olacak kişilerin eğitiminde de rol oynamıştır.¹³⁰

Devlet içinde okur-yazar oranının artmasını sağlayacak ve nitelikli insanlar yetiştirecek olan müderrisler eğitimin asıl araçlarından biridir. “Araç” kavramının kullanılmasının nedeni, müderrislerin yalnızca görev aldıkları yerdeki işlerinden mesul olmasıdır. Yani, görevleri içinde yükselerek kademe atlaması, (kadılık, şeyhülislamlık) müderrisin öğretim yolunda istikrarını azaltmıştır.¹³¹ Ulema sınıfı sadece öğretimin değil medrese geleneğinin şekillenmesinde de aktif rol oynamıştır.

¹²⁷ İnalcık, a.g.e, s.115-117

¹²⁸ İhsanoğlu, a.g.e, s.142

¹²⁹ Aznavur Demirpolat, Gürsoy Akça, “*Osmanlı Toplumunda Devlet ve Ulema*”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:38, 2009, s.8

¹³⁰ Mehmet İpşirli, “*İlmiye*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:22, İstanbul, 2000, s.142

¹³¹ Akyüz, a.g.e, s.77

Daha çok şehirlerde meydana gelen bu şekillenme, zamanla tamamen ulemanın kontrolü altında kurumsallaşmıştır.¹³²

Dini yetkileri olan Şeyhülislam, ulemanın içinden gelen kişilerdir. Padişah ve vezirler tarafından seçilen ve ulema ailesine mensup olan Şeyhülislamın dini bilgi ve sorumluluklarına sahip olması toplum tarafından saygınlığı için önemli görülmüştür. Ulemadan Şeyhülislam çıkan kişilerin aileleri de Müslüman kişilerden oluşmaktaydı. Devşirme kökenli olmayan ulema aileleri genellikle seçkin ve saygın kişilerden oluşmaktadır. Babadan oğula geçen monarşi bir yapıya sahip olan ulema aileleri, kendi aralarında da akrabalık ilişkileri kurmuşlardır. Bu durum İlmiye sınıfı arasında ulema ailelerinin oranla fazla oluşuna neden olmuştur.¹³³

Devletin amacı kuruluşundan beri, adalet ve ilimin geliştirilmesi yönünde olmuştur. Bunun nedeni, devlet yönetim sisteminin tam anlamıyla bir işlerlik kazanması için bilgili ve işinin ehli kişilere ihtiyaç duyulmasıdır. Sadece siyasi açıdan değil İslam inancının esaslarını topluma öğretmekte ulemanın görevlerinden biridir. Kuruluştaki, Anadolu'da yer alan farklı inançların topluma empoze edilmesini önlemek için, sünni öğretiyi topluma kazandırmak isteyen ulema her alanda fonksiyon sağlamıştır.¹³⁴

Özellikle Osman Bey'in, Orhan Bey'e nasihat ettiği şu sözler bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır:

“... Memleket-i Rum'da kıl adl-ü dâd
Eyle riayet ulemâya tamam
Ta ki bula emr-i şeriat tamam
Her nerde işitesin ehl-i ilim
Göster ona rağbet ve ikbal ve hilm
Asker ve mal ile gurur eyleme
Şer-i şerif ehlini dür eyleme
Matlabımız din-i Hudâdır bizim”¹³⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ulemadan fazla bahsedilmemesinin sebebi, Osmanlı Tarihi kaynaklarındaki bilgilerin azlığından kaynaklanmaktadır. Yukarıdaki dizelerde, ilmin ve itibarın devlet içinde önemli olduğu ve ilimde ehli olan kişilerin

¹³² Demirpolat, a.g.m, s.5

¹³³ Mehmet Sait Sütçü, “Osmanlı Devleti'nde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Yıl:10 , Sayı:XXXII, 2017, s.468

¹³⁴ Güner, a.g.t, s.24

¹³⁵ Osman Özkul, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Ve Gelişme Döneminde İlim Ve Ulemâ'nın Önemi Hakkında Osmanlıca Bir Makale”, **Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi**, Volume:3 Nevşehir, 2018, s.225

sözlerinin dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. İlimde ehli olanların sözlerine riayet etmek dinin emirlerine uymak demektir. Allah'ın emirlerine uymak bunlarla mümkündür. Osman Bey bu sözleriyle daha kuruluştaki, devletin hangi yönde ilerleyeceğini göstermiştir.¹³⁶ İlmiye içinde zümreler Osmanlı topraklarında “alim” olarak yerini almıştır. Alim olan kişilerin İslam topraklarında ne kadar önemli bir konumu varsa, devlet içinde de o konum ulemaya sağlanmıştır. Ulemanın konumu önemli olmasına rağmen devlet içinde özellikle eğitim alanında faaliyetleri sınırlı kalmıştır. İslam dünyasında var olan dini kitapların dışında, özgün içerikli kitaplar yazmak ulema için tehlike yaratmıştır. Bu nedenle İslami dönemde yazılan âlimlerin kitaplarını okutmakla görevli olan ulema devlet içinde varlığını İslami öğretilere göre sürdürmüştür. Neticesinde akli bilimler Osmanlı topraklarında gelişmemiş hale gelmiştir.¹³⁷ Bilgi üretiminin sağlanmaması ulemanın devlet baskısı altında yalnızca İslami konularda öğretimin yapılması, yetiştirilen nitelikli kişilerin bürokraside aktif rol oynayacağı düşüncesini akıllara getirmektedir. Osman Bey dönemiyle başlayan, Vezirlik vazifesine ulemadan birinin getirilmesi bu ifadeyi doğrulamaktadır.¹³⁸ Medreselerde yetiştirilen müderrislerin asıl gayesinin eğitim ve öğretimde akli bilimleri savunmak değil görevlerinde dikey hareketliğe önem vermesi bürokrasiye katkısını gözler önüne sermektedir.¹³⁹

Ulemanın yetkili, bilge kişi olması ve saygınlıkları nedeniyle öğrencinin hangi dersleri aldığından daha çok, kimden ders aldığı daha önemli tutmuştur. Osmanlı Devleti'nde “alim” adıyla anılan ulemadan bazıları, farklı yerlerde ilmi eğitimler almış ve kendilerini geliştirmişlerdir. Kendi eğitimlerine önem veren ulema, devlet içinde yönetim kadrolarına dâhil olduktan sonra kendinden sonraki nesillerinde eğitimlerini düşünmüşlerdir.¹⁴⁰ Kuruluşunda başlayan medreselerin kurulması ve ilmi faaliyetler neticesinde Osmanlı devletine farklı ülkelerden bir çok alim gelmiştir. Tasavvuf ve ilme verilen önem neticesinde kültür hazırlığının içine giren Osmanlı Devleti, fetihlerini sonraki dönemlerde de bu stratejiye uygun olarak sürdürecektir.¹⁴¹

¹³⁶ Özkul, a.g.m, s.226

¹³⁷ Akyüz, a.g.e, s.78

¹³⁸ Demirpolat, a.g.m, s.6

¹³⁹ Akyüz, a.g.e, s.79

¹⁴⁰ Kırpık, a.g.e, s.114-115

¹⁴¹ Sadeddin Taftazanî, Seyyid Şerif Cürcanî, Osmanlı Devletine gelen alimlerden bazılarıdır. Geldikleri yerdeki kendi kültürlerini, ilmi anlayışlarını da getiren bu önemli şahsiyetler devlet içindeki fikirleriyle gelişme kaydetmişlerdir. 17. Yüzyılda farklı yerlerden gelen alimlerin azaldığı görülmüştür. Bu azalmanın yaşanması Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine denk gelmesinin neticelerinden biri olarak söylenebilir. İlmi anlayışta

Müderrislerin, öğrencilere verdikleri eğitim öncesinde mutlaka hazırlık yapması gerekmektedir. Bunun nedeni derslerde okutulan, Gazali, Sa'daddin et-Taftazanî, Razî, Kadı Beyzavî gibi kişilerin Arapça kitaplarından tekrar, soru ve cevap uygulamasını en iyi şekilde yapmaktır.¹⁴² Müderris ve talebe ile “mübâhese” şeklinde ilerleyen dersler sayesinde, öğrenciye araştırma, tartışma ve İslami ilimlerin nasıl uygulanacağı konusu aşılmıştır.¹⁴³

Ulema sınıfının bulunduğu ilim, hukuk gibi görevlerde dini yetkinlikleri daha baskındı. Osmanlı Devleti sadece ilmi konuda değil, her alanda ulemanın desteğine ihtiyaç duymuştur.¹⁴⁴ Fatih döneminde ilmin doruklara ulaştığının bir diğer göstergesi Fatih’in Kelâm ilmine ayrı bir hassasiyet göstermesidir. Bu dönemde medreselerde okutulan Kelâm ilminin önemli kaynakları arasında Haşiye-i Tecrîd, Şerh-i Mevâkıf kitapları vardır.¹⁴⁵ Klasik dönem Padişahlarının ulemaya ve ilme verdiği önemle birlikte devletin diğer müesseselerinde olduğu gibi ilim hayatında da birçok gelişme yaşanmıştır.¹⁴⁶ Fatih Döneminde fetihle birlikte devletin içtimai, iktisadi, askeri, adli, ilmi ve hukuki sahalarında sağlanan değişimler Osmanlı Devleti’nin klasik yapısının belirginleşmesine neden olmuştur. Değişimin öncüsü olan Fatih Sultan Mehmed, devletin gerçek kurucusu olması hasebiyle çevresindeki yöneticilerin Padişaha olan sadakatleri devlet bürokrasisinin belirleyici prensibi olan, şahsi ilişkileri ortaya çıkarmıştır. Devletin her bir bölgesinde yaşayan insanları olabildiğince yerlerinde tutmaya çalışan bu siyasi sistem, reayanın dikey hareketliliğini oldukça sınırlandıracaktır. Hasan Kâfi’nin ifade ettiği “*her bir sınıf ehlinün kendülere mahûs olan amel üzre sâbit ve kâ'im olmaları mülk ve saltanatda nizamı icab ve iktiza edeceğinden ve bunun aksinin, yani her bir sınıftın kendüye mahsûs olan arnelde ihmâl idüp tekâsül üzre olması nizâmın hilafını iktiza edeceği ve “mülkde ihtilâl” yol açacağı için, herkes yerli yerinde kalmalıdır.*”

yaşanan gerileme, dini konularda çok nitelikli olan “alim” kişilerinin yalnızca, kelim, felsefe, mantık konularıyla ilgilenmesi, akli ilimlerin gerisinde kaldığını göstermektedir. Barış Akagündüz, “*Osmanlı Ulemasının Devlet Hayatı Üzerindeki Etkileri (1451-1512)*”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans Tezi**, 2008, s.33

¹⁴² Kırpık, a.g.e, s.114-115

¹⁴³ Mehmet Emin Yoluk, “*XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*”, **Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilimler Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2010, S.76

¹⁴⁴ Akagündüz, a.g.t, s.29

¹⁴⁵ İlyas Çelebi, “*XVII. yüzyıl Osmanlı Kelâmcıları ve Bayâzîzâde Ahmed Efendi’nin Kelâm İlmindeki Yeri*” **Kur’an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi**, 1998, s.105

¹⁴⁶ Kayhan Atik, “*XVII. yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişin Tespit ve Teklifler*”, **Kırıkkale Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2000, s.33

Reayaya sınırlandırılmış olan bir yönetim anlayışı neticesinde, İlmiye sınıfına mensup olma çabaları oldukça meşakkatli bir hale gelmiştir. Reaya'ya mensup, yönetici sınıfa geçmek isteyen kişilerin sosyal durumlarına göre, önlerinde aşamalı bir süreç bulunmaktaydı. Bu süreç merkezden taşraya gidildikçe uzamaktaydı. Alttan üste doğru medrese eğitimlerini geçerek, en itibarlı medreselerin bulunduğu merkeze ulaşacak olan kişinin referans ve eğitimlerinin de oldukça iyi olması gerekiyordu. Taşrada durum bir hayli zor iken, aynı süreç büyük şehirlerde bulunan ve İlmiye mesleğine geçmek isteyen kişiler için daha kısadır. Devlet kademesinde güçlü kişilerin referansını alan, İlmiyeye talip bir kişinin ailesi de tanınıyorsa İlmiye sınıfına dâhil olması, taşradaki kişilere nispeten daha kolaydır. Bu durum yönetim kademesinde iltimasın göstergesi olarak kabul edilebilir.¹⁴⁷ Merkeziyetçi ve kurumsallaşma adına adımların atıldığı Osmanlı Klasik dönem Âlimlerinin başlıcaları şunlardır:

Şerefüddin Davud-i Kayseri, medrese tahsilinden sonra Kahire'de eğitim gören Osmanlının önemli alim kişilerindendir. Tasavvuf, akli ve nakli ilimlerde eserler meydana getiren Davud-i Kayseri, İznik'te açılan ilk medreseye Orhan Bey tarafından müderris olarak tayin edilmiştir.¹⁴⁸ Davud-i kayseri dini ilimler sahasında oldukça başarılı bir alimdir. İranlı düşünürler Davud-i Kayseri'nin yolundan gitmişlerdir. İlmi konularda görüş ve düşünceleriyle bir çok alanda ilgi duyulan önemli bir alim olan Davud-i Kayseri özellikle felsefe konularında düşünceleriyle kendinden sonraki dönemde fizik ve enerji konularında çalışmalar yapan bilim insanlarına ışık olmuştur.¹⁴⁹

Molla Fenari, Yıldırım Bayezid döneminde Manastır Medresesinde müderrislik yapmıştır. Kadılık görevine de nail olan Mollla Fenari, II. Murad devrinde müftülük görevine getirilmiştir. İlmiye sınıfı içerisinde yüksek bir mevkide görev alması, Fenari'nin ilk Şeyhülislam olarak anılmasına neden olmuştur. Molla Fenari ilmi zümreler arasında tasavvufa önem veren kişilerdendir. Bu durum Fenari'nin yüksek

¹⁴⁷ Fahri Unan, “*Osmanlı Medreselerinde Ulemanın Sosyal Tabanı Ve Bunun İlmi Performans Üzerindeki Etkisi*”, XII. Türk Tarih Kongresi **Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları**, Cilt:3, Sayı:12, Ankara, 1994

¹⁴⁸ Uzunçarşılı, a.g.e, s.237

¹⁴⁹ Mehmet Bayraktar, “*Dâvûd-i Kayserî*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:9, İstanbul, 1994, s.33-34

tahsilli, ilmi açıdan saygı duyulan biri olmasına neden olmuştur.¹⁵⁰ Müderrislik mesleği için II. Murad Döneminde Molla Fenarî'nin torunlarına çeşitli imtiyazlar verilmiştir. Maaşları için 40 akçe belirlenmiştir. Bu devirden sonra diğer İlmiye mensuplarının aileleri için de imtiyazlar verilmeye başlanacaktır.¹⁵¹

Akşemseddin, Fatih Sultan Mehmed'in hocası olup, müderrislik, kadılık, vaizlik, tekkede şeyhlik görevlerinde bulunmuştur. Tıpta ve eczacılık konularında gösterdiği başarılarından dolayı ona "Lokman-ı Sani" denilmiştir. Ayasofya'da ilk Cuma namazını Akşemseddin kıldırmıştır.¹⁵² Daha genç yaşlarda Dervişlerin ve çocukların talim ve terbiyeleri üzerine eğitim vermiştir. Hacca gitmiştir. Hacı Bayram-ı Veli'nin vefatı üzerine onun yerine irşad makamına geçmiştir. II. Mehmed'le sıkı ilişkiler kuran Akşemseddin, İstanbul'un fethi sırasında padişaha ve orduya manevi destek vermiştir. Tasavvufa dair önemli eserleri bulunmaktadır. Bunlar: Risâletü'n-nûriyye, Def'u mefâ'ini's-şûfiyye, Makâmât-ı Evliyâ eserleridir.

Ali Kuşçu, Uluğ Bey'in Doğanlı başı olarak bilinen Ali Kuşçu'nun asıl adı 'Ala' Al-Din B. Muhammed Al-Kuşçu'dur. Semerkant'tan ayrılarak Kirmana intikal etmiş tahsilini burada devam ettirmiştir. Doğu ve Batının bilinen en ünlü astronomudur. II. Mehmed döneminde Osmanlılar ile Akkoyunlular arasında barış yolunu gözetmek adına görev yapmıştır.¹⁵³ Uluğ Bey vefat ettikten sonra savunmasız kalan Ali Kuşçu, Fatih Sultan Mehmed tarafından Ayasofya Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. İstanbul'da bu tayinle birlikte, matematik ve astronomi alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bilgilerin rivayet olduğunu belirterek, Fatih'in Sahn-ı Seman Medreselerinin programlarının düzenlenmesinde memur olarak tayin edildiği de bilgiler arasında mevcuttur. Astronomi, Matematik, Kelâm ve gramer alanlarında birçok eseri bulunmaktadır.¹⁵⁴

II. Mehmed'le tanıştıktan sonra asıl şöhretine ulaşan Hızır Bey, ilk eğitimini babasının yanında görmüştür. Sivrihisar'da müderris ve kadı olarak görev yapmıştır. İlk İstanbul kadısı olarak bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethinden

¹⁵⁰ İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenarî", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:30, İstanbul, 2005, s.245

¹⁵¹ İpşirli, "İlmiye", s.142

¹⁵² Akagündüz, a.g.t, s.95-96

¹⁵³ Akagündüz, a.g.t, s.103-104

¹⁵⁴ Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:2, İstanbul, 1989, s.408

sonra Hızır Beyi kadı olarak tayin etmiştir. Arapçayı Arap ülkelerine gitmeden öğrenmiş ve kelim ilmiyle ilgilenmiştir. Şiir, ayet ve hadislerle ilgili eserleri bulunmaktadır. Devlet içinde önemli grevler üstlenen Hızır Bey diğer Osmanlı âlimleri gibi ilmin öncülerinden biri olmuştur.¹⁵⁵

Osmanlı Devleti yükselme devri ile birlikte bilim ve fikir biçiminde değişiklikler yaşanmıştır. İlmi faaliyetler sadece devlet yönetiminde siyasi etkinliklerde bir araç olarak kullanılmamış, ilmin, akli ilimlerin özüne inilmeye çalışılmıştır. Fatih dönemiyle bu gelişme farklı sahalarda amacına ulaşmış, Osmanlı Devleti'nde yeni bir eğitim öğretim uygulamasına geçilmiştir. Kurumsallaşmanın ve eğitim programlarının düzenlenmesinde ulemaya olan ihtiyaç artmıştır. Ulema ile birlikte programlar belirlenmiş, İslam devletlerinin ileri gelen ilim şahısları ülkeye getirilmiştir. Ulemanın gölgesi eğitim sistemi üzerinde bu devirde daha yoğun hissedilmeye başlanmıştır. Özellikle Şeyhülislam'ın ulemanın en üst yöneticisi konumuna getirilmesi, ulemanın kontrol altında tutulmaya çalışılmasına zemin hazırlamıştır.¹⁵⁶

Eğitimde yenileşme adına bir çalışma yapılabilmesi, özellikle toplumun bunu kabul edebilmesi için seçkin zümrelerin desteği çok önemlidir. Ulema da tam bu durumda devreye girmiştir. Ulemanın devlet içinde yapılan değişikliklere destek olması ilmi faaliyetlerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Fakat Osmanlı bilginlerinin desteğiyle tam anlamıyla köklü bir değişim sağlanamamıştır. Matbaanın Osmanlı devletine girişinden sonra ülkede okuma yazma oranı büyük oranda artmamış, özgün ilmi eser yazarlarının geçimlerini sağlaması mümkün olamamıştır.¹⁵⁷ Bu durum Osmanlı Devleti eğitim kurumlarının Avrupa'daki eğitimlerin gölgesinde kalmasına yol açmıştır. Avrupa, Osmanlı'nın hem siyasi hem de kurumsal olarak gerilemeye başladığı dönemde, Reform ve Rönesans ile büyük bir atılım yapmıştır. Bilim ve sanat alanında önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir.

Fatih'in uyguladığı eğitim müfredatı 18. Yüzyıla kadar etkili olmuştur. Ulemanın çeşitli imtiyazlara sahip olması, zamanla İlmiye sınıfı içerisinde haksız yere işgal

¹⁵⁵Mustafa Said Yazıcıoğlu, "Hızır Bey", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:17, İstanbul, 1998, s.413-414

¹⁵⁶Akagündüz, a.g.t, s.159-160

¹⁵⁷ Uğur Tatlısumak, "Osmanlı Uleması ve Patronaj İlişkisi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** Doktora Tezi, Konya, 2016, s. 197

ettikleri konumların artmasına yol açmıştır.¹⁵⁸ Osmanlı uleması kendi içinde etkinliği azalsa bile 18. Yüzyıla kadar bilgi üretimine devam etmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Akyol, a.g.e, s.124

¹⁵⁹ Yoluk, a.g.t, s.89

4. OSMANLI DEVLETİ'NDE 18. YÜZYIL EĞİTİM FAALİYETLERİ VE BU FAALİYETLERE ULEMANIN YAKLAŞIMI

Osmanlı Devleti, 1683-1699 yılları arasında “Mukaddes İttifakla” yaptığı savaşı kaybetmiştir. 18. Yüzyıl döneminde fetihler durmuş ve siyasi olarak Osmanlı Devleti gerilemeye başlamıştır. Bunların neticesinde Osmanlı Devleti, askeri alanda yenileşme çabalarına girişmiştir. 18. Yüzyılda Batılı tarzda yeni askeri kurumlar açılmıştır. Osmanlı ilim dünyası bu dönemde batıya doğru bir yön izlemiştir. Modern anlamda Batılı tarzda okulların açılması Osmanlı Devleti'nin kurumları çerçevesinde Avrupa'ya meyletmesi, artık Osmanlının Avrupanın hızına ulaşması açısından önemlidir.¹⁶⁰ Avrupanın bilim teknik alanda ilerlemeye başlaması, Osmanlı aydınları ve yöneticileri tarafından izlenmeye başlamıştır. Devletin ıslahatlarının temelini ilk olarak askeri kurumlar oluşturmuştur.¹⁶¹

Eğitim alanında bozulmalar, Süleymaniye medreselerinin eğitim faaliyetlerinden hemen sonra meydana gelmiştir. Bozulmaların nedenleri şöyle sıralanabilir: Müderrislik atamalarında usulsüzlük, eğitim alanlarında bozulmalar ve disiplinsizlikten kaynaklanan sorunlar. Atamalardaki usulsüzlük başta çok önemsenmemiş fakat zaman ilerledikçe müderrislik atamaları şahsi muamele ve rüşvetle birlikte başlıca bir soruna dönüşmüştür.¹⁶² Bu durum eğitimde disiplinsizliği beraberinde getirmiştir.¹⁶³

¹⁶⁰ Mehmet Karagöz, “Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri Ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:6 1995, s.173

¹⁶¹ Oral Sander, *Ankara'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016, s.162

¹⁶² II. Bayezid döneminde, Padişahın kendi müdahalesi ile atamalarda bir usulsüzlük olmuştur. II. Bayezid Zamiri mahlası ile bilinen Hamza Nureddin'i müderris olarak tayin ettirmiştir. Ehli olmayan kişilerin kadılığa atanması o dönemde ulemadan olan Ehli mahlaslı bir kişi, Rumeli kadılığına tecrübesiz bir şahsın getirilmesi üzerine şaşkınlığını gizleyemeyerek şu sözleri Rumeli kazaskerine göndermiştir.

Bihamdillah zamân-ı Devleti'nde

Bu kâr-i müşkili kime soralım

Gelibolu'da nâ ehlin kazası

Temeyyüz ehli vü nâ-ehl olunurken

Şeriri fazlda sen otururken

Acep caiz midir ehli dururken? Uzunçarşılı, a.g.e, s.77

¹⁶³ Gülşen İstek, “İlk Yenileşme Döneminde Avusturya'da Eğitim Ve Osmanlı Sistemi İle Mukayesesi (1774 - 1824)”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora Tezi*, 2017 s.328

Devlet merkezinin sorunları içerisinde “zihniyet değiştirme” çabalarına 18. Yüzyılla birlikte adım atılmıştır. Bu durum Osmanlı için çokta kolay olmamıştır. III. Ahmed dönemiyle birlikte batının kapılarını aralayan Osmanlı Devleti, eksikliklerini düzeltmek ve iyileştirmek adına “ıslahat” hareketlerinde bulunmuştur.¹⁶⁴

Yükselme dönemiyle birlikte batı dünyasının bilim ve kültürüne aşına olmaya çalışan Osmanlı Devleti, Avrupanın bu dönemde, aydınlanma dönemini yaşadığının farkında değildi.¹⁶⁵ Avrupanın gelişmelerinin farkına varılmamasının sebebi “medeni üstünlük” kavramı adı altında Avrupanın üstünlüğünün kabul edilmemesidir. Özellikle Osmanlı-Fransız ilişkilerinde Fransaya gönderilen elçilerin gayrimüslimlerden oluşması, Osmanlının aleyhine olmuştur. Avrupanın yenilikleri, Osmanlılar tarafından izlenememiştir. Halbuki Fransa elçileri 17. Yüzyılla birlikte Osmanlı Topraklarında yer edinmeye başlamışlar, Osmanlının yakın takibinde olmuşlardır.¹⁶⁶

Sanayi devriminin getirdiği yenilikler, Avrupanın diğer devletlerden üstün bir konuma gelmesine neden olmuştur. Bilim ve teknik alanda gelişmelerin yaşanması Avrupalıların düşünme özgürlüğünün serbestliğiyle doğru orantılıdır.¹⁶⁷ Eğitim, idari, sosyal ve kültürel alanda değişen ve gelişen Avrupa’da yeni bir medeniyet doğarken, Osmanlı Devleti üstünlüğünü ve canlılığını kaybeder duruma gelmiştir.¹⁶⁸

Berkes, Osmanlının Batı ile ilişkilerini üç ayrı konuda ele almıştır. *"(1) Değişme ve kalkınma çabaları, bu devletlerin siyasal çatışmalarına karıştırılmıştır. (2) Batıya dönme, ondan etkilenme, ya hep tersine ya da zamansız olmuştur. (3) Batıya dönüş içerde reform yapma zorunluluklarından kaçınmak için ya da bundan kaçınılmayınca Batıya dönüş. "Denize düşen yılana sarılması" cinsinden olmuştur."* Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu nedenlerin her biri, birbiriyle bağlantılı olarak batıya yaklaşma zorunluluğu getirmiştir. Nedenlerin yarattığı koşullar, Osmanlı Devleti'nin, Avrupa gelişmelerinden geri kaldığının belirtisi olarak görülmüştür.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Karagöz, a.g.m, s.173

¹⁶⁵ Taştekin, a.g.m. s.1147

¹⁶⁶ Karagöz, a.g.m, s.174

¹⁶⁷ Taştekin, a.g.m, s.1146

¹⁶⁸ Karagöz, a.g.m, s.174

¹⁶⁹ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s.159-160

Avrupa yaşadığı değişim ve gelişimle, diğer devletlerden her anlamda üstün konuma gelmiştir. Siyasal, ekonomik ve teknolojik alanlarda diğer devletlere de örnek teşkil edecek bir yapıya ulaşmıştır. 18. Yüzyılla birlikte Osmanlı devlet adamları başta batının yeniliklerini kabul görmese de sorunları devlet içinde tek başına çözemeyeceklerini anladıklarında, yeniliğin gerekliliği konusunda savunucu bir role bürünmüşlerdir.¹⁷⁰

Osmanlının yenileşme adına aldığı tedbirler, gereksinimleri karşılamak amacıyla her türlü gelişmeye son derece açık hale gelmiştir.¹⁷¹ Osmanlı gereksinimlerini açacak olursak, en fazla askeri, idari ve sosyal alanda padişahın doğrudan etkisinin bulunacağı alanlarda ıslah çabalarına girişilmiştir. Yönetici sınıfta ise müesseselerin yenileşmesi, muhafazakâr kesim ve yenilik karşıtları tarafından dikkat çekmemiştir.¹⁷²

18. Yüzyılla beraber Osmanlı Devleti, batının bilim ve tekniklerine göre askeri alanda yenilik hareketlerinde bulunmaya, yenileşme çabalarına başlamıştır.¹⁷³ III. Selim dönemi 18. Yüzyıl eğitimde yenileşme hareketlerinde önemli adımlarla yerini almıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde Türkçe kitaplar dışında okunacak olan Farsça, Arapça ve Fransızca gibi dillerden çeviri faaliyetleri yapılmıştır. II. Mahmud devrinde kurulacak olan Tercüme Odası ile birlikte Batı diline ait kavramların Osmanlı ülkesine girmesi kolaylaşmıştır. Yalnızca çeviriler değil Avrupa'ya gönderilen Devlet adamlarının da dil üzerindeki faaliyetleri artırdığını söylemek mümkündür. Avrupa da bulunan ve gördüklerini rapor tutan devlet adamları diplomasi yoluyla Avrupa'yla etkileşim halinde olmuşlardır. Bu durum Diplomasi alanındaki etkileşimin sonucu olarak Türkçe diline yeni kavramların girmesini kolaylaştırmıştır.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Berkes, a.g.e, s.159-160

¹⁷¹ İhsan Tekeli, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda, Eğitim Ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu Ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.28

¹⁷² Süleyman Karataş, “*Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma*”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2003, s.232

¹⁷³ Karataş, a.g.m, s.232

¹⁷⁴ Okumuş, a.g.e, s.238-239

19. Yüzyılın ilk evrelerinde II. Mahmud dönemiyle birlikte batının üstünlüğü tamamen kabul edilecek, devlet içinde yeni ıslahat hareketlerine girişilecektir.¹⁷⁵

Yenilik hareketlerinin devlet bünyesinde yürütülmesi, toplumun yenilikleri kabul etmesi açısından etkin bir rol oynamaktadır. Devlet toplum ile birlikte ele alındığında ıslahatlar daha anlaşılır bir neticeye ulaşmaktadır. Devlet kademesinde yer alan, kurumların işleyişinde katkısı bulunan, önderlik eden, Şeyhülislam, sadrazam, ulema, vezirler ve kalemiye sınıfı gibi seçkin kişilerde devletin yenileşme çabalarında etkili olmuşlardır.¹⁷⁶

Osmanlı eğitim sisteminin bozukluklarının düzeltilmesi için iki gereksinim vardı. Bunlardan birincisi “Kalemiye Sınıfının” yeniden geliştirilmesi ve değiştirilmesiydi. İkinci olarak ise, ordunun iyileştirilmesi ve yeniden aynı dinamikliğe ulaştırılmasıydı. Başta kendi geleneksel çözümleriyle halledilmek istenen bu meseleler kaybedilen savaşlar neticesinde Osmanlı’nın daha geri plana düşmesine neden olmuştur. 18. Yüzyıla birlikte askeri okullarda yapılan değişikliklerle birlikte Avrupa’dan Osmanlı Devletine uzman kişiler getirilmiştir. Osmanlı Devleti böylelikle kurumlarında batının tekniklerine göre bir sistem kurmaya yönelmiştir.¹⁷⁷ Osmanlı modernleşmesi adı altında yapılan bu yenilikler, toplumun ve bireylerin değişmesine yön vererek, devlet yapısında da değişikliklere neden olmuştur. 18. Yüzyıla birlikte Osmanlı çevresine bilinçli bir şekilde odaklanmaya başlayacak ve yenileşen dünyaya ayak uydurmaya çalışacaktır.¹⁷⁸

Sürekli değişen ve gelişen Avrupa ile kendini kıyaslamaya başlayan Osmanlı Devleti ilk batılılaşma adına icraatlarını Lale Devrinde gerçekleştirmiştir. Lale devri ile birlikte dış dünyaya açık hale gelmeye başlayan “kültür adamları” ortaya çıkmıştır. Sadece Osmanlı aydınlarını kapsamayan, toplumun her alanında bilinçli, kültürlü bir yapı haline gelmek isteyen Osmanlı Devleti yeni bir düzene kapılarını aralayacaktır.

¹⁷⁵ Karataş, a.g.m, s.232

¹⁷⁶ Osmanlıda toplum Devleti esas almış, “insanlar meliklerinin dini üzeredir”, “Baş düzgün olursa beden de düzgün olur”, Balık baştan kokar” gibi sözlerle devletin önderliğini her zaman ön planda tutmuşlardır. Padişahlar devlet merkezli bu anlayış içerisinde, Osmanlı Devleti’nde yeniliklerin halka ulaştırılmasında ve benimsetilmesinde etkin bir rol üstlenmiştir. Devletin her müessesinde önemli zümrelerin varlığı söz konusudur. Değişimin bu zümreler tarafından yürütülmesi çeşitli alanlarda her türlü müdahaleye karşı sorumlu olduklarını göstermektedir. Okumuş, a.g.e, s.180-181

¹⁷⁷ Tekeli, a.g.e, s.28

¹⁷⁸ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s.15-18

Osmanlı modernleşme kavramının kesin bir tarih ve yüzyıla dayandırılması fikri güçtür. Modernleşmenin gereklerine ve zamana uygun olarak yapılan ıslahatları değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.¹⁷⁹

Lale Devri dönemi 1718 yılında, III. Ahmed'in Osmanlı Devleti'nin başına geçmesiyle başlamıştır. III. Ahmed Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa ile birlikte modernleşme, yenileşme adımlarını bu dönemde atmıştır.¹⁸⁰ Pasarofça anlaşması ile yaklaşık 12 yıl devam edecek barış süreci, Osmanlı Devleti'nde reformların gerçekleşmesinde önemli bir süreç sayılmıştır. Bu dönemde Avrupa'yla kültürel bir alışveriş meydana gelmiştir. İlk kez toplumda etkili olmaya başlayan bu gelişme Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya karşı uyanışının göstergesi olmuştur.¹⁸¹ Avrupa ile girişilen bu kültürel temasın neticesinde, devlet içinde ilmi faaliyetlerin yoğun olarak gerçekleştiği görülmüştür. Osmanlıda, Lale devri ile birlikte sistematik bir şekilde tercümeler yapılmaya başlamıştır. Damat İbrahim Paşa'nın ve III. Ahmed'in zevk ve sefaya düşkünlükleri nedeniyle eleştirilerin hedefi olmasının dışında, dönemin ilim adamlarına, şairlerine, edebiyatına ve İstanbul'un güzelliğine bilhassa önem vermesi, kültürel bakımdan iyiye gidilmesinin başlıca örneklerindendir.¹⁸²

Osmanlı toplumunda modernleşme sahasında gelişme kaydedilmesi, devlet ve toplum için gerekli olan değişimlerin başlıca nedeni mi? yoksa toplumun gelişme kaydetmesinde hızlandırıcı bir rol mü üstlenmiştir? Aradaki ayrımın tespit edilebilmesi için farklı sebeplerde ele alınmalı, Osmanlı Devleti'nin nasıl ayakta kaldığını ne gibi değişimlere sıcak baktığını araştırmak ve anlamak gerekmektedir.¹⁸³

Avrupa'da matbaanın icadı Rönesans döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Matbaa; Basılan kitapların çoğaltılması, geniş halk kitlelerine ulaştırılması ve bilim

¹⁷⁹ Ortaylı, a.g.e, s.18-32

¹⁸⁰ Ali Rıza Şimşek, "Osmanlı Ordusunda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları Ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 2006, s.70

¹⁸¹ Lale, kendi dönemi içerisinde, Osmanlı modernleşmesinde Batılı geleneğin bir simgesi haline gelmiştir. Devlet içinde batılılaşma örnekleri, Lale Devrinden sonra da devamlılığını sürdürmüştür. Batılılaşma örneklerinin izleriyle birlikte yapılan sanat, kültür ve ilmi faaliyetleri 'Türk Rönesansı' kapsamında ele almak mümkündür. Bilginin ve aydınlığın yolu olarak Avrupa'nın örnek alınmaya başlanması Osmanlı Devleti'ne araştırma ve sorgulama duygusunu kazandırmıştır. Sander, a.g.e, s.145-146

¹⁸² Salim Aydın, "Lale Devri'nde Yapılan İlmi Faaliyetler", *Disiplinler arası Çalışma Dergisi*, Cilt, Sayı 3, 1997, s.144

¹⁸³ Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746) Yeniden Değerlendirme*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, s.39

sanat eserlerinin dünyaya yayılması açısından cehalet zincirlerini kırmıştır. Okuyan, üreten ve bilgiyi dağıtan Avrupa, Matbaa sayesinde aydın bir döneme geçiş yapmıştır.¹⁸⁴ 18. Yüzyılın en temel kültürel adımı ise Osmanlı Devleti'ne matbaanın girmesidir. Osmanlı kültürü tarihinde önemli bir safha teşkil eden ilk Osmanlı matbaası sayesinde bu yüzyılda ilmi faaliyetler gelişmeye başlamıştır.¹⁸⁵

Lale devri ile birlikte Osmanlı Devlet'inden Avrupa ülkelerine gönderilen elçilerin, askeri, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında Avrupa'da bizzat tanık oldukları her türlü bilginin sefaretnamelere işlenmesi konusu oldukça büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Elçiler Moskova, Paris, Viyana'ya gönderilmiş, gönderilen elçiler, Avrupa'nın diplomasisi ve askeri kaynakları bakımından Osmanlı Devleti tarafından yakinen tanınmasına vesile olmuşlardır.¹⁸⁶

Lale Devri'nin ilmi yenileşme adı altındaki en büyük adımı Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu Mehmed Said Efendi ve İbrahim Müteferrika'nın gayretleriyle 1727'de kurulan matbaadır. Matbaa İbrahim Müteferrika'nın İstanbul Yavuzselim'deki evinde kurulmuştur.¹⁸⁷ İbrahim Müteferrika edebiyat ve ilmi alanlarda gayretlerini göstermiş, ilk defa Osmanlı topraklarında Türk matbaasının var olmasını sağlamıştır. Matbaanın Osmanlı topraklarına girmesinde etkili olan bir diğer isim, babası Yirmisekiz Mehmed Çelebi ile Fransa'ya elçi olarak giden Said Efendidir. Said Efendi babasıyla yaptığı bu sefaret sonucunda Paris'in ilmi ve kültürel araçlarını yakından takip etmişti.¹⁸⁸ Bu sefaret sonucunda matbaanın çoğaltma aracı olarak kullanılmasına tanık olan Said Efendi, İstanbul'a dönüşünde bir matbaa kurma girişiminde bulunma düşüncesini edinmişti.¹⁸⁹

Said Efendi memleketine döndüğünde matbaa kurma girişimini Dergâh-ı Alî müteferrikalarından İbrahim Müteferrika yapmak istemişti. İbrahim Müteferrika ile istişare etmiş, bu sanatı birlikte Osmanlı topraklarında işlemeyi amaçlamıştı. Matbaayı kurma girişimlerinde devlet büyüklerinin de yardımı olmuştur. Fakat fikir

¹⁸⁴ Zeki Tez, **Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.238-241

¹⁸⁵ Sabev, a.g.e, s.29

¹⁸⁶ Abdülkadir Özcan, "*Lale Devri*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt, 27, Ankara, 2003, s.82

¹⁸⁷ Özcan, a.g.m, s.82

¹⁸⁸ Ahmet Refik, **Lale Devri**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s.25

¹⁸⁹ Hüseyin Gazi Topdemir, **İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaacılığı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s.23

babası Said Efendi ve ilim adamı olan İbrahim Müteferrika'nın rolü oldukça fazladır.¹⁹⁰

İbrahim Müteferrika ilk olarak, matbaanın faydalarını sıralayan ve devlet büyüklerini ikna etmek için “Vesiletü't t-tıbaa” adlı bir risale hazırlayıp Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya sunmuştur.¹⁹¹ Bu risaleye karşılık 18. Yüzyılda, matbaanın Osmanlı topraklarında faaliyetiyle yenileşme hareketlerinde bir sıçrama daha yaşanmıştır. Bu yüzyılda gelişen ve değişen bir toplum halini alan Osmanlı Devleti, İlmiye alanında sistematik girişimlerini devam ettirmiştir.¹⁹²

İbrahim Müteferrika'nın kurmuş olduğu matbaa, İslam ülkeleri arasında ilk olması açısından büyük önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nde var olan matbaa, İslâm geleneklerinin devamlılığının sağlanmasına, değişip gelişmesine katkıda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde de idareciler bu durumun faydalarını anlamış olacaklar ki, matbaanın ülkede yasallaşmasına belli şartlar altında müsaade etmişlerdir.¹⁹³

İbrahim Müteferrika Matbaasında Basılan Eserler:

Kitâb-ı Lügat-ı Vankulu, Tuhfe el-Kibâr fî Esfâr el-Bihâr, Târihî Seyyâh, Târîh-i Hind-i Garbi, Târîh-i Timur-i Gurgân, Târîh-i Mısır-i Kadîm ve Mısır-î Cedîd, Gülşen-i Hulefâ, Grammaire Turque, Usûl el-Hikem fî Nizâm el-Ümem, Füyûzât-ı Mıknatısiye, Cihânnümâ, Takvim el-Tevârih, Kitâb Târîh-i Naima, Târîh-i Râşid, Târîh- Asım, Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna, Kitâb Lisân el-Acem el Müsemmâ bi-Fergeng-i Şuûri'dir.

¹⁹⁰ Refik, a.g.e, s.25

¹⁹¹ Risale içeriği, dönemin düşünsel şartlarına göre oldukça mantıklı ve akla uygun olarak hazırlanmıştır. İçerisinde bahsedilen konulara kısaca değinmemiz gerekirse; geçmiş dönemlerde yazma eserlerin başına neler geldiğinden ve daha sonra el yazması eserleri yazacak hattatların olmamasından, yazma eserlerin yanlışlarla dolu olduğundan bahsedilmiştir. Risalede, nedenleri belirtilen durumun ancak basma usulünün kabul edilebilmesiyle düzeleceğine değinmiştir. Basma usulü ile birlikte yazıların daha anlaşılır, okunaklı olacağını savunmuştur. Basma kitaplara konulacak fihristler ise karmaşıklığa son verecek, okuyucu için büyük bir kolaylık sağlayacaktır. Kitaplar daha ucuza satılacak ve tüm sınıfların kitaplara ulaşması daha kolay olacaktır. İslâmın bayraktarlığını yapan Osmanlı Devleti, basım usulünün kabulüyle, matbaa faaliyetinde de İslâm devletlerinin öncüsü olma peşinde ilerleyeceğini Risalede ifade etmiştir. Şerif Korkmaz, “İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Eylül-Aralık, Cilt:2 Sayı:2, 1999, s.289

¹⁹² Hakan Yüksel, “Osmanlı İmparatorluğu'na Matbaanın Girişi ve Toplumsal Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık,1999, s.289Yanılıkları”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** Gazetecilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.17

¹⁹³ Nurullah Çetinkaya “Matbaanın Osmanlı Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Konya Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s.50

İbrahim Müteferrika yalnızca kitap basım faaliyetleri ile uğraşmamıştır. Müteferrika'nın bu dönemde tercüme ettiği iki eseri de bulunmaktadır. Eserlerden birincisi Sultan III. Ahmed'in emriyle tercüme ettiği eser olan “*Mecmû'a-i hey'eti'l-kadîme ve'l-cedîde*”dir. Bu eser Latince'den çevrilmiştir. İbrahim Müteferrika'nın ikinci tercüme eseri ise İran tarihine ait Judasz Tadeusz Krusunki adlı eseri “*Târîh-İ Seyyâh Der Beyân-ı Zuhûr-i Ağvaniyân ve Sebeb-i İnhidâm-i Binâ-i Devlet-i Şâhân-ı Safevîyân*”ı adıyla Türkçe olarak çevirmiştir.¹⁹⁴ İbrahim Müteferrika'nın vefatından sonra matbaa faaliyetleri uzun bir durağanlık yaşamıştır.¹⁹⁵ İbrahim Müteferrika'nın ölümünden sonra 1797'ye kadar matbaa faaliyetleri kısıtlı olarak devam etmiştir. Böylece bu basımevi 66 yıllık ömründe 18 yıl çalışmış, 48 yıl boş kalmıştır. 18 yılın 10 yılında basımevini İbrahim Müteferrika işletmiş, iki yıl yetiştirmesi İbrahim ve Ahmet Efendi'ler, iki yıl Vasıf ve Raşit Efendi'ler birlikte çalıştırmışlar, dört yıl da Raşit Efendi yalnız çalıştırmıştır. Matbaada kitap basımının, İbrahim Müteferrika'nın vefatından sonra çok sayıda gerçekleşmemesi, matbaanın işleyişinin onun sayesinde ilerlediğinin en büyük kanıtıdır.¹⁹⁶

Nitekim geleneksel Osmanlı eğitimine tabi olan ve bilgi birikimlerine ahiret için sahip olan toplumun dini bilgi istekleri yalnızca uhrevi alanda yoğunluk göstermiş, matbaada basılan kitaplara rağbet az olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nde okuma yazma oranındaki düşüklük ile paralellik gösterecektir.¹⁹⁷

Islahat faaliyetlerin Avrupai tarzda yapıldığı bu dönemde, Lale devrinin kapanışı Patrona Halil İsyanı (1730) ile gerçekleşmiştir. Bu yıllar Osmanlı Devleti için “*Felaket Seneleri*” olarak tarif edilmiştir. Yenilgiler, Osmanlı Devleti'nde derin bir üzüntü ve endişe yaşanmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin artık güçsüz bir durumda olduğunu anlayan Avrupa Devletleri, daha da cesaretlenip Osmanlı karşısında yükselişe geçmişlerdir.¹⁹⁸ Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları vermesi, askeri teknik ve yöntemler kapsamında Avrupa'nın gerisinde kalındığının ve süratle Avrupa'nın hızına yetişilmesi gerektiğinin göstergesidir. Kaybedilen savaşların askeri alanda yapılan ıslahatlarla düzeleceğini sanan Osmanlı Devleti, kayıplarına

¹⁹⁴ Aydı, a.g.m, s.163

¹⁹⁵ Anamıç, a.g.t, s.96

¹⁹⁶ M. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s.162-163

¹⁹⁷ Anameriç, a.g.t, s.52

¹⁹⁸ Turgut Subaşı, “*Lâle Devri'ne Ait Bir Islahat Takriri*”, **Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir**, ed: İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç, Gökçe Özcan, Kömen Yayınları, Konya, 2018, s.888

devam ederken, ıslah edilmesi gereken hususun yalnızca askeri alanda olmadığını da farkına varmıştır. Bu nedenle Osmanlı yöneticileri yalnızca askeri alanda değil de devletin hemen hemen her kurumunda yeniliklere gidilmesi gerektiğini duymuşlardır.¹⁹⁹ Osmanlı Devleti'nin içtimai ve siyasi yapısının Avrupa'ya nazaran geride kalması uygar bir devlet olan Avrupa'ya adım adım yaklaşması tüm bu nedenlerle birlikte kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı Devleti çağın gereklerine uygun bu yaklaşımı benimsemişken Avrupalı Devletler de Osmanlı ülkesinin ekonomik getirisinden faydalanma, çıkarlarını en üst seviyede koruma eğiliminde olmuşlardır.²⁰⁰

18. Yüzyılla beraber Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarını işgali ile iyice güçsüz duruma gelen Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve askeri düzeni de bozulmuştur. Halka ağır vergiler yüklenmiş, devlet ve toplum arasında sıkıntılı durumlar meydana gelmiştir. İktisadi güçsüzlükler nedeniyle halk, soygun ve yağmaya yeltenmiş, bu durum asayiş ve düzenin bozulmasına sebep olmuştur.²⁰¹ Osmanlı Devleti artık yeni bir döneme girerek savunma prensiplerini genişletip, Avrupa'nın üstünlüğünü kabul ederek eğitim, askeri ve kültürel alanda batıdan destek almaya başlamıştır.²⁰² Avrupa'nın yeniliklerini takipte kalan ve devlet içinde eksikliklerin tamamlanması için gayret gösteren bir düşünceye geçiş yapan "Osmanlı Devleti" her türlü yenilik hareketlerinin ilki konumunda olmuştur. Değişim ilk olarak devlette başlayıp, halka intikal etmekteydi. Devlet değişim konusunda halktan daha istikrarlı davranmış, yenileşme çabalarını bizzat kendisi yürütmüştür. Patrona Halil İsyanı ile huzur ve barış yarıda kalmıştır.²⁰³

¹⁹⁹ Serdal Fidan, Kamil Şahin, Fikret Çelik, "Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:23, 2011, s.118

²⁰⁰ Cihan Osmanoglu, "Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında, Osmanlı Devleti Nin Eğitim V E Öğretim Sisteminde Yapılan Değişiklikler (Reformlar)", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt:65, Sayı:2, 2007, s.162

²⁰¹ Uğur Kurtaran, "Sultan Birinci Mahmud Dönemi (1730-1754) Islahat Hareketleri", **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume, 8/2, Ankara, 2013, s.170

²⁰² Kurtaran, a.g.m, s.170

²⁰³ Okumuş, a.g.e, s.180

4.1 Tersane-i Amire Hendeshanesi'nin Açılması

I. Mahmud döneminde Osmanlı'nın kaybedilen toprakları geri alma düşüncesinin yön değiştirip Ordu kaynaklarında var olan iyileştirme eğilimine girmesi, Avrupa'nın askeri alanda da üstünlüğünü kabul edip düzenlemeler yapmasına sebep olmuştur.²⁰⁴ 18. Yüzyılla birlikte yeniliğe giden kurumlar arasında askeri okullar çoğunluğu oluşturmuştur. Eğitim metotları, müderrisler, talebeler, ders araç ve gereçleri kapsamında birçok değişikliğe yönelen Osmanlı Devleti, daha sonraki yıllarda eğitim açısından reformların başlangıcını bu değişimle sağlamıştır.²⁰⁵

I. Mahmud dönemi ıslahatları, Tanzimat dönemine kadar yapılacak olan ıslahatların temelini oluşturmuştur.²⁰⁶ Devlet içinde yeni okullar açmak ve batının bilgi ve gelişiminden yararlanmak isteyen I. Mahmud askeri alanda yeniliklere başvurmuştur. Fakat kendisini destekleyecek birkaç kişiden başka kimseyi bulamamıştır. Askeri amaçla açmak istediği kurumda ise ne eğitmen ne de ders araç gereçleri mevcuttu.²⁰⁷ Osmanlı ordusu ise savaşlarda başarısız, kendi içinde disiplini sağlayamayan bir durumdaydı. Askeri alanda yenileşme çabasına giren I. Mahmud İbrahim Müteferrika'nın kendisine sunmuş olduğu “Usulü’l-hikem fî-nizâmü’l-ümem” risalesinden oldukça etkilenen I. Mahmud, Avrupa'nın askeri alanda tekniklerini ve taktiklerini bilen bir uzmanı ülkeye getirmeye karar vermiştir.²⁰⁸

İbrahim Müteferrika'nın Usûl'ül-hikem fî Nizâmü'l-ümem adlı eseri 1730 yılında yazmış, 1732 yılında ise matbaada yayınlamıştır. Adem Ölmaz yayınladığı makalede; Nizam-ı Cedid kelimesinin bu eserde defalarca geçtiğine dikkat çekmektedir. İbrahim Müteferrika modernleşme alanında sağlanacak olan değişimlerin nasıl yapılacağı hakkındaki fikirlerini esere yansıtmıştır. Batı rüzgârının Osmanlı Devleti'nde esmeye başladığı bu dönemde Müteferrika'nın yazmış olduğu Usûl'ül-hikem fî Nizâmü'l-ümem eseri, batı yakınlığına karşı fikirlerini esere nasıl

²⁰⁴ Kurtaran, a.g.m, s.171

²⁰⁵ Yoluk, a.g.t, s.91

²⁰⁶ Karataş, a.g.m, s.233

²⁰⁷ Şimşek, a.g.t, s.78

²⁰⁸ Kurtaran, a.g.m, s.173

yansıttığını gözler önüne sermektedir.²⁰⁹İbrahim Müteferrika'nın Sultan I. Mahmud'a sunduğu bu eser "siyasetname" özelliği taşıdığından Osmanlı Tarihinde de önemli eserler arasında sayılabilir.²¹⁰

İbrahim Müteferrika'nın *Usûl'ül-hikem fî Nizâmü'l-ümem* eseri üzerine Osmanlıya Avrupa askeri teknik ve yöntemlerini iyi bilen bir uzman getirilmiştir. Askeri eğitim kurumu alanında yapılacak olan bu ıslahat, batı modernleşmesinin Osmanlı kurumlarına yansıyan yönlerini gösterecektir.²¹¹

Osmanlı Devleti'nde Kapudan-ı Derya Gazi Paşa'nın kurduğu 1713-1790 yılları arasında faaliyetini sürdüren Tersâne-i Amire'de Hendesehâne, mühendislik eğitimi veren ilk kurum olarak Osmanlı Tarihine geçmiştir. Kurum "Hendeshane" adıyla da bilinmektedir. Osmanlı modernleşmesi adımıında büyük fayda sağlayan bu okulun temel prensibi "Donanma-yı hümayûnda hendese ve coğrafya ilmini bilir adamlar yetiştirmek" olmuştur.²¹²

Askeri eğitimlere destek amaçlı Avrupa'dan, Bonneval Ahmed Paşa ve üç Fransız Subayı Osmanlı ülkesine getirtmiştir. Bonneval Ahmed Paşa, Müslüman olduktan sonra Humbaracı Ahmed Paşa adını almıştır. Osmanlı Devleti'nde önemli görevler edinen Humbaracı Ahmed Paşa, padişaha bir rapor hazırlayıp öneri ve görüşlerini sunmuştur. Kaynaklara göre farklılık gösteren tarihlerde, 1733-1735 yılları arasında orduyu yeniden tesis etmiş, Ulufeli Humbara Ocağını 'nın kuruluşunu sağlamıştır. Askeri düzenlemeler sonucunda teknik ve donanım tecrübeleriyle, orduda ıslah

²⁰⁹ Âdem Ölmez, "Batıyı Anlatan İlk Osmanlı Metinlerinde Batı Bilgisi'nin Yorumlanması", **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, Ekim 2020,

²¹⁰ *Usûl'ül-hikem fî Nizâmü'l-ümem* eserinde İbrahim Müteferrika, devletin mevcut durumunun iyileştirilmesi adına birçok önerilerde bulunmuştur. Eserde, Avrupalı devletlerin kanunlarını, yönetim şekillerini herhangi bir din üzerinden değil, akıllarını kullanarak devlet ve ordularını şekillendirdiğine değinmiştir. Bunlar ilk kez İbrahim Müteferrika'nın belirttiği düşünceler değildir. Katip Çelebi'de aynı usullerin devlet içinde uygulanmasını belirten fikirler beyan etmiştir. Müteferrika özellikle Müslümanların İslamiyet'le birlikte sonsuza kadar gidebileceklerini de fikirleri arasında belirtmiştir. Ona göre, Osmanlı ordularının yeniliş sebebi kısaca şöyle sıralandırılabilir: İslami kurallara uyma konusunda eksiklikler, adaletsizlik, yönetimin sağlayamadığı disiplinsizlik, devlet kademelerinde ehli olmayan kişilerin var olması, fikir alışverişine, görüşlere kapalı olmak, bilgi ve tecrübelerinden istifade edilmesi gereken kişilerin, önerilerine kulak vermemek, askeri alanda teknik bilgi ve araç gereç yoksunluğu, en önemlisi ise iltimasın olmasıdır. İbrahim Müteferrika, matbaacı yönünün yanı sıra devlet içinde fikir adamı olarak da varlığını sürdürmüştür. Devlete güç kazandırma amacıyla yazdığı *Usûl'ül-hikem fî Nizâmü'l-ümem* eseri, Osmanlı'nın mevcut düşüncesine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Akyüz, a.g.e, s.140

²¹¹ Kurtaran, a.g.m, s.173

²¹² Mustafa Kaçar, "Tersâne Hendesehânesi'nden Bahriye Mektebi'ne Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn" **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt:9, Sayı:1, 2008, s.53

çalışmalarına ses getirmiştir.²¹³ Humbara ocağı Osmanlı askeri eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nde top ve bomba yapımını çağdaş ülkelere uydurmak amacıyla, 1734 yılında tatbikat ve fen ilimleri okutulan bir okul açılmıştır. Hendeshane okulunda özellikle riyaziye* derslerine önem verilmiştir.²¹⁴

Üsküdar'da kurulan Hendeshane okuluna Boğaziçi Yamaklarından kişilerde alınmıştır. Bu yamaklar Humbara ocağında geometri dersleri vermişlerdir. Bu uygulama yeniçerilerin dikkatini çekmemek adına düşünülen bir uygulama olmuştur. Aynı zamanda Humbaracı Ahmed Paşa, Süleyman (evlatlığı) adlı kişiyi de "Mühendisler Kıtası" nı komuta etmek için görevlendirmişti. Modern anlamda askeri okul yolunda ilerleyen Hendeshane'de Humbaracı Ahmed Paşa geometri ve humbara dersleri vermiştir. Humbaracı Ahmed Paşa'nın vefatından sonra da Süleyman Paşa Hendeshane'nin başına geçmişti.²¹⁵

Hendeshane'de okutulan yeni ilimler yeniçerilerin çıkarlarına uymamıştır. Çünkü yeni kurulan bu ocakta disiplin hat safhadaydı. Yeniçeri ortaları da disiplin ve düzenin kendilerine uygulanacağı düşüncesiyle bu durumdan rahatsız olmaya başlamışlardı. Humbaracı ocağı, Lağımcılar ve diğer ocaklar hareketlenmeye başlayınca, daha önceki dönemlerde yaşanan isyan hareketlerinin nüksedilmemesi için Hendeshane'yi kapatma kararı alınmıştır.²¹⁶ Medreselerin Lale Devri'nden itibaren ıslahı bu kararla birlikte çokta iyi bir sonuç alamamıştı. I. Mahmud devrinde eğitim hususunda atılan bu adımlar ne yazık ki çok uzun sürmemiştir.²¹⁷

Humbaracı, Osmanlı ülkesinde ıslah çalışmalarında rol aldıktan sonra vezirlik görevi de ona verilmiştir. Bu görevden sonra İstanbul'da etkin bir nüfuz elde etmiştir.²¹⁸ Askeri kurumların ve sistemin ıslahı için çalışmalar yürüten Humbaracı, yalnızca

²¹³ Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Sahada Yenileşme Döneminin Başlangıcı" **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Yayınları**, Haz: Feza Günergun, İstanbul 1995, s.71

* Riyaziye: matematik

²¹⁴ Şimşek, a.g.t, s.79

²¹⁵ Yoluk, a.g.t, s.94

²¹⁶ Şimşek, a.g.t, s.79

²¹⁷ Karagöz, a.g.m, s.183

²¹⁸ Şimşek, a.g.t, s.80

Lale Devri'nin yenileşme tutumunu devam ettiren bir uzman değil, Osmanlının dış politikasında da gölgesi bulunan bir şahıstır.²¹⁹

I. Mahmud saltanatından sonra, III. Mustafa döneminde de ıslahatlara devam edilerek askeri alanda ilerlemeler kaydedilmiştir. Humbaracı Ahmed Paşa gibi alanında uzman ve askeri alanda tanınan Baran Françoise de Tott (1733-1793) yenileşme adımlarında Osmanlı Devletine katkılarıyla bilinen önemli bir isimdir. Osmanlı ülkesine geldikten sonra Humbaracı Ahmed Paşa gibi din değiştirmemiş, böylelikle Osmanlı Devleti'nde de askeri alanda görev almak isteyenlere Müslüman olma şartı bu dönemde ortadan kalkmıştır. Osmanlı Devleti'nin, orduları kendi ülkesinde eğitmek, bununla beraber Avrupa'nın yeni araç ve tekniklerinden yararlanmak için bu koşulu zaruri olarak ortadan kaldırdığını söylemek mümkündür. Avrupalı Devletler ise dış politikada kendi çıkarlarını korumak amacıyla uzmanlarını Osmanlı ülkesine göndermiş ve böylece Osmanlı üzerinde “Avrupalı hristiyan uzmanların” etkisi artmış oldu.²²⁰ Bu konuyla ilgili İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Halil Hamid Paşa adlı makalesinde, Fransa Hazinei Evrakındaki sunulan bilgiler ışığında, Fransa'nın Osmanlı ordusu hakkında bilgi edinmek amacıyla Macar asıllı diplomat olan Baron De Tott'u Osmanlı ülkesine gönderdiği bilinmektedir. Fransız subayların Osmanlı Devleti'ne gelmesi her ne sebeple olursa olsun Avrupalı uzmanların askeri yenileşmelere katkıda bulunduğu görülmektedir.²²¹

Macar asıllı bir diplomat ve subay olan Baran de Tott öncülüğünde yapılan askeri ıslahatlar, Osmanlı Devleti için askeri alanda, yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyılda duraklamalarına karşın III. Mustafa yenilik hareketlerinden sakınmamıştır. Yeniçeri Ocağının ıslahının gerekliliğini düşünen Sultan, bu ıslahın güçlkle düzeltileceğinin de farkındadır.²²²

Osmanlı Devleti'nde hizmet eden Baron De Tott, yenilik fikirlerini devletin ihtiyaçları doğrultusunda sunmuştur. Avrupa tarzı ilk kurumların temelini oluşturan, Riyaziye Okuluyla birlikte İngiliz olan Kampel Mustafa ve Kermovan adlı şahıslar

²¹⁹ Karagöz, a.g.m, s.183

²²⁰ Kaçar, Osmanlı İmparatorluğu'nda..., s.72-73

²²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Halil Hamid Paşa”, *Türkiyat Mecmuası*, Sayı:5, 1936, s.218-227

²²² Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2017 , s.49

Osmanlı ülkesine gelip ders vermişlerdir.²²³ Baron De Tott'un Osmanlı Devleti'nde ilk görevi askeri sistemdeki bozuklukları gidermek, 1770 yılında Alexis Orlof önderliğinde Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakma vakasının ardından Çanakkale'ye kadar dayanan Rus donanmasına karşı boğazların güçlenmesini sağlamaktı.²²⁴ Rus donanmalarının Çanakkale'ye geçmesini önlemek için Asya ve Avrupa kıtalarına yerleştirdiği batarya ve toplarla Rusların gücünü ve umudunu kırmıştır. Bir sonuç alamayan Rus donanması ise geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kaçar, Baron De Tott'un Osmanlı Devleti'ndeki yerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bir hristiyanın Osmanlı Devleti'nin yüksek bir mevkiinde istihdamı açısından düşünülecek olursa, Baron De Tott'un daha önce göstermiş olduğu şahsi gayretlerin başarısızlığına rağmen, 1 Ekim 1770'de Çanakkale istihkâmlarının düzenlenmesi vazifesinden döner dönmez, Baron De Tott, Bab-ı âli tarafından topçu sınıfını yeniden teşkilatlandırmak ve eğitmek için Osmanlı ordusunda görevlendirilmiştir.”²²⁵

Bu devirde Avrupa'da farklı Usûl ve tekniklerde toplar kullanılıyordu. Baron De Tott Yöntemlerin Osmanlı Devleti'nde kullanılmasını sağlamak amacıyla Topçu Ocağı'nın ıslahına yönelik çalışmalar yapmıştır. 1772 yılında Hasköy'de açılan top dökümhanesinde ağır topların kullanımı yerine, hafif dökümlü toplar imal edilmiştir.²²⁶ Çabalara rağmen çokta teşkilatlı bir çalışma sürdüremeyen Topçu Ocağının ömrü kısa sürmüştür. Öğrencilerin gösterdikleri tüm gayretlere rağmen, bu okul istenilen başarıyı gösterememiştir. Topçu okulunun, top dökümü konusunda eski geleneklerini bırakamadıkları için çeşitli engeller meydana gelmiştir. Osmanlı ordusunun alışmış oldukları gelenekleri terk ettirmek amacıyla yeni bir topçu ocağı kurulmasına karar verilmiştir.²²⁷

1774 yılında Sürat Topçu Ocağının kuruluşu ile birlikte dökülen topların orduya kabul ettirilmesi, Osmanlı ordusu için önemli bir gelişmedir. Dökümlü topların Osmanlı ordusu tarafından kullanılması aslında devlet için gecikilmiş bir olaydır. Bu gecikme neticesinde Osmanlı ordusu yenilgilere maruz kalmış, sonuçları yıkıcı olmuştur. Yeni döküm toplar Osmanlı Devleti'ne girmeden önce, toplar yalnızca kalelerin kuşatılması amacıyla kullanılıyordu. Ordunun geleneksel olarak kullandığı

²²³ Karagöz, a.g.m, s.184

²²⁴ Hayta, a.g.e, s.50

²²⁵ Kaçar, a.g.m, s.74

²²⁶ Hayta, a.g.e, s.50

²²⁷ Kaçar, a.g.m, s.78

toplar, sefere götürülmemiş, kalelerin etrafında top dökümleri yapılmıştır. Daha önceki devirlerde topçuluk konusunda Avrupa'nın tekniklerinden üstün olan Osmanlı Devleti, döküm top kullanımında bir hayli geç kaldığı için yenilgilere maruz kalmıştır. Bu nedenle III. Mustafa döneminde askeri alanda iyileştirme amacıyla eğitim kurumu olarak Baron De Tott'un açtığı mühendishane ıslahatlar arasında önemli bir yere sahiptir.²²⁸ 1773 Yılında eğitim verilmek üzere açılan Tershane Hendeshanesi, Mühendishane-i Bahri Hümayun adıyla anılacaktır.

4.2 Mühendishane-i Bahri Hümayun'un Açılması

Osmanlı tarihinde ilk defa Avrupai tarzda inşa edilen Mühendishane-i Bahri Hümayun Osmanlının Ruslarla savaşlarındaki ihtiyaçtan meydana gelmiştir. Var olan topçu ocaklarının Osmanlı ordusu üzerinde tesiri olmamakla beraber askeri alanda üstünlük sağlamak amacıyla, bu kurumun Osmanlı Devleti'nde açılması da kaçınılmaz olmuştur. Kemal Beydilli'nin arşiv belgelerinden çıkardığı sonuçlara göre; Mühendishane-i Bahri Hümayunun 1775 tarihinde açıldığı söylenebilir. Aynı zamanda Fransız arşivlerindeki bilgilere göre I. Abdülhamit döneminde tamamen faaliyete geçtiğini dile getirmektedir.²²⁹

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin deniz subayı ihtiyacını karşılamak, mühendishanenin nihai amaçlarından biri olmuştur. Mühendishane-i Bahri Hümayun açılışında Cezayirli Gazi Hasan Paşanın önemli katkıları olmuştur.²³⁰

Mühendishanede Fransız uzmanlar tarafından eğitim verilmiştir. Fakat 1787 yılında Osmanlı-Rus savaşının başlamasıyla Ruslar Fransız uzmanlara baskı yaparak ülkelerine dönmelerine sebep olmuştur.²³¹ Ülkelerine geri dönen uzmanların

²²⁸ Şimşek, a.g.t, s.83

²²⁹ Kemal Beydilli, "Mühendishane-i Bahri Hümayun", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:31, Ankara, 2020, s.513

²³⁰ Bahtiyar Eroğlu, M. Mithat Özgen, "Osmanlı İmparatorluğunun Modernleşme Sürecinde Askeri Eğitim ve Kuleli Kışlası", *Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Ed: Mehmet Aydın, Sayı:9, Konya, 2010, s.106

²³¹ Mustafa Ergün, "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:17, 1990, s.439

eksikliğinin uygulama derslerinde anlaşılması üzerine Kaptan Ahmet Paşa eğitim için mücadele vermiştir.²³²

Avrupanın bilgi ve kültür ilerlemelerine yaklaşmak isteyen Osmanlı Devleti emin adımlarla ilerlemekte, mevcut kurumlarını yenilemekte, yeni eğitim kurumları oluşturmaktaydı. Özellikle yabancı dil olarak Fransızcanın Mühendishane-i Bahri Hümayunun müfredatına dâhil olması, yeniliklerin Avrupa'ya yakınlığın bir göstergesi olarak kabul edilebilir.²³³ Mühendishanede yalnızca gemicilik dersleri değil, coğrafya, haritacılık, tershane eğitimi de verilmiştir. Müfredattaki dersler arasında matematik, geometri, resim ve uygulamalı gemi tamir işleri vardır. Öğrenciler Mühendishane-i Bahri Hümayunda uygulamalı olarak denizcilik metotlarını öğrenir, tershanelerde işe başlamak üzere eğitilirlerdi. Mühendishane-i Bahri Hümayun 1800'lü yıllardan sonra birden fazla binaya tahsis edilmiştir. Mesken olarak Tanzimat Döneminden sonra Heybeliada'da yeni bir binaya tahsis edilen Mühendishane-i Bahri Hümayun Deniz Harp Okulu adıyla amacını idame ettirmektedir.²³⁴

I. Abdülhamid, askeri reformlar üzerinde ciddiyetle durmuştur. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'a subay yetiştirmek için büyük gayret göstermiştir. Kendinden önceki padişahların izinden giderek yenileşme hareketlerine önem veren I. Abdülhamid, ıslahatçı fikirlere sahip olan Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın desteğini alarak yenileşme çabalarına girişmiştir.²³⁵ Sadrazam Halil Paşa önderliğinde Sürat Topçuları mevcudu artırılarak yeniden düzenlemeler yapılmıştır.²³⁶ Osmanlı Devleti ve Ruslar arasındaki münasebet nedeniyle Osmanlı, iç işleri ve dış işleriyle aynı zamanda uğraşmak zorunda kalmıştı. Sadrazam Halil Paşa'nın yardım ve icraatları neticesinde durum iyileştirilmeye çalışılmıştır.²³⁷

²³² Mustafa Kaçar, "Tershane Hendeshanesinden Bahriye Mektebine Mühendishane-i Bahri Hümayun", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt:9, Sayı:1, 2008, s.64

²³³ Seyfi Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönem Noktaları Üzerine Bir Çözümleme" **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Cilt:41, Sayı:41, İstanbul, 2013, s.9-10

²³⁴ Mustafa Kaçar, "Tershane Hendeshanesinden...", s.59-73

²³⁵ Münir Aktepe, "I. Abdülhamid", **TDV Ansiklopedisi**, Cilt:1 İstanbul, 1988 s.214

²³⁶ Yoluk, a.g.t, s.105

²³⁷ Halil Hamid Paşa, 48 veya 49 yaşında Sadrazamlık makamına erişmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumun farkında olan Halil Paşa, yenilik çalışmalarına yardımcı olmak için elinden geleni yapmıştır. Öncelikle işlerini idrak ederek yapan Sadrazam Halil Paşa, askeri düzenlemeler konusunda oldukça ehemmiyetli davranmıştır. Kale ve surların güvenliği için askerleri buralara yerleştirmiştir. Hasköy'de bulunan topçu ocağının

Sürat topçularının mevcudu artırılarak yaklaşık 2000 civarına çıkarılmıştır. Fransız uzmanlardan yararlanılan bu dönemde, başta Hendeshanelerin geliştirilmesine öncelik verilmiştir. Yine Fransız usulü imar faaliyetleri gerçekleşmiştir. Osmanlı askerleri yalnızca karada değil deniz sahalarında da eğitime başlatılmıştır. Fransız subayların yardımlarıyla gemiler yapılmış denizcilik faaliyetlerini ileri kademeye taşımak amaçlanmıştır.²³⁸ I. Abdülhamid döneminde önemli eğitim kurumlarından biri olan İstihkâm Okulu açılmış, asker yetiştirmek adına eğitim faaliyetleri sürdürülmüştür.²³⁹

18. yüzyılda yabancı uzmanlar sayesinde, Avrupanın modern fikirleri Osmanlı Devleti'nin geniş alanlarına yayılmıştır. Osmanlı Devlet adamları bu dönemde yabancı uzmanların fikir ve önerilerini kurumlarına yansıtmaktan endişe duymamışlardır. Osmanlı Devleti'nin önemli gayret ve girişimlerde bulunduğu 18. Yüzyılda ıslahat hareketlerine uzmanların programlı bir şekilde katkılarını sunduğunu söylemek mümkündür.²⁴⁰ 1787 Kırımın işgali ile birlikte yapılan ıslahat çalışmaları yavaşlamıştır. I. Abdülhamid ve Sadrazam Halil Hamid Paşa gayret göstermelerine rağmen devletin içinde bulunduğu buhran durumuna son verememişlerdir.²⁴¹

I. Abdülhamit'ten sonra tahta çıkan, devletin bekası için ıslahat çalışmalarına tüm hızıyla başlayan III. Selim, planlı ve programlı olarak yeniliklere adım atmıştır.²⁴² Oldukça gerçekçi ve çalışkan bir padişah olan III. Selim tahta oturur oturmaz, devletin başına geçmeden önce sık sık mektup arkadaşlığı yaptığı XVI. Louis'e (Fransa Kralı), elçi olarak İshak beyi göndermiştir. III. Selim bu adımı ile Avrupanın gelişen ve değişen yönlerini ancak yakından tanımakla mümkün olacağını savunmuştur.²⁴³ III. Selim daha çok erken yaşlarda ıslahat fikirlerinin sinyallerini bu

faaliyetini sürdürerek yeni toprak dökülmesi için Fransa'dan subaylar getirterek çalışmalar başlatmıştır. Halil Hamid Paşa'da bu kurumları yeniden düzenlemek amacıyla askeri kışlalar yaptırıldı. Bu kışlalar etrafında daha iyi talim yapılabilmesi için ihtiyaçlara yönelik girişimlerde bulunmuştur. Enver Tarihi ve Cevdet Tarihi'nde Halil Hamid Paşa'nın topçuların nasıl bir disiplin ve düzene sahip olunduğuna dair nizamnameler yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, Sadrazam Halil Hamid Paşa, s.218-227

²³⁸ Karagöz, a.g.m, s.185-186

²³⁹ Yoluk, a.g.t, s.105

²⁴⁰ Karagöz, a.g.m, s.185-186

²⁴¹ Osman Özkul, "III. Selim Döneminde Osmanlı Uleması ve Yenileşme Konusundaki Tutumları" (1789-1807), **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı Doktora Tezi**, İstanbul, 1996, s.102

²⁴² Şimşek, a.g.t, s.91-92

²⁴³ Karagöz, a.g.m, s.186-187

mektuplar sayesinde vererek, yapmayı planladığı Nizam-ı Cedid yeniliklerine padişah olur olmaz başlamıştır.²⁴⁴

Osmanlı Devleti içerisinde ordunun bozukluğunun, sistemi temelden sarstığının farkında olan III. Selim öncelikli olarak askeri ıslahatlara girişmek istemiştir. Osmanlı askeri bu dönemde de yetersizlikler bakımından oldukça güç bir konuma düşmüştür. Hala devam eden ordudaki disiplinsizlikler ve usulsüzlükler III. Selim'in yeni bir ordu kurmasına sebep olacaktı. ²⁴⁵ Nizam-ı Cedid adı verilen bu yeni ordu ile III Selim, yeniçerilerin ıslahını kolaylaştırmak ya da yeniçerilerin ıslahının mümkün olmadığını anlayarak teçhizatlı bir ordu kurmak amacını taşımıştır. Her iki ihtimalde de yeniliğin köklü bir biçimde yapılması gerektiğinin ilk ışıklarını III. Selim döneminde görebiliriz. Kendinden sonraki dönemlerde de başa geçen padişahlara köklü bir değişim ve gelişim içerisinde olunmasının sinyallerini yine III. Selim bu dönemde vermiştir.

Bu amaçlar doğrultusunda meydana gelen yeniliklerin tümüne Nizam-ı Cedid Islahatları adı verilmiştir. III. Selim döneminde eğitim ve kültür alanında büyük değişikliklere sebep olan önemli bir gelişme matbaanın tekrar faaliyete geçmiş olmasıdır. İbrahim Müteferrika matbaasına belli bir dönem ara verildikten sonra Mühendishane-i Berri Hümayununda tekrar aktif hale gelmesi 18. Yüzyıl gelişmeleri arasında önemli bir yer alır. 1802 yılında açılan Dar'üt- Tibaat ül-Âmire ile birlikte basmacılık faaliyetleri devamlı hale gelmiştir. Yine bu dönemde yabancı eserlerin Türkçeye tercüme edilmesi kültür hayatını olumlu etkilemiş, diplomasi dışında eğitim yoluyla da diğer devletler ile etkileşim sağlanmıştır.²⁴⁶

III. Selim ilk olarak Danışma (meşveret) meclisini kurarak devlet içinde var olan aksaklıkların yalnızca kendi düşüncesiyle değil vezirlerin, devlet adamlarının, ulemanın öneri ve fikirleriyle azalacağına inanmış ve programlı bir şekilde hareket

²⁴⁴ Sema Yeli, “III. Selim Dönemi Askeri ve Eğitim Alanındaki Islahat Hareketleri”, **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, s.13

²⁴⁵ Yoluk, a.g.t, s.105

²⁴⁶ Tercüme edilen eserler genellikle Arapça, Fransızca ve Farsçadan oluşmaktadır. Eserlerin Türkçeye çevrilmesi, kütüphanecilik tarihi için önem arz etmektedir. Tercüme eserlerin Osmanlı Devletine girmesinde padişahların ve devlet adamlarının katkıları ve desteği olmuştur. III. Selim ilim konusunda oldukça hassas davranmıştır. Devlet adamlarının tercüme edilen eserleri okumasını ve incelemesini istemiştir. Tercüme edilen eserlerin Osmanlı Devleti'nde yayılmaya başlaması, eserlerin Türkçe olarak yayımlanması Türk dilinin herkes tarafından bilim dili olarak kabul edilmesine zemin hazırlamıştır. Ünal, a.g.e, s.153

etmiştir.²⁴⁷ Sunulan öneri ve görüşlerin daha çok askeri alanda olmuştur. III. Selim Fransa Kralı XVI. planladığı Louis'in önerilerini oldukça dikkate almıştır. Selim'in taht yıllarındaki düşüncesi, askeri eğitim sahasında yeniliklerini ileri bir seviyeye taşımak olmuştur.

Nizam-ı Cedid yeniden yapılanma olan kelime anlamıyla da dönemin padişahı III. Selim'i tanımlayan bir terim olmuştur. Bütün çabalarını ordunun ihtiyaçları ve araç gereçlerine bütçe yetiştirmek için vermiştir. Osmanlı-Rus Avusturya savaşlarındaki başarısızlık neticesinde devlet içinde her kurumun ve sistemin temelden değiştirmesi kararını alan III. Selim, devlet adamlarına, devletin bu sorunlardan kurtulması için öneriler sunmasını istemiş, onlara raporlar hazırlatmıştır.²⁴⁸ Layihalar temelde yatan sorunların çözümüne ulaşması ve önlem alınmasına yönelik kaleme alınmış önerilerdir. Layiha ve sefaretname yazarları olan devlet adamları Avrupalının siyasal, sosyal, iletişim, ulaşım alanlarının Osmanlı Devleti'ne yaklaştırılma fikrini padişaha sunmuşlardır. Avrupalının yakından takip edilmesi, Müslüman devletlerarasında ilk defa Osmanlı Devleti'nde görülmüştür.²⁴⁹

Osmanlı, her ne kadar devlet içinde girişimlerde bulunmuşsa da Avrupalının ilerleyişini ancak yakından takip edebilmekle mümkün olacağını düşünmüştür. Avrupalının bilim ve teknik alanlardaki uygulamalarını Osmanlı Devletine yaklaştırmak adına Avusturya-Rus Savaşları sonrasında Ebubekir Ratıp Efendiyi 1793 yılında Viyana'ya göndermiştir. III. Selim hem devlet içinde hem de devlet dışında fikir hareketi başlatmış ve ıslahatların devamlılığı konusunda kararlı davranmıştır.²⁵⁰ Ebubekir Ratıp Efendi Viyana'da bulunduğu süre boyunca yalnızca Viyana'nın değil, farklı yerleşim yerlerindeki askeri, ekonomi, hukuki ve sosyal düzen hakkında bir sefaretname yazmıştır. Ebubekir Ratıp Efendi'nin sunduğu 500 sayfalık Sefaretname, III. Selim'in kendisine sunulmasını istediği raporlar (layiha) bakımından önemli bir yere sahiptir.²⁵¹ Ebubekir Ratıp Efendi, devlet içinde önemli

²⁴⁷ Yeli, a.g.t, s.15

²⁴⁸ Kemal Beydilli, “Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim Ve Dönemi”, Ed: Seyfî Kenan, Türkiye Diyanet Vakfı, **İslam Araştırmaları Merkezi**, İstanbul, 2010, s.37-38

²⁴⁹ Kahraman Şakul, “Nizam-ı Cedid Düşüncesinde Batılılaşma ve İslami Modernleşme”, **Divan İlmi Araştırmalar Dergisi**, sayı:2, 2005, s.123

²⁵⁰ Yeli, a.g.t, s.16

²⁵¹ Şimşek, a.g.t, s.96

vasıflara sahip olması ile birlikte Nizam-ı Cedid hareketinin ve içine aldığı ıslahatların yazgısını da kaleme aldığı sefaretname ile şekillendirecektir.²⁵²

Layihâ sunan kişilerden gelen öneriler çoğunlukla askeri ıslahın yapılmasına yöneliktir. Askeri alanda hareketlenme fikirleri, yeni bir askeri ocak mı, yoksa mevcut olan askeri birliğin ıslahı mı? Konusunda tam olarak bir netliğe varılamamıştır. Bunun nedeni yeniçerilerin dikkatini çekmemek ve onların kuşkularını kabartacak her bir hareket devletin aleyhine olacağı düşüncesi olmuştur. Bu nedenle III. Selim orduda ıslah hareketini, yeniçerilerin düşmanlıklarını kazanmadan Hassa Ordusuna bağlı yeni bir ordu kurarak (Nizam-ı Cedid) gerçekleştirmek istemişti. Yeni ordunun talimlerinin Levent Çiftliğinde yapılması kararlaştırılmıştı. Bu askeri ocağın bostancılar ocağına bağlı olarak devam ettirilmesi padişah tarafından onaylandıktan sonra, yeni bir ordunun devletin kötü gidişatına dur diyebileceğini ümit etmişlerdi. Levent Çiftliğinde Nizam-ı Cedid ordusu için kışlalar yapılmıştır. III. Selim Avrupa tarzı yeni bir ordunun kurulmasıyla devlet içinde önemli bir adım atmıştır. Yeni ordu için her türlü itina ve özeni göstermiştir. Avrupanın askeri teknik araçları, uzmanları ve asker üniformaları ile bezenen Nizam-ı Cedid Ordusu halkın ve yeniçerilerin dikkatini çekmeden ilerletilmek istenmiştir.²⁵³

Nizam-ı Cedidin kaderinin belirleyicisi 1805 yılı olmuştur. Nizam-ı Cedid ordusu yeni bir yapılanmadan meydana gelerek devletin ordu sistemi içerisinde varlığını, III. Selim tahttan indirilene kadar sürdürmüştür. Kabakçı Mustafa İsyanıyla birlikte Nizam-ı Cedid ıslahatları son bulmuştur. İsyancılara karşı çıkacak, devlet içinde tam anlamıyla bir güç timsali haline gelemeyen Nizam-ı Cedid Ordusu hiçbir şey yapamadan kaderine mahkûm olup ortada kalmıştır.²⁵⁴

4.3 Mühendishane-i Berri Hümayun'un Açılması

III. Selim tahta çıktıktan sonra askeri eğitimlerin gerçekleştirilmesi adına Mühendishane-i Berri Hümayun adında bir kara okulu kurdurmuştur. Osmanlı Devleti misyon olarak askeri eğitim kurumlarını temelden değiştirmek gayretinde

²⁵² Yeli, a.g.t, s.16

²⁵³ Sipahi Çataltepe, "XIX. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedid Ordusu", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Tezi, İstanbul, 1989, s.81-87

²⁵⁴ Kemal Beydilli, "Nizam-ı Cedid", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:33, İstanbul, 2007, s.178

olmamış, savaştığı ordulara karşı güçsüz bir yapıda olmamak adına çaba göstermiştir.²⁵⁵ 18. Yüzyılın önemli eğitim kurumlarından biri olan Mühendishane-i Berri Hümayun, 1795 yılında Hasköy’de faaliyete geçmiştir.²⁵⁶ Mühendislik eğitimi verilen bu kurumda Osmanlının geleneksel İslâm dersleri dışında pekte alışkın olmadığı bilimsel dersler verilmiştir. Eğitim kurumlarına giren bu bilim derslerinin, devletin ilerleyen dönemlerinde eğitimde köklü bir değişimi teessüs etmeyi amaçladığı söylenebilir.²⁵⁷

Askeri eğitimler vermek üzere Osmanlı Ordusuna katkı sağlayacağını belirten Ebubekir Ratıp Efendi, Avrupa ülkelerinde gözlemlediği teknik faaliyetleri III. Selim’e sunmuş Mühendishane-i Berri Hümayunun açılmasında önemli bir rol oynamıştır.²⁵⁸

Mühendishane-i Berri Hümayun’a dahil olacak ve Mühendislik eğitimine tabi olacak öğrencilerin bekâr, güçlü ve mesleki becerilerinin olmaları gerekiyordu. Mühendishaneye taşradan ve merkezden öğrenciler alınmıştır. Abdurrahman Efendi ile birlikte toplam üç kişi ile dersler vermeye başlanmıştır. III. Selim öğrencilerin dersleri ile ilgili başarılarını takip etmiş, başarılı olan öğrencileri takdir etmiştir. Mühendishane-i Berri Hümayun kadrosuna daha sonraki dönemlerde Mimar Ocağından, Humbaracı Ocağından, Lağımcı Ocağından, kabiliyetli kişiler katılmıştır.²⁵⁹

Avrupanın araç ve tekniklerinden yararlanılarak oluşturulan bu askeri okulda eğitim veren şahıslar Mühendishane-i Bahri Hümayunda olduğu gibi yabancı uzmanlardan yararlanılarak değil, daha çok Osmanlı Devleti içerisinde eğitim alanında tecrübesi olan şahıslardan yararlanılmıştır.²⁶⁰

Mühendishane-i Berri Hümayun yalnızca mühendis eğitimini değil, kara ordusunun personel ihtiyacını karşılayacak askeri sınıf yetiştirmek amacını da taşımıştır.

²⁵⁵ Mustafa Kaçar, Tuncay Zorlu, Burak Barutçu, Atilla Bir, C. Ozan Ceyhan Ve Aras Neftçi, **İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz**, Ed: Mehmet Karaca, Mavi Ofset Basımevi, İstanbul, 2012, s.82

²⁵⁶ Kemal Beydilli, “*Mühendishane-i Berri Hümayun*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:31, Ankara, 2020, s.515

²⁵⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, “*Mühendishane-i Berri Hümayun Başhocası İshak Efendi Hayatı ve Çalışmaları Hakkında Arşiv Belgelerine Dayalı Bir Değerlendirme Denemesi*”, **Belleten**, Ankara, 1989, s.735

²⁵⁸ Beydilli, “*Mühendishane-i Berri Hümayun*”, s.515

²⁵⁹ Kaçar, İstanbul..., s.110-120

²⁶⁰ Beydilli, “*Mühendishane-i Berri Hümayun*”, s.515

Mühendishanenin ayrıntılı olarak işlevlerinin yer aldığı kanunnamelerde III. Selim döneminde yayınlanmıştır. Kuruluş ve işleyişi hakkında bilgilerin sunulduğu kanunname aşağıda verilmiştir.

“Hasköy’de ve Tersane-i Amire’de daha evvelce inşa olunup, Mühendishane-i hümayunlarda deniz ve kara fenleri ile hendese, hesap ve coğrafya fenlerinin yayılması ve Osmanlı Devletine önemle lüzumlu olan savaş sanatının öğretilip öğrenilmesi konusu, düşünceden uygulamaya geçtiği iradeye bağlandığından, daha evvelce Hasköy Mühendishanesine öğrenci ayrılması ve sonraları bu öğrencinin 40 nefere çıkarılması, dört nefer hoca, dört nefer de onun vekili olarak seçilmesi, bu defa yine irade ile kuvveden fiile çıkarılmıştır. Bu mühendishanede mevcut bulunan öğrencinin ve hulefanın hepsi de bir yerde ders göreceklelerinden, Hasköy’de Humbaracı ve lağımçı kışlası civarında bulunan eski mühendishane binası bunlara tahsis olunmuştur. Bu yüzden evvelce tertip olunan dört nefer hocalar ve vesair hulefa ancak sözü geçen bu yerde toplanıp ve öğrenecekleri fenni bilgileri burada alacaklardır. Hasköy mühendishanesinde mevcut bulunan humbaracı ve lağımçı ocaklarına bağlı olan kara mühendisleri de bundan sonra öğrencilerini 40 kişiye indirecekler ve hulefası da dört nefere haşrolunacaktır. Toplam olarak 44 kişiden ibaret olmak ve ocaklıklarına bir halel gelmemek üzere, bu öğrenciler Humbaracı, lağımçı ocaklarına bağlanacaklar ve Osmanlı Devleti hizmetlerinden Hasköy dökümhanesi nezareti hizmeti maaşı sabıkı ile ve su nezareti ve hassa mimarbaşılığı ve belirli araçlarıyla mühendishaneye daha evvelce bağlanmış bulunduğu bundan sonra işbu hizmetlerin azil ve değiştirilmelerinde aşağıda yazılı bağlılık üzere, hulefadan hakkı olanlara ve liyakatlarını isbat edenlere irade-i hümayun’la olan ilgisinden dolayı mimarbaşılık ve bazen mimar ocağı hulefasında ehliyet ve kabiliyeti olanlar dahi eski kanunları üzere seçilerek kullanılabilir. Tertip olunan bu 40 kişiden 10 kişisi bir sınıf olarak ayrılır. Bu suretle mekteb dört sınıf olarak meydana çıkar. 4. sınıf talebeleri resim-i hat ve imla, rakamlar ve resim san’atı ve bazan arapça ve hendeseyle başlangıç ve hesap ve Fransızca lisanı öğrenmek üzere 4 hoca ile 4. halifenin terbiye ve idarelerine terk edilir. Aradan bir yıl geçtiği zaman imtihan edilirler. İmtihanda başarı gösteren talebe o sınıfta başmülazım olarak kalır ve 3. sınıfta boş yer bulunduğu takdirde, oraya nakledilir ve bir yıldan evvel imtihan yapılmamak üzere, sınıf talebeleri nihayet ilm-i hesap, hendese, coğrafya ve bazı Arapça bilgiler ve Fransızca lisanı öğrenmek üzere 3. hoca ve 3. halifenin talim ve terbiyelerine verilir. Aradan iki yıl geçince bu öğrenciler imtihan edilirler. İmtihan sonunda kabiliyeti görülenler, başmülazım itibarıyla 2. sınıfta boş yer 109 bulunduğu takdirde oraya nakledilir. Burada da iki yıldan önce imtihana sokulmamak ve 2. sınıf öğrencileri ilm-i coğrafya ve ilm-i müsellelat-ı mesteviyye ve cebir ve mukabele ve tahdidi arazi ve fenni-i tarih-i harbiyye öğrenmek üzere, 2. hoca ve 2. halifenin (yardımcı) terbiye ve idarelerine bırakılırlar. Bunlar iki yıl geçtikten sonra imtihan edilerek başmülazım olanları, birinci sınıfta boş yer bulunduğu takdirde oraya nakledilirler. Birinci sınıf talebeleri fenn-i mahrutiyyat, Hesab-ı tefazuli, hesab-ı temami ve ilm-i cerr-ı esgal, ilm-i heyet ve ameliat-ı fenni resim, lağım ve asker talimi ve ilm-i İstihkâmat öğretilmek üzere birinci halifenin ve başhocaların talim ve terbiyelerine verilirler. Aradan bir müddet geçtikten sonra bu dört halifelikten birisi boşaldığı zaman bu sınıf talebeleri imtihanla çekilip başmülazım olanları 4. halifelige geçirilir. Her sınıf talebesi aralarında imtihanla istidat ve üstünlükleri görülenlerden, daima 3. öğrenciye başmülazım, ikinci mülazım, üçüncü mülazım halife seçilmiş olup, diğer talebelerin talim ve terbiyelerine bunlar nezaret ederler. Ayrıca 4 nefer de hoca vardır. Hocalar Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun’un bütün hulefa ve talebelerine gereken fenni öğretmekle görevlidirler. Bunlar çok değerli ve bilgili fen adamlarından seçilir. İlim sahibi ve marifet sahibi kişilerdir. Hangi tarikata mensup olursa olsun, tarikatları nazarı dikkate alınmadan, tayinleri yapılır. Yalnız bir cinayet işlememiş olmamaları gerekir. Bunlar kendi istekleri ile veya ölüm vukuunda görevlerinden ayrılabilirler. Yoksa bunları kimse azl veya uzaklaşmaya mecbur edemez. Burada hocalık bir yüksek memuriyete atlama kademesi değildir. Lakin hocalardan birisi hocalığını ve bulunduğu tarikatı bırakarak başka mertebelere heves ederse, o zatın heves

ettiği meslekte liyakat ve dirayeti varsa, ona engel olunmaz. Bunlardan biri mesela Dışişleri ile ilgilidir. Dışişleri ile ilgili bir mesleğe geçmek ister veya zabıt olmayı arzular. Bu gibi meyil ve liyakatı olan hocalar evvela kendisine halifelik verilir. Sonra da arzuladığı hizmetlerden birisine tayini yapılır. Bu 40 nefer talebenin ve hülefanın başka yollardan yüzünü çevirmeleri şarttır. Bunlardan başka fenne hevesi olan kabiliyetli kimseler gelip de “biz de bu mektepte fen tahsil etmek istiyoruz” deseler, hangi tarikattan olurlarsa olsunlar, bunlara da fen öğretmeğe hocalar mezundur. 40 öğrencinin dışında olan bu gibi kimseler isterlese, tarikatlarını terk ederek öğrenciler sırasına girip derslere devam edebilirler ve isterlerse, kendilerini öğrenci derslerinin üstün görürlerse tarikatlarını terk etmeyerek beklerler; mektepte bir hocalık açılınca eski tarikine zarar olmayarak imtihanla hocalığa geçebilirler. Kısaca tertip harici hariçten mektebe devam edenlerin en son mertebeleri halifelik ve sonra tahsil kılınan mimarbaşılık ve Hasköy dökümhanesi nezareti hizmeti ve su nezaretidir. Halifelikte esas olarak tertip gerekiyorsa da bu hizmetlere tayin ve memuriyet hususlarında silsile-i tertip geçer değildir. Layık-ı veçhile adı geçen hizmetlere tayinleri hususu ancak padişah iradesine bağlıdır. Şöyle ki, talebe imtihana dördüncü halife olduktan sonra yolu geldiği zaman, üçüncü ve sonra da ikinci, daha sonra da baş halife olması tertibine riayet olunmak şarttır. O halifenin liyakat ve istidadı görülürse, bu mertebelerden birisine tayini dahi padişah iradesine tabidir. Bu hususta katiyen eskilik ve yenilik silsilesine bakılmaz. Bu mensuplardan birisini veya ikisini zabt eyleyüp dış bilgileri tahsil eden ve bu hususta ehliyetini ispat eden hoca veya mühendis bütün harp fenninde maharetini ispatlar ve bütün bilgileri, askeri talimleri anlaşılır ve aynı zamanda bağlılık ve doğruluğu da en yüksek makamda tespit edilmiş olursa padişahın iradesi ile kendisine layık veçhile kapıcıbaşılık ihsan edilir ve diğer devlet hizmetlerinde kullanılmaları caiz olur. Talebenin mertebeye yükselmeleri ise ancak imtihanla olur. Halifelerle tayin suretiyle mühendisliğe getirilenlerin de merdebece yükselmeleri yine imtihan yoluyla olur. Bunların imtihanları harp fennine dair Türkçe bir risale yazmaları ile değerlendirilir ve tevsik edilir. Yahut da geçmişin büyüklerinden tanınmış bir fen adamının eserini dilimize çevirmek suretiyle de imtihana katılabilir. Bu suretle mühendisler arasında isbat-ı vücut etmiş ve mehareti meydana koymuş olur. Mertebe naklinde ve mansıb değiştirmede bu husus dikkate alınır.”²⁶¹

III. Selim döneminde (1797) mühendishanenin bir bölümüne kütüphane açılmıştır. Kütüphanenin içi çeşitli kitaplar haritalar ile çoğaltılmıştır. Dikkat çeken bir husus ise Paris’te basılan Fransız Ansiklopedisinin kütüphanede yer almasıdır.²⁶² Okutulan kitapların Fransa’dan getirilmesi bu durumu destekler durumdadır. Tercüme edilip okutulan kitaplar arasında önemli eserlerde mevcuttur. Matbaanın teknik alet ve edevatları, İbrahim Müteferrikanın kurduğu matbaanın devlete intikal etmesi sonucu tamamlanmıştır. Mühendishane-i Berri Hümayunun başlangıç yıllarında işlevi başarıyla yürütülen matbaa, daha sonraki yıllarda yalnızca ekonomik amaç taşıyan bir işletme görülerek değerini kaybetmiştir.²⁶³ Mühendishanenin işleyişi III. Selim’in Kabakçı Mustafa isyanıyla tahttan indirilmesiyle birlikte büyük bir gerilemeye uğramıştır. Nizam-ı Cedid Islahatlarının da III. Selim’in tahttan indirilmesiyle sonlandığını söylemek mümkündür. Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasına kadar Mühendishane-i Berri Hümayun’da eğitim çok aktif sağlanamamıştır.

²⁶¹ Yoluk, a.g.t, s.108-109

²⁶² Beydilli, “*Mühendishane-i Berri Hümayun*”, s.515

²⁶³ Yoluk, a.g.t, s.113

Mühendishane-i Berri Hümayun binası 1809’da tadilat sürecine girmiş, matbaa 1824 yılına kadar Selimiye kışlasına yakın bir konuma taşınmıştır.²⁶⁴

II. Mahmud dönemiyle birlikte 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılıp Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun kurulmasıyla birlikte Mühendishane-i Berri Hümayun subaylarından faydalanılmak istenmiş, fakat yetiştirilen subaylar yeterli olmamıştır. Bu durum daha çok subayın yetiştirilmesi için yeni bir askeri kurumun gereksinimini ortaya çıkarmıştır.²⁶⁵

18. Yüzyılın sonlarında yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen devlet kendi mühendislerini kurumlarında görev edindirmiştir. Mühendishanede yetişen subaylarının Osmanlı Devleti içerisinde bilim ve teknik anlamda büyük katkıları olmuştur. İnşaat, su kanalları, harita çıkarımı gibi birçok alanda devlete hizmet etmişlerdir. İstanbul Teknik Üniversitesinin ilk çekirdeğini oluşturan Mühendishane-i Berri Hümayun, Osmanlının Mühendishane-i Bahri Hümayundan sonra ikinci mühendishanesi olmakla beraber 18. Yüzyılda önemli eğitim kurumlarından biri olmuştur.²⁶⁶

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’nde yabancı okullar da çoğalmaya başlamıştır. Açılan okullar ruhsatsız bir şekilde işletiliyor, devlet denetim yapacağı sırada ruhsat alınıyordu. Yine 18. Yüzyılda Azınlıkların kendi dillerini, dinlerini, kültürlerini aktardıkları özel eğitim kurumları açılmıştır. Söz konusu okulların denetiminin detaylıca araştırıldığı bilinmemektedir. Bu durum Osmanlının İlmiye sistemini de iyiden iyiye zarara uğratmıştır.²⁶⁷

III. Selim döneminin ele alınması, Kemal Beydilli’nin çalışmaları ile daha da aydınlığa kavuşmuştur. Beydilli, Osmanlı Tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olan, 1768-1792 yıllarını Devleti ‘yeniden yapılandırılma düşüncesi’ olarak bir dönüm noktası olduğuna işaret eder.²⁶⁸

²⁶⁴ Beydilli, “*Mühendishane-i Berri Hümayun*”, s.515

²⁶⁵ Kaçar, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz, s.138

²⁶⁶ Beydilli, “*Mühendishane-i Berri Hümayun*”, s.515-516

²⁶⁷ Yoluk, a.g.t., s.117

²⁶⁸ Şakul, a.g.m., s.117-118

Yeniden yapılanma olarak, devletin kurumlarının ıslahına yönelik çalışmalar, klasik döneme kıyasla, her yönüyle daha merkezidir. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin geleneksel devlet düşüncelerinden, modern devlete geçiş süreci olarak adlandırılabilir. 18. Yüzyıl kurumlarında Osmanlı Devleti tam olarak bütüncül bir modernleşme adımı atamamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Reformları, yeniliklerin yanında gelenekselinde çağın şartlarına göre düzenlenmesi ve yorumlanmasıdır.²⁶⁹

²⁶⁹ İlhami Yurdakul, **Osmanlı İlmiye Teşkilatının Yenileşme Süreci (1789-1876)**, ed:Arif Kolay, Türk Modernleşmesi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, s.31

4.4 18. Yüzyılda Eğitim Alanında Yapılan İslahat Hareketlerine Ulemanın Katkısı

Osmanlı Devleti'nin yönetiminde destek faaliyetleri sürdürmüş, kuruluştan yıkılışa kadar devleti kurumsallaştırmak adına katkılar sunmuş, tecrübeli kişilerden oluşan ulema sınıfı, Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanmasında önemli görevler üstlenmiştir.²⁷⁰ Osmanlının daha kuruluş yıllarında yoğun bir şekilde seyreden bir uygulama olarak dışarıdan getirilen Osmanlı uleması, önemli ilim merkezlerinden Osmanlı bünyesine bilgi taşıyıcısı görevini üstelenmişlerdir. Bu ulema kişilerinden bazıları Osmanlı topraklarına yerleşirken, bazıları yalnızca misafir olarak ziyarette bulunmuşlardır.²⁷¹

Osmanlı Devleti'nin her döneminde ulemanın her alanda etkisi görülmüştür. Ulema kişileri devletin sadece dini konularıyla değil, sağlık, eğitim, barınma gibi vakıf işlerinin konu edindiği her alanla ilgilenmişlerdir. Ulemanın vakıf kurma eğilimine yönelmesi şüphesiz, din adamlarının kazançlarının devlet işlerinde görev alan diğer meslek kollarına göre fazla olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarında ise bulundukları bölgelerde imtiyazlı konuma yükselmeleri bu durumda etkili olmuştur.²⁷²

Ulema sınıfına mensup kişiler tarafından eğitilen şehzadeler, ulemanın elinde yetişmiş, onların terbiyesiyle büyümüşlerdir. Şehzadeler padişah mertebesine ulaşana kadar ulemanın büyük katkıları olmuş, sahip oldukları ilim ve terbiyeyi hocalarından devr almışlardır. Bu sebeple ulema ve padişah arasında farklı bir bağ meydana gelmiştir. Elbette gönül bağı dışında, devlet içinde yer alan ulemanın farklı görevler üstlendiğini de söylemek mümkündür. Dikkat edilmesi gereken tek bir husus vardır ki ulema hiçbir zaman padişahın siyasi iktidarına yaklaşmamıştır. Padişah ulema ile arasındaki bu sınırı belirgin tutmuştur. Padişah mertebesinden üstün tutulmayan

²⁷⁰ Armağan a.g.m, s.141

²⁷¹ Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında padişahın isteği ile önemli ilim merkezlerinden getirilen ulema, Osmanlı Devleti'nin ilmi ve fikri hareketlerini çoğaltmada yardımcı olmuşlardır. Yeni fetih hareketleriyle birlikte büyüyen ve kökleşmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin kültür seviyesini yükseltmeye faydaları olan için ulema kişilerinden bazıları: Sa'deddin et-Teftazani, Seyyid Şerif el-Cürcanî'dir. İlimle uğraşan bu önemli şahsiyetler Osmanlıya sağladıkları ziyaretler ve ikametlerle birlikte kültürel bir atmosfer yaratmışlardır. 17. Yüzyıldan sonra bu uygulamanın azaldığını söyleyebiliriz. Her alanda olduğu gibi ilmi alanlarda da yapılan faaliyetler Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecine kadar iyileştirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca bkz: Mehmet İpşirli, İlimiye, s.142

²⁷² Ahmet Köç, a.g.m, s.306

ulema, taht otoritesini sarsacak hareketlerde bulunamamıştır. Sınırlara uyan, saygınlık kazanan ve diğer devlet kademelerinden üstünlüğü ile bilinen ulema kişileri devlet içinde padişahlara sundukları fikirlerle, güven ve inanç kazanmışlardır. Osmanlı Devleti'nde padişahla yakınlık derecesi olarak diğer devlet adamlarından üstün konuma gelen ulema kişileri ayrıcalık kazanarak yükselmeye devam etmiştir. Bu durum ise üstünlük mücadelesine girecek olan kişilerin oldukça dikkatini çekecektir.²⁷³

Batının yeniliklerini almaya başlayan Osmanlı Devleti'nin bu adımına karşın ulema kendi dini dışındaki dinlerle gerekmedikçe irtibat halinde olmamayı tercih etmiştir. Osmanlı Devleti'nin klasik dönemlerinden itibaren batı ile bağlantının zayıf olması nedeniyle batının üstünlüğünden ve yeniliklerinden haberdar olamamışlardır. Osmanlı'nın ilim adamları ve alim kişileri Batıyla kopukluğunun neticesi olarak dünyanın gelişmelerinden yalnızca kısıtlı olarak bilgi alabilmişlerdir. Gayrimüslimlerin yeniliklerinden bazı zorunlu durumlarda yararlanan Osmanlı Devleti, özellikle savaş aletlerinden (havan, top vb.) yararlanmak konusunda istekli olmuşlardır. Batılılaşma ile birlikte ortaya çıkan bilgilerin bütünü ulemanın elinde olmuştur. Batının yenilikleri karşısında bilgi birikimleri konusunda eksiklik yaşayan ulemadan kişilerin Avrupa'ya gönderilerek bilgiye ulaşılması sağlanmıştır.²⁷⁴

Eğitim alanının ıslahına yönelik çalışmaların, aydın kişiler tarafından önerilerin sunulması ve bunların dikkate alınması hususu devlet yöneticileri tarafından göz ardı edilmemiştir.²⁷⁵ 18. Yüzyıldan itibaren yenilik hareketlerinin Osmanlı kurumlarına yansımaları, kurumların Batılı eğitim tarzında düzenlenmesi eğitim alanında yapılan ıslahatların bir göstergesidir. Bir yandan mevcut olan eğitim kurumları düzenlenmeye çalışılırken, diğer yandan yeni eğitim kurumları inşa edilmeye başlanmıştır.²⁷⁶

Ulemanın aktif rol oynadığı Medreselerin, ilmi faaliyetlerine devlet otoritesinin de etkisi olup olmadığına net bir cevap vermek için Osmanlıda medreselerin ilk

²⁷³ Tatlısumak, a.g.t, s.200

²⁷⁴ M. Çağlar Kurttaş, "Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar Ve Bürokrasinin Rolü", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:29, Sayı:1, 2018, S. 403

²⁷⁵ Kocaman, a.g.m, s.403

²⁷⁶ Uğurlu, a.g.t, s.22

kurumsallaştığı dönemleri incelemek gerekmektedir. Dikkat edeceğimiz bir diğer husus ise Osmanlının kendinden önceki devletin kurumlarının devamlılığını sağladığıdır. Osmanlı Devleti kendinden önceki medeniyetlerin birikimlerinden yola çıkarak kurumsal yapılarını oluşturmuştur. Bu kurumsal yapıları oluştururken İslâm geleneklerini sürdürecektir ve İslami konularda bilgi sahibi olacak olan kişilere ihtiyaç olacak, tamda bu noktada devreye ulemanın eğitime olan katkıları girecektir.²⁷⁷

17. yüzyıldan sonra ulema sınıfının gücünün ve imtiyazının artması, ilim alanındaki bozulmalarla paralellik göstermiştir. Dini bir yaptırımı olan ulema kişilerinin üstünlük sağlaması, devlet içindeki rollerinin artmasına neden olacaktır. 18. Yüzyılda ise ulema sınıfı, kan bağı yoluyla, hem babadan oğula, hem de akraba ilişkileriyle tamamen bir imtiyaz kazanacaktır. Eğitim kurumlarında, devlet yöneticiliğinde (şeyhülislamlık makamı), babadan oğula geçen bir imtiyaza sahip olan ulema sınıfı İlmiye teşkilatı içerisinde bozulmaların meydana gelmesinde başlıca etkene sahiptir.²⁷⁸ Özellikle ulemaya mensup olan kişilerin dini sorumluluk sahibi olmaları, ilim irfan alanında yetkin olmaları, saygınlık ve ayrıcalık derecelerini artırmıştır.²⁷⁹

İlmiye Teşkilatı içerisinde medreselerde yetişip icazet alan ulema sınıfına mensup müderrisler eğitim sahasında en önemli unsurlardan biridir. İlmiye teşkilatının öncülerinden olan ulema, medrese mezunu olduğundan ilmi ve kültürel birikimi fazladır. Dini eğitim ile mezun olan ulemalar, eğitim kadrolarına dâhil olup müderrislik görevi üstlenmişlerdir. Kuruluş yıllarında medreseden mezun olup eğitim kadrolarına dahil olan ulema ile devletin son yüzyıllarında medreselerde görev yapan ulema arasında büyük farklılıklar vardır.²⁸⁰

Her alanda özellikle İlmiye teşkilatı içerisinde ulemanın rolü ve katkısı büyüktür. Mehmet İpşirli konuyu daha anlaşılır kılmak üzere bir söyleşisinde ulemanın etkisini şu sözlerle ifade etmiştir.

²⁷⁷ Kocaman a.g.m, s.403

²⁷⁸ Özkul, III. Selim..., s.103

²⁷⁹ Sütçü, a.g.m, s.469

²⁸⁰ İhsanoğlu, a.g.e, s.268

"Kuruluştta Çandarlı ailesinin hizmetlerini biliyoruz. Murat zamanında münferit olarak Molla Fenari ailesine bir ayrıcalık tanınıyor. Tanınan ayrıcalık, ailenin İlmiye mesleğine intisap edenlerine göreve başlayacakları zaman veya terfilerde bir üst seviyeden, iki üst seviyeden başlamaları şeklinde bir taltif. Niyet gayet iyi: İlme rağbetin artması ve seviyenin yükselmesi. Daha sonra ulema aileleri teşekkül etmeye başlayınca, 16-17. yüzyıllarda onbeş civarında İlmiye ailesi görülüyor ve İlmiye teşkilatı esas itibariyle bunların kontrolüne giriyor".²⁸¹

Kuruluştan Fatih Devrine kadar medreselerin ulema elinde şekillenmesi, yönetim içerisindeki varlıklarının nüfuzlu bir şekilde sürdürüldüğünün kanıtıdır. Fatih devrinden sonrada devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte medreselerin çoğalması ulemaya olan ihtiyacın artmasına neden olmuştur.²⁸² Devlet sınırlarını genişlettikçe fethedilen bölgelerde inşa edilen medreseler Osmanlının dini ilimleri o bölgede yayması, tanıtması demektir. Buda Osmanlının kendi ideolojisini kurumlar yoluyla başka bölgelere aktarması demektir. Bu ideolojiyle birlikte İlmiye teşkilatı içerisinde Osmanlının Klasik dönemlerinde iyi bir konum kazanan ulema sınıfı, 18. Yüzyılla beraber İlmiye içerisindeki çatırdamalarla bozulma evresine girecektir.²⁸³

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın İlmiye Teşkilatı eserinde 16. Yüzyıldan sonra ortaya çıkan medreselerdeki bozulmanın nedenlerini şu şekilde ifade etmiştir. 16. Yüzyılda bozulmaya başlayan medreseler yıllar geçtikçe daha fazla zarara uğramıştır. En önemli sebeplerin başında akli ilimlerin medreselerden çıkarılması, nakli ilimlerin okutulmaya devam edilmesi yer almıştır. Medreselerin kanunlara aykırı olarak yapılan müderris atamaları, rüşvet ve iltimas, ilim birikimi olmadan medreseye dâhil olan kişiler, medreselerin bozulmasının nedenleri arasındadır. İltimasın ilk izleri II. Bayezid zamanında yaşanmıştır. II. Bayezid yakın gördüğü Hamza Nureddin'i medreseye tayin ettirmiştir.²⁸⁴

Bu bozulmalardan meydana gelen aksaklıkların farkında olan devlet adamları padişaha sunulan raporlarla şikâyetlerini dile getirmişlerdir. (Koçi Bey, Gelibolulu Ali, Katip Çelebi) sunulan raporlarda medreselerin bozulmasının sebeplerinin yukarıda belirtilen sebeplerle bir farkı olmadığını söyleyebiliriz. 16, 17, ve 18. Yüzyıllarda medreselerin bozukluğunun çok ciddi atılımlarla düzeltildiği

²⁸¹ Mehmet İpşirli, "Mehmet İpşirli ile Medreseler ve Ulema Üzerine", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt:6, Sayı:12, 2008, s.459

²⁸² Unan, a.g.m, s.3

²⁸³ İpşirli, a.g.m, s.459

²⁸⁴ Uzunçarşılı, a.g.e, s.75-76

görülmemiştir. Daha çok Tanzimat'tan sonra bozukluğun sebeplerini aramaya başlayan Osmanlı Devleti 19. Yüzyılla beraber medreselerde meydana gelen bozukluğu sorgulamışlardır. Osmanlı Devlet adamları bozuklukları genele yaymak istememiş yalnızca işleyiş bakımından aksaklıkları olan medreselerin ıslahına yoğunlaşmışlardır.²⁸⁵ Elbette zuhur edilen olumsuzluklar her dönemde meydana gelmiştir. Fakat bozukluğun belirtilerinin görmezden gelindiği mi yoksa fark edemediği mi hususunda net bir karar vermek zordur. Devlet adamlarının ve devleti yöneten kişilerin bozukluklara ne derece dikkat ettiği, içinde bulundukları duruma yaklaşımları açısından önemlidir.

Eğitimi etkileyen bir diğer önemli unsurda müderrislerdir. Ulemanın kendi bilgi ve kültür seviyesini yansıtan kitapları yazması, bilgilerin ayrı ayrı kişiler tarafından konu edilmesine sebep olmuştur. Yazılan eserler, her halükarda aynı sahada toplanıp medrese öğrencilerinin ilim yolunda araçlarını oluşturmuştur. Örneğin Kelam, Arapça, Farsça ve Tasavvuf eserlerine ait farklı müderrislerin yazdığı kitaplar aynı amaç için okutulmuş olup medreselerin ilim geleneği Osmanlı aydınları tarafından her dönem devam ettirilmiştir.²⁸⁶ Bu olgular doğrultusunda müderrislerin, bilgi ve tecrübelerinin medreselerde okutulacak derslerin oluşumunda önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Müderrislerin ilmi faaliyetleri birer basamak olarak kullanması, devlet ile birebir alakadar olması onların İlmiye sınıfının dışında farklı olarak siyasi bir kimlik kazanmalarına sebep olmuştur. Bu durumda onların ilme ve bilgiye yönelik olan faaliyetlerini etkilemiştir. İlme yönelik faaliyetlerde tam olarak bir düzen ve disiplin ortamı sunmakta zorlanacak olan Ulema sınıfı bozuk bir düzen içerisinde akademik faaliyetlerde bulunma gayretlerini sınırlı olarak sürdürecektir. Böyle bir durumdayken fikriyat hareketlerinin çok mükemmel bir seyir halinde ilerlemesi neredeyse imkânsızdır.²⁸⁷

Fikir hareketlerinin ileri bir seviyede olmaması ve muhtelif eserlerin ortaya konulamaması sorunu, değişen dünyaya ayak uydurmakta önemli olan akli ilimlerin

²⁸⁵ Yaşar Sarıkaya, "Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi", **İslam Araştırmalar Dergisi**, Sayı:3, 1999, s.28-29

²⁸⁶ Kocaman, a.g.m, s.417-418

²⁸⁷ Unan, Medreseler..., s.7

müfredatta kaldırılmasıyla açığa çıkmıştır. Eser veren ilim adamlarının yalnızca İslam geleneğine ait konularda eser vermesi medrese talebelerinin çağdaş eğitim kurumlarının gerisinde kalmasına neden olmuştur.²⁸⁸

İslahatlar konusunda gidişata yön veren, Osmanlı Devleti'nin aydın insanları devletin karar verme mekanizmasında en üst kısmında yer almıştır. Halkın tepkisini çekmemek adına dini yaptırımları olan ulema kişilerine üst mertebelerden bir ayrıcalık da sağlanmıştır.²⁸⁹ Her alanda İlmiye sınıfına mensup olan kişiler olduğu gibi reayadan da İlmiye sınıfına dahil olan kişiler vardır. Tacettin Demirel bu konuya şöyle değinmiştir: 18. Yüzyılda ve öncesinde halkın İlmiye sınıfına geçişte öncelikle, Haşiye-i Tecrid medreselerinden başlayarak sırasıyla Hâriç ve Dâhil medreselerindeki dersleri gördükten sonra Sahn-ı Seman ve Sahn-ı Süleymaniye medreselerinden birine girmesi gerekiyordu. Mezun olduktan sonra Kadı ve Müderris olmak için Kazaskerlerin tuttuğu mülazım rużnamçesine ismini yazdırıp sıra beklemesi gerekmektedir böylelikle devlet teşkilatında görev alabilmişlerdir.²⁹⁰

Osmanlı Tarihinde önemli yer tutan Şakaîk ve zeyller devlet içinde görev yapan ulema kişilerinin biyografileri hakkında bilgiler içermektedir. Osmanlı Biyografi literatürü içinde ulema biyografilerinin ilk derlemesi özelliğini taşıyan Taşköprülü Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı eş- Şekâiku'n-numâniyye zeyli, İlmiye sınıfına mensup şahısların sayılarına ulaşmada yardımcı kaynaklar arasındadır. Şekâiku'n-numâniyye'nin devamı niteliğinde olan Nev'îzâde Atâî Hadâiku'l-hakâik adında bir zeyl yazmıştı. Bu zeyl 1561-1634 yıllarını kapsamıştır. Uşşâkîzâde, Atai'nin bıraktığı yerden başlayarak Zeyl-i Şekâik adında bir eser kaleme almıştır. Uşşâkîzâde eserinde 1632-1694 yılları arasına görev yapan ulema kişilerinin biyografilerine yer vermiştir.²⁹¹

²⁸⁸ Ekrem Bulut, “Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Dergilerinde Yayımlanan Makaleler Bağlamında Son Dönem Osmanlı Medreseleri ve İslah-ı Medaris Hakkındaki Düşünceler”, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 2011, s.32

²⁸⁹ Bagader, a.g.e, s.30

²⁹⁰ Tacettin Demirel, “18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Mülâzemet Rûznâmçe Kayıtlarına Göre Osmanlı İlmiye Mesleğine Dâhil Olan Mülâzımların Sosyal Tabanı”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2021, s.111

²⁹¹ Raşit Gündoğdu, “Uşşâkîzâde İbrahim Efendi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:42, İstanbul, 2012, s.234

Uşşâkîzâde'nin zeylinin devamı niteliğinde olan 18. Yüzyılda Şeyhi Mehmed Efendi'nin yazdığı 1695-1730 yıllarını kapsayan “Vekâyiü'l-fuzalâ” zeyli dönemin öne çıkan şahsiyetlerini öğrenmemiz açısından önem arz etmektedir. Sultan IV. Murad devrinden başlayıp, sırasıyla Sultan İbrahim, Sultan IV. Mehmed, Sultan II. Süleyman, Sultan II. Ahmed, Sultan II. Mustafa ve Sultan III. Ahmed dönemlerinde yaşamış 2078 şahsın biyografileri bu zeylde yer almaktadır. Araştırmalar sonucunda erişilen bilgilere göre;

Vekâyiü'l-fuzalâ'da yazar her zeylde olduğu gibi başta, padişahın doğum tarihini ve tahta çıkışını ifade ederek her bir tabaka sonunda o devrin önemli hadiselerini de eserine yansıtmıştır. Yangınlar, depremler, fetihler esere konu edinen olaylar arasındadır. Zeylin içeriğini oluşturan İlmiye sınıfına mensup önemli şahsiyetlerin (Şeyhülislam, kadılar ve kazaskerler) in göreve başlama ve görevden alınma tarihleri de eklenmiştir.²⁹²

Şeyhi Mehmed Efendi Zeylini devrin Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşaya ithaf etmiştir. Eserde 18. Yüzyılın ilk yarısını kapsayan 23. Tabakada III. Ahmed devrinin ilk ve son kısımları yer almaktadır. III. Ahmed devri Vekâyiü'l-fuzalâ zeylinde biyografisi yazılan şahısların toplamı 636'dır.²⁹³

Biyografilerin yazımında kronolojik bir metot takip eden Şeyhi Mehmed, her bir şahsiyet için aynı metodu uygulamıştır. Zeylde Ulema kişilerinin biyografilerine bir örnek verilecek olunursa:

“Zekâyî Ahmed Efendi el-Mevlâ Ahmed. ‘Ulemâ-yı devlet-i Sultân ‘Osmân Hân-ı Sâni’den tercemeleri Zeyl-i ‘Atâyî’de mastûr olan Taşköprü-zâde Kemâl Efendi merhûmun rebîbi Zekâyî Ahmed Efendi’dür. Ser-mâye-i tarîk-ı ‘ilmi i ‘dâd ve nakd-i vakt-i ‘ömr-i ‘azîzin sarf-ı kâlâ-yı isti‘dâd eyleyüp müşârun ileyh Kemâl Efendi hıdmetlerinden ihrâz-ı şeref-i mülâzemet ve râh-ı tedrîse ‘azîmet ile ‘alâ-hasebi’l-‘âde devr-i mecâlis-i ifâde iderek kırk akçe medreseden ma‘zûl ve muntazır-ı neyl-i me‘mûl iken bin kırk dört Receb’inde Sarı ‘Alî-zâde Mehmed Efendi - Şeyhî’nin

²⁹² Ramazan Ekinci, **Vekâyiü'l-Fuzalâ**, Müellifi: Şeyhi Mehmed Efendi, ed:Derya Örs, Bilnet Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.18-19

²⁹³ Ekinci, a.g.e., s.94

Şakâ'ik Zeyli yirine Nişâncı Paşa-yı 'Atîk Medresesi 'ne hakîk olup kırk tokuz Şevvâl'inde Altıbarmak 'Abdü'l-fettâh Efendi yirine İbrâhîm Paşa-yı 'Atîk Medresesi 'ne ferş-i seccâde-i ders ü tahkîk itmişler idi. Elli bir Rebî'ü'l-evvel'inde Hâşimî-zâde Seyyid Mehmed Efendi yirine Efdaliyye Medresesi virilüp elli dört Receb'inde Bagdâdî Ahmed Efendi yirine Sahn-ı Semâniyye 'nün birine sâye salup sene-i mezkûre Şevvâl'inde 'Abdü'r-rahîm-zâde Mehmed Efendi yirine Murâd Paşa-yı Cedîd Medresesi ile tecdîd-i sürûr itdiler. Elli sekiz Cumâde'l-ûlâ'sında Mutahhar Efendi Dâmâdî Ahmed Efendi yirine Hâsekî Sultân Medresesi ihsân, sene-i mezkûre Receb'inde Semîn Velî Efendi yirine Ayasofîyya Medresesi 'ne şâyân olup elli tokuz Şa'bân'ında Kara Çelebi-zâde 'Osmân Efendi yirine İstanbul 'da vâkı'a Vâlîde Sultân Medresesi ile tekmîl-i 'izz ü 'unvân eylediler. Altmış bir Cumâde'l-ûlâ'sında Bahâyî Birâderî Ahmed Efendi yirine Yenişehir kazâsı hükûmeti tefvîz olunup altmış iki Şa'bân'ında ma'zûl ve yirlerine Ya'kûb Efendi mevsûl olmuş iken sene-i mezkûre Ramazân'ında mansıb-ı hayâtıdan dahı mün'azil ve 'âlem-i sûretten munfasıl oldu. Mevlânâ-yı merkûm hissemend-i ni'met-hâne-i 'ulûm, şî'r ü inşâdan haberdâr, Zekâyî mahlası ile şöhrat-şî'âr idi. Bu iki beyt güftârlarındandır: Nazm Bu dil-i dîvâne-yi zülf-i siyâhında görüp Resmin andan aldılar peydâ idenler şâne-yi Hûb ola âb u hevâsı bir yir isterse gönül Ey Zekâyî ana göster gûşe-i mey-hâne-yi''

Ulemanın kronolojik bir sırayla eğitim hayatının yansıtıldığı bu zeyilde, zatın hangi medreselerde eğitim gördüğü, kimlerden mülâzemet aldığı, göreve başlama tarihleri ve görev yerleri konu edinilmiştir. Eserde diğer zeyillerin yazım metoduna bağlı kalarak titizlikle çalışmasını yürüten Şeyhi Mehmed, zeylinde ulema ile ilgili kaynaklara ulaşılması açısından önemli bilgilere yer vermektedir.²⁹⁴

18. yüzyıl ulema biyografileri alanında eser veren Fındıklılı İsmet Efendi, şöhratini Tekmiletü's-Şekâik fî hakkı ehli'l-hakâik ile kazanmıştır. Şeyhi Mehmed Efendi'nin Vekâyîü'l-fuzalâ'sının devamı olan bu eser, 1730-1896 yılları arasında yaşamış ulema kişilerinin biyografilerini içermektedir. Fakat eser, 1896 yılında bir yangında

²⁹⁴Ekinci, a.g.e., s.100

yanmıştır. Zeyl üzerinde araştırmalar söz konusu olmadığından 18. Yüzyılın son yarısına ait ulema kişilerinin sayılarını net olarak verememekteyiz.²⁹⁵

Hümeysra Zerdecî'nin Sicil-i Ahval Defterlerinden yararlanılarak kaleme aldığı, ulemanın biyografilerini yansıtmaları açısından ana kaynakları incelediği eserinde, 19. Yüzyıl İlmiye sınıfına mensup ulema kişilerine yer verilmiştir. Yapılan araştırmalara göre Sicil-i Ahval Defterleri zeyllerden farklı olsada, devlet memurlarının biyografileri, göreve getirilme ve azledilme tarihi gibi benzer bilgilere de yer verilmiştir. Eserden istifade edilen bilgiler ışığında 19. Yüzyıl boyunca görev yapan ulema sınıfına mensup 5692 memur bulunmaktadır.²⁹⁶

Devlet içinde önemli konumlarda görev yapan ulema kişileri halkın ıslahatlara yönelik algılarını son derece iyi yönetebilmiştir. Din toplum için önemli bir araç olmakla beraber camide ve medresede görev yapan kişilerin halka hitabı ıslahatlara verilen tepkilerin şekillenmesini sağlamıştır. Toplumun problemlerine çözüm bulmakla görevli olan ulema kişilerinin sözleri kıymetli görülmüştür. Nitekim bu durum zaman içinde değişimlere uğrayarak ulemaya verilen değer, onların devlet içindeki hareketleri doğrultusunda azalacaktır.²⁹⁷ Yalnızca camilerde görev yapmayan İlmiye sınıfı içerisinde müderris olarak katkı sunan ulema medreselerde verdikleri bilgiler ile halkın aydınlanmasına katkı sağlamışlardır. Osmanlı Devletine batılı eğitim kurumlarının parça parça girdiği 18. Yüzyılda ulema desteğini son gücüne kadar gösteremeyecektir. Bunun nedeni Osmanlı Medrese ve mekteplerinde görev yapan kişilerin çağın bilgi ve birikimlerine güçlüklerle erişiyor olmasıdır. 18. Yüzyılda Osmanlıda Batı bilimi henüz şaha kalkmamışken Osmanlının İslami bilim dersleri unutulmaya yüz tutmuş hale gelmiştir.²⁹⁸

18. Yüzyılda İlmiyeye mensup ulema kişilerinin Matbaanın Osmanlı Devletine girişine, Mühendishane-i Bahri Hümayun ve Mühendishane-i Berri Hümayun kurumlarına olan katkıları ve bu yüzyılda ıslahatlara karşı destekleri, devlet içindeki konumlarına göre şekillenecektir.

²⁹⁵ Abdülkadir Özcan, "Fındıklılı İsmet Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:23, İstanbul, 2001, s.139

²⁹⁶ Hümeysra Zerdecî, **Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları**, TDV Yayınları, Ankara, 2008, 343

²⁹⁷ Abdülcelil Candan, **Ulemanın Gücü**, Bilge Adam Yayınları, İstanbul, 2004, s.264

²⁹⁸ Roderic H. Davison, "*Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim*", Çev: Mehmet Seyitdanlıoğlu, Makalenin Orijinal adı: "Westernized Education in Ottoman Turkey", **The Middle East Journal** Summer, Cilt:15 Sayı:3 1962, s.1032

Lale devri ile birlikte Osmanlı Devleti bambaşka bir anlayışa bürünmüştür. Devlet yöneticileri ve ulema sınıfı da yaşamlarıyla, fikir ve davranışlarıyla bu yeni anlayışa yaklaşılarak varlıklarını devam ettirmiştir. Duraklamanın tam ortasında meydana gelen bu dönem zevk-i sefa içerisinde devam ederken İlmiye, Bürokrasi ve Askeri sınıflar kendi içlerindeki çatlaklarını artırmıştı. Barış ve sessizlik dönemi olarak ifade edilen Lale Devrinde dünyevi zevklerin peşinden gidilmesi*, Osmanlının yeni bir yaşam tarzı elde etmeye çalışması, farklı gruplar ve azınlıklar tarafından hoş karşılanmamıştır. Ulema sınıfı ise bu durumu eleştirmekten geri kalmayacaktır.²⁹⁹

Osmanlı Devleti'nin yeniliklere bakış açısında ve zihniyetinde çok önemli bir rol oynayan ulema sınıfı, Osmanlının daha ilk devirlerinden itibaren padişahın daimi olarak yanında olup, devletin yazgısı hakkında söz sahibi olmuştur. Medreselerin ilmi faaliyetleri için kanunnamelerin hazırlanmasında da ulemanın etkisi söz konusudur.³⁰⁰ Osmanlıda ilmi faaliyetlerin yöneticisi devlet adamlarından olan, ulemanın başı sayılan Şeyhülislam olmuştur. 18. Yüzyıldan itibaren devlet içinde yapılan ıslahat hareketlerine yaklaşımları doğrultusunda olumlu katkı sağlayan ulema kesimi, çağın gereklerine uygun kurumların oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Bu desteği sağlayacak olan kişiler, ulema sınıfının içerisinde yenilik fikirlerine açık, devletin sistemlerinin iyileştirilmesine odaklı, eğitim ve öğretimin çağın gereklerine uygun donanımlı bir şekilde kurumsallaşmasını isteyen özveriye sahip kişilerdir. Eğitim alanında yapılan önemli ıslahatlara daha çok müderrisler tarafından katkı sağlanacağını söyleyebiliriz. 18. Yüzyılda batı tarzında açılan eğitim kurumlarının hocaları, medreselerden yetişen ulema kişileri olmuştur. Medresede eğitim gören öğrenciler teorik derslerini ulema sınıfına mensup müderrislerden alırken, uygulamalı derslerini ise yabancı hocalardan almışlardır. Bu nedenle ulemanın

* Lale Devrinden bir tasvir “Gülerdi taht-ı zerrin üzre Cem gülşende güllerle Sebû-endâm sâkiler elinden bâde geldikçe” “

“Görür mecliste tıfl-ı nâz iken timsâlini nâzan Kadeh ber-kef huzur-ı hazret-i Dâmâd’a geldikçe

“Teferrüd etmedi derler nazîri bir sâkî Cem’in serîrine câlis sülâle devrinde”

“O muğbeceyle tanıştım Lâle Devri’nde

Fütâdegânına son bir piyâle devrinde” S. Dilek Yalçın Çelik, “Eski Şiirin Rüzgârıyla’da Lale Devri ve Dönemin Ruhı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 2011, s.144

²⁹⁹ Yücel Öztürk, “Osmanlıda İktidar İnşa Aracı Olarak Ulema Seyfiye Eksenli Darbeler (XVI- XVIII. yüzyıl)”, *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1 Sayı:1, 2019, s.186-187

³⁰⁰ Kocaman, a.g.m, s.402

eğitimde yenileşmeye olan katkıları, okuttukları dersler ve hazırladıkları ders kitaplarıyla görülmektedir.³⁰¹

Bu dönemde değişen Avrupa Ülkeleri, savaş araç gereçleri, bilim ve teknik açıdan gelişmekte ve üstün konuma gelirken, Batının savaş araç ve gereçlerine ulaşmak isteyen Osmanlı Devleti askeri eğitim kurumları oluşturtulmuştu.

“Osmanlı tarihinde Batılılarla ilk yoğun ilişki, yalnız eğitim yönünden değil, her yönden Batılı örneklerle göre değiştirilmesi çabası olan Tanzimat arifesinde, maarif müesseselerini iki ayrı kökten “Din esasına ve Batılı usullere” göre eğitim olmak üzere XVIII. yüzyılın sonlarına doğru iki ayrı şekil almıştır”:

1) Din Esasına Göre Eğitim

2) Batılı Usullere Göre Kurulmasına Başlanılan Eğitim

18. yüzyılla beraber batılı eğitim kurumlarının Osmanlı bünyesine girmesi askeri kurumların artmasına neden olacaktır. Yeni müfredat programları, ders araç ve gereçleri, müderrisler yenilik hareketlerinin başlangıç konumlarında yer aldıkları için kendilerinden sonraki eğitim kurumlarını temel yapısını oluşturmuşlardır.³⁰²

Ulemanın yaklaşımı ve fikirleri devlet yapısı içerisinde her dönem önemli görülmüştür. Abdülcélil Candan ulemanın sorumluluk bilincini anlatan şu hadisle konuyu daha da derinleştirmiştir.

“Her alim, ilminden yani onu nerede kullandığından sorulacaktır.” Ulema ne kadar sorumluluk bilinci taşır ve bunu toplumun problemleri için kullanırsa, yaşam çok daha sorunsuz ilerleyebilir kanısındadır. Ulema yaşadığı toplum içinde İslâm, lisan, kalem ve kılıç görevlerini ihtiva etmektedir.³⁰³

Ulemanın bulundukları toplumda yapması gereken sorumlulukları şunlardır:

“1. Bulundukları yörelerde Kur'an ve Sünnet derslerini düzenlemek.

Dersler;

³⁰¹ Uğurlu, a.g.t. s.22

³⁰² Yoluk, a.g.t, s.91

³⁰³ Candan, a.g.e, s.272-725

- A) Kuran ve sünneti öğretmeye yönelik dersler,
 - B) Tefsir derslerinden ibaret derslerden oluşur.
2. Haftalık konferans, sohbet, seminerler düzenlemek,
 3. Çeşitli vesilelerle geceler, programlar düzenlemek. Bu bağlamda, bedir gavzesi, hicret olayı, miraç ve kadir geceleri, kudüs, kadisiye ihtifalleri, şehitler gecesi benzeri faaliyetler bunlardan bazılarıdır.
 4. Aylık gazete, dergi vs. mevkutelerin çıkarılmasına katkıda bulunmak, adı geçen yerlere yazılar vermek.
 5. Taziye, düğün, nişan ve hasta ziyaretlerinde olduğu gibi, halkın bir araya gelip toplandığı faaliyetlerde görev almak.
 6. Çevresindeki fakir, yetim, dul insanları tespit edip ihtiyaçlarını karşılamada öncülük etmek.
 7. Ulaşabileceği makam ve yetkilerle irtibat sağlamak, kendilerine islam mesajını ulaştırmak.
 8. Tedriç ve hikmetle olması kaydıyla toplumda yaşanan bidat, hurafe, yabancı adet vd gelenekleri müslümanlara tanıtıp, onlarla mücadele etmek.
 9. Toplumda görülen ihtilaf, kırgınlık ve dargınlıkları gidermeye çalışmak, bu vesileyle kendisine yardımcı olabilecek şahsiyetlerden oluşacak heyet vd komiteler oluşturmak.
 10. Toplumda fakirlik, cehalet, ırkçılık, siyonizm, yahova şahitleri vb. akımlara mücadele etmek.kamuoyunu bu konuda bilgilendirmek.
 11. Halkın tüm kesim ve seviyeleriyle diyalog kurmaya çalışmak.
 12. Kendini yenilemek, dünyada olup bitenleri takip etmek ve ona göre hazırlanmak.

13. Genel anlamda insanları, özel anlamda Müslümanları uyandırmak.
14. Herkese akıl ve kültür seviyesine göre hitap ve muamele etmek.
15. İslam ahlakını yaşamak, donukluk, taassup ve grupçuluktan uzak kalmak.
16. Bölgesel, etnik mücadele ve hizipçilikten uzaklaşıp İslam’ da odaklanmak.
17. Karşılaşılabilecek her türlü probleme, Kur’ an ve Salih sünnetten çözümler aramak.
18. Her vesileyle doğruyu söylemekten geri kalmamak. Davette şu ilahi düsturu esas almak: “Onlar ki, Allah’ın Risaletlerini (mesajlarını) tebliğ eder ve o’ndan korkarlar. Allah’tan başka kimseden korkmazlardı. Hesap görücü olarak da Allah yeter!”
19. Şiddet yerine barış, zorluk yerine kolaylık, dayatma yerine yapıcı olmak. Yapıcı olmaktan gayemiz; İslam’ın temel esaslarından ödün vermek olmayıp, detay ve yöntemle ilgili konularda esnek davranmaktır. Akide ve inançta ise azamet ve sebatı yeğlemek.
20. Dini vecibeleri yerine getirip büyük günahlardan uzak duran her kesimle diyalog kurma yollarını aramak.
21. Mekruh ve şüpheli hareketlerde bulunanlardan yüz çevirmemek, kebâir işleyenlerden ümit kesmemek.
22. İslam toplumunu bidat, hurafe ve kötü inançlardan arındırmaya çalışmak.
23. Davet ve hizmete “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et ve onlarla güzel şekilde mücadele yap! Çünkü Rabbin, yolundan sapan en iyi bilendir ve doğru yolda gidenleri en iyi bilen de ancak O’dur.” Benzeri ayetlerle, “Kolaylaştıran, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret etmeyin.” “Hz. Peygamber iki durum karşısında muhayyer bırakılınca en kolayını tercih ederdi.” Hadisleri kendisine düstur edinmek.

24. Davette değişik cemaat mensuplarına şunu demek; “Biz ittifak ettiğimiz konularda yardımlaşır, ittifak ettiğimiz konularda ise birbirimizi mazur görürüz.”

25. Çağdaş kültürle mücehhez olmak. Muhatap ve muarızlara kendi yöntem ve materyalleriyle gitmek. Bu konuda Gazali’nin Yunan felsefesini kavradıktan sonra kendilerine aynı yöntemle mücadele ettiğini ve bu yöntemle İslami ilimleri ihya ettiğini hatırlatmamız yeterli olacaktır.

26. Hizmet ve davetin herhangi bir makam, hizip ve ideoloji adına değil, İslam adına olmasına dikkat etmek.

27. Düşünce ve davet eri olduğunu asla unutmamak. İmkan nispetinde görevi ücretsiz ve karşılıksız yapmalıdırlar. “İslam ile geçinen” ile “İslam için çırpınan” arasındaki farkı göz ardı etmemek.

28. Kendi aralarında bir araya gelmenin, beraber çalışmanın yollarını araştırmak. Yakınlarında bulunan ulemadan başlayarak dünya ulemasıyla tanışma ve diyalog yollarını araştırmak.”³⁰⁴

Ulemanın toplum üzerinde yaptırım gücü bu maddelerle daha açıklayıcı hale gelmiştir. Ulema kişilerinin içlerinde birlikte bir anlayış çerçevesi oluşturması, topluma hizmet etmesi, kendi görevlerini daha iyi bir şekilde idame ettirmelerine sebep olmuştur.³⁰⁵ Nitekim Ulemanın olumlu katkıları devlet erkânının ve toplumun yeniliklere açık hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Bilginin ve ilmin aktarıcısı, din adamı olan ulema destekleri artıracak kaynağın merkezi olmuştur.³⁰⁶

Lale devri ile birlikte eğitim alanında yapılan faaliyetlerden biri matbaanın Osmanlı Devletine girmesidir. Lale Devrinin ilk modernleşme hareketi olan matbaa, İbrahim Müteferrikanın çabaları sayesinde Osmanlı Devleti çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmayı amaçlamıştır. Yalnızca matbaa basım faaliyetleri değil, tercüme işlerinin

³⁰⁴ Candan, a.g.e, s.295-297

³⁰⁵ Candan, a.g.e, s.298

³⁰⁶ Aznavur Demirpolat, “*Geleneksel Dünyada Bilgi, Eğitim ve Ulema’nın Toplumsal Konumu*”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Armağan Sayısı, 2021, s.305

yapılması da Lale Devrinde bilim ve kültür seviyesinin artmasına yol açmıştır.³⁰⁷ Ulema kişilerinden 25 kişilik bir tercüme kurulu oluşturulmuş Arapça tarih eserleri tercüme edilmiştir. Tarih kitaplarından Bedrettin Aynî'nin eseri “İkd-ül-Cüman” ve Handmir'in eseri olan “Habib-üs-Siyer”in çevirileri Türkçeye kazandırılmıştır. Tercüme kurulunda yer alan bir diğer önemli isim Yanyalı Esat bin Osman'dır. Yanyalı Esat Efendi akli ve nakli ilimlerde kendini yetiştirmiş başarılı ulema kişilerindendir. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın emriyle Aristo'nun “Fizik” kitabını “Kütüb-üs- semaniye fi sima-üt-tabii” adıyla Arapçaya çevirmiştir. Yanyalı Esat Efendi, bu çeviri eser ile teleskop ve mikroskop hakkında bilgiler vermiştir. Bilimsel aletleri Osmanlıya tanıtmaları ve desteklerini sunmaları Esat Efendi'nin kültür hayatına katkısını gözler önüne sermektedir.

Bu dönemin ulema kişilerinden biri olan Abbas Vesim Efendi, Arapça, Felsefe ve Astronom dersleri eğitimini almış önemli bir tıp âlimidir. Modern Batı Tıbbı ile ilgilenen Vesim Efendi, İtalyanca metinleri çeviri yaparak, modern tıbaa ait gelişmelerle ilgilenmiştir. Aynı zamanda Verem hastalığının tedavisi içinde önemli çalışmalar yapmıştır.

Ulema sınıfından, Astronomi, Felsefe ve Tıp alanında çalışmalar yapan alimler, 18. yüzyılda Avrupa'daki gelişmelerin takipçisi oldukları gibi, Avrupadan Osmanlı Ülkesine gelen uzmanlarda Osmanlı bilgilerinden faydalanmaya çalışmışlardır. Bu alimlerden Abbas Vesim Efendi'nin evinin, yeniliklere açık Yabancı uzmanların uğrak noktası olduğu bilinmektedir.³⁰⁸

Devletin ele aldığı tercüme faaliyetleri ve matbaanın Osmanlıya girmesi, kültürel faaliyetlerin hızlanması demektir.³⁰⁹ Matbaa faaliyetlerine yönelik ulemanın katkılarını ne derece sunduğu ilmin ve bilginin ilerlemesi açısından önemlidir. Müteferrikanın bu dönemde yaptığı ilmi çalışmalar son derece dikkate değerdir.³¹⁰

³⁰⁷ Şimşek, a.g.t, s.138-139

³⁰⁸ Hüseyin Gültekin “İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Ulemasının Batılılaşma Karşısındaki Yaklaşımı” **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2019, s.50-51-52

³⁰⁹ Şimşek, a.g.t, s.138-139

³¹⁰ Fatma Davulcu, Halil Kıpçak, “Başlangıcından Harf Devrimi'ne Kadar Türkiye'de Basım ve Yayının Kısa Bir Tarihçesi”, **Türk Kütüphaneciliği**, Sayı:2, 2016, s.53

Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi'nin oğlu Said Efendi, babası ile Fransa'da bulunduğu süre içinde basım işlerine yakından tanık olmuştur. Osmanlı topraklarına döndüğünde matbaa için tasarılarını Mütferrikaya anlatmasıyla birlikte böylesi zor bir faaliyette güçlerini birleştirmelerini önermiştir.³¹¹ Matbaa kurma fikrini ilk olarak ortaya atan ve matbaanın mali yönünü üstlenecek olan kişi Said Efendidir. Matbaanın basım işini teknik yönden gerçekleştirecek olan kişi ise İbrahim Mütferrika'dır.³¹²

İlk Türk matbaasının kurucusu İbrahim Mütferrika basmacılığın basma yöntemiyle kitap çoğaltmanın yararları, gerekliliği üzerine bu girişimin sağlayacağı faydalarını anlatmak, destek toplamak amacı ile Vesilet-üt tıbâa (Matbaanın Gerekleri) (1726) adlı bir risale yazmıştır.³¹³

Said Efendinin katkılarıyla dilekçe ile matbaanın ruhsatını almak için, Şeyhülislamın fetvasıyla birlikte dönemin Padişahından (III. Ahmed) bir ferman istenmiştir. İbrahim Mütferrikanın Vesilet-üt tıbâa risalesinde akla uygun, inandırıcı ifadeler yer almaktadır. Bu risalede yer alan ifadeler şunlardır:

Önemli kitapların (sözlük, tarih, coğrafya, devlet işleri, vd.) çoğaltılması halk ve aydınlar için yararlıdır;

İslam devletlerinin kuruluşundan itibaren yazılmış değerli eserlerin basılması, bu kitapların Müslümanlar arasında yayılmasını sağlar;

Basılı kitapların yazıları okunaklı, güzel, doğru olacağı gibi, okuyan ve okutanlar için kolaylık sağlar;

Basımcılık kârlı bir iştir, bir cilt kitap yazmak için gereken emekle binlerce kitap basılabilir. Kitap ucuzlayacağı için herkes bundan yararlanır;

³¹¹Topdemir, a.g.e, s.23

³¹²Nurettin Güz, “*Türkiye’de Matbaanın Kurulması*”, **Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi**, Ankara, 1986-1987, s.160

³¹³ Topdemir, a.g.e, s.23

Kitapların başına ve sonuna dizinler konularak, aranılan bilginin kolayca bulunması sağlanır;

Kitapların ucuz olması, taşra halkının da yararlanmasına yol açar;

Kentlerde kütüphanelerin kurulmasına, öğrencilerin kolayca kitap temin etmesine yardımcı olur;

Osmanlı padişahları yaptıkları savaşlarla İslâmın onurunu yükseltmişlerdir. Kitap yayımı yoluyla da Müslümanlara hizmet etmiş olurlar;

Avrupalılar Arapça, Farsça, Türkçe kitapların değerini bilmekte, bunları basmaktadırlar. Ama bastıkları bu kitaplar yanlışlarla doludur, yazıları da güzel değildir. Ne var ki ileride işin uzmanı olup Doğu yapıtlarını doğru ve güzel bastırarak İslâm ülkelerine gönderip, buralardan para çekebilirler. Biz onlardan önce davranmalıyız;

Artık basım işinin ülkemizde de uygulanması için olanak vardır, Müslüman olmuş bütün toplumların kitaba ihtiyaçları fazladır. Matbaanın kabul edilmesi ve eserlerin basılması devletin onurunu artıracaktır.³¹⁴

İbrahim Müteferrika, sunduğu bu gerekli bilgilerden sonra dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşaya matbaanın büyük faydalar sağlayacağını dile getiren bir dilekçe ile başvurmuştur. (1726). Müteferrika basma sanatının faydalarını anlatan metinlerden sonra, Şeyhülislamın bu faaliyete müsaade etmesini istemiştir. Bu durumun dine aykırı olmadığını Şeyhülislamın bir fetva ile belirtmesini talep eden Müteferrika, bu işe ön ayak olacak kişilerin sonsuza kadar unutulmayacağını da işaret etmiştir. Kabul edildiği takdirde hemen işe koyulup basmacılık faaliyetlerine başlayıp çeşitli eserler ortaya koymayı vaad etmiştir.³¹⁵ Damat İbrahim Paşa danışmanların huzurunda bu isteği inceleyerek, uygun bulmuştur. Basmacılık faaliyetlerine girişilmesi konusunda izin vermiştir. Bunun üzerine İbrahim Müteferrika Şeyhülislamın onayını almak üzere dönemin Şeyhülislamı Yenişehirli

³¹⁴ Serpil Altuntek, “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika” **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.10 , Sayı.1, Temmuz 1993, s.194

³¹⁵ Topdemir, a.g.e, s.24-25

Abdullah Efendiye faaliyete geçireceği matbaa hakkında bilgi vermiş ve dilekçe sunmuştur. Matbaacılık faaliyetleri için Şeyhülislamdan bir fetva istemiştir. Dilekçenin özgün metni şöyledir:

“Basma sanatında mahâret iddia edilen Zeyd lügât ve hikmet ve hey’et ve bunların emsâli ‘ulûm-i âliyyede te’lif olunan kitapların hurûf ve kelimâtının sûretlerini birer kalıba nakş edip evrâk üzerine basma ile ol kitâbların misillerini tahsil ederim dese, Zeyd’in bu vechile ‘amel-i kitâbete mübaşeretine şer’an ruhsat var mıdır beyan buyrula”.

Dilekçenin sadeleştirilmiş metni şöyledir:

“Basma sanatında mahir olduğunu iddia eden kimse, lügat, mantık, hikmet, hey’et ve bunların benzeri yüksek bilimlerde yazılan kitapların harflerinin ve kelimelerinin suretlerini birer kalıba nakşedip, kâğıtlar üzerine basarak o kitapları çoğaltırım dese, o kimsenin böylece kitap işine girişmesine şer’an izin var mıdır beyan buyrula”.

Dilekçeyi değerlendiren Şeyhülislam Abdullah Efendi, İbrahim Müteferrikanın bu fikirlerini uygun bulmuş ve olumlu karşılamıştır.

Şeyhülislamın el-cevab adlı fetvasının özgün metni aşağıdaki gibidir:

“Basma sanatında mahâreti olan kimesne, bir musahhah kitabın hurûf ve kelimâtını bir kalıba sahîhan nakş edip evraka basmağla zamân-i kalilde bilâ meşakkat nüsha-i kesîre hâsıl olup kesret-i kütüb rahis bahâ ile temellûke bâis olur bu vechile fâide-i azîmwyi müstemil olmağa ol kimesneye müsâ’ade olunup birkaç ‘âlim kimesneler sureti nakş olacak kitâbı tashih için ta’yîn bulurulur ise gayet müstahsene olan umurdan olur”
“Ketebhu Abdullah el-fakîr âfâ anhu”

Fetvanın sadeleştirilmiş metni şöyledir:

“Basma sanatında mahareti olan bir kimse, tashih edilmiş bir kitabın harflerini ve kelimelerini bir kalıba doğru olarak nakşedip kâğıtlara basarak az zamanda zahmet çekmeksizin birçok nüshalar elde ederse, çok kitabın ucuz alınmasına sebep olur. Bu suretle çok faydalı olacağı için, o kişiye müsaade olunup, birkaç âlim kimseler sureti nakş olacak kitabı tashih için tayin buyrulur ise gayet iyi bir iş yapılmış olur.”³¹⁶

Şeyhülislamdan alınan onay neticesinde kitap basımına izin verilmiştir. Ancak Müteferrika basma faaliyetlerini dile getirdiği dilekçelerde yalnızca mantık, lügat ve hikmet vb. kitapların basılacağını belirttiği için, dini kitapların basımı matbaanın dışında tutulmuştur. Dini kitaplardan olan Fıkıh, Kelam, Hadis ve Tefsir türü kitaplar matbaada basılmayacaktır. Bilimsel eserlerin matbaada basımı şartı ile İbrahim

³¹⁶ Topdemir, a.g.e, s.26

Müteferrikaya matbaa kurma izni verilmiştir. Şeyhülislamdan gelen bu olumlu fetvayla birlikte Padişah tarafından ‘dini kitaplar basmamak şartıyla’ 1726 yılında Hattı Hümayun imzalanmış, İbrahim Müteferrika matbaası faaliyetlerine resmi olarak başlamıştır.³¹⁷

İbrahim Müteferrikanın matbaa serüveni bu şekilde başlamış oldu. İbrahim Müteferrika matbaa faaliyetinden ölümüne kadar toplamda 17 eser basmıştır. Matbaanın faaliyetlerinin kesintiye uğradığı dönem yalnızca Patrona Halil İsyanı sırasında bir sene kadar olmuştur. Matbaada basılan kitaplar coğrafya, tarih, askerlik alanlarındadır. İbrahim Müteferrika’nın ölümünden sonra matbaa basım işleri Ahmed Efendiye devredilmiştir.³¹⁸

Matbaada basılan kitaplar İbrahim Müteferrikanın, Damat İbrahim Paşaya ve Şeyhülislam Abdullah Efendiye sunduğu dilekçenin şartlarına göre uyumluluk göstermiştir. Matbaanın hedefleri ise topluma yararlı eserlerin geniş alanlara yayılması ve bilginin sunulmasının daha da hızlanması olmuştur.³¹⁹

Matbaa sayesinde toplumun bilgiye daha kolay ulaşması, kültür hızını da artmıştır. Kitapların basım işinin hızlanması, kitap fiyatlarının ucuzlaması, geniş kitlelere yayılması amaçlanmıştır. Her ne kadar tam anlamıyla bir başarı ve kültürel birikim sağlanamasa da matbaa 18. Yüzyılın ilk devirlerinde Osmanlı Devleti’nin batının araç ve gereçlerine özellikle zihniyetine yakın durduğunun bir göstergesi olmuştur. Yeniliğin ve modern araç gereçlerin batıdan alınmasının ilk etabını oluşturan İbrahim Müteferrika Matbaası dönemin batıda olan araç gereçlere bakılan “gavur icadı” düşüncesini de bir nebze kırdığını söyleyebiliriz.³²⁰

İbrahim Müteferrika matbaasına ulemanın hangi yönde katkısı olduğuna değinecek olursak, Şeyhülislamın şartlı talebi doğrultusunda, matbaa basım işine olumlu cevap vermesi Osmanlıda basma kültürünün teşekkül etmesine neden olmuştur. Ulemanın başı sayılan Şeyhülislamın, fetvası ile birlikte atılan bu adım İlimiye verilen değerlerin bir göstergesi sayılabilir.

³¹⁷ Topdemir, a.g.e, s.26

³¹⁸ Erhan Afyoncu, “İbrahim Müteferrika”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:21, İstanbul, 2000, s. 326

³¹⁹ Sabev, a.g.e, s.231

³²⁰ Topdemir, a.g.e, s.52

Şeyhülislam İbrahim Müteferrika'nın dilekçesi karşılığında hemen fetva çıkarmış, ulema sınıfına mensup on bir kişi ise ilk kitabın başına konan takrizler* yazmışlardır. Ulemanın ve ulemanın başı sayılan Şeyhülislamın kitap basım işinin Şeriata aykırı olduğuna dair ifadeleri bu takrizlerde mevcut değildir.³²¹

Matbaanın Osmanlı devletine girdikten sonraki faaliyetleri büyük oranda bir gelişim gösteremese de çeşitli nedenlere bağlı olarak kitap basım işlerinin aksadığı olmuştur. Devlet adamlarının matbaaya olan yaklaşımları neticesinde dini kitapların basımı konusundaki şartlarda bu işleyişi etkilemiştir. 18. Yüzyıl Osmanlı eğitim sisteminin geleneksel bir yapıda ilerlediğini göz önünde bulundurursak, kısıtlı bir okuryazar oranının olduğunu söyleyebiliriz. Ulemanın büyük oranda matbaaya katkılarının mı? yoksa tepkilerinin mi? olduğunu ilerleyen bölümlerde göreceğiz. Devlet erkânının çok daha uzun yıllar önce matbaayı Osmanlı ülkesine getirmesi olanak halindeyken, 18. Yüzyılda Said Efendi ve İbrahim Müteferrika'nın matbaa girişimleri sayesinde basım faaliyetleri Osmanlıda başlamıştır. Eğer batıyla temaslar neticesinde matbaa faaliyetleri başlamasaydı, Osmanlı Devleti belki de uzun yıllar bu eksikliğin farkında olamayacaktı.

18. Yüzyılda Batı ile başlayan temaslar neticesinde yeni açılan askeri eğitim kurumlarının işleyiş ve gereksinimleri bakımından Avrupadan gelen uzmanlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum, Avrupanın, özellikle Fransa'nın Osmanlı kurumlarındaki etkisini ortaya çıkaracaktır.

I. Mahmud döneminde ıslaha gerekliliği olan Humbara ocağının yeniden düzenlenmesi hususunda Fransız asıllı Comte de Bonneval adında bir subay Osmanlı Devletine getirilmiştir. Humbara Ocağının ıslah çalışmaları ile görevlendirilen Comte de Bonneval Müslüman olduktan sonra Ahmed Paşa adını almıştır. Yeni bir teşkilatlanma ile düzenlenen Humbara Ocağının başına Ahmed Paşa geçirilmiştir. Burada eğitim veren Humbaracı Ahmed Paşa, geometri, hendeshane, hesap dersleri vermekle görevliydi. Sadece derslerle ilgilenmemiş bu sırada modern tekniklere uygun, yüz adet humbara havanı elli bin adet ise humbara döktürmüştü. Hendeshane

* Takriz: Bir müellifin eserine genellikle müellifin ricası üzerine dönemin önde gelen âlim ve ediplerinin yazdığı övücü takdim yazısı.

³²¹ Güz a.g.m, s.163

adıyla anılan Humbara Ocağı Ahmed Paşa ile önemli gelişmeler kaydetmiştir. Humbaracı Ahmed Paşanın ölümünden sonra ocak kendini toparlayamamış ıslah edilmesi için uğraşılsa da olumlu sonuçlar vermemiştir.³²²

Osmanlının yenileşme adımlarında önemli bir yere sahip olan bir diğer isim ise Baron De Tott'dur. Baron De Tott Osmanlı ordusunun diğer Avrupa teknikleriyle donatılmış ordulardan geri kaldığını anlamış, modern teknik ve yöntemlere göre orduyu ıslah etmeye çalışmıştır. III. Mustafa döneminde Baron de Tott Kırım'dan İstanbul'a geldikten sonra görev edinmek için her türlü yola başvurmuştur. Ulema kişilerinden olan Şeyh Murad Molla ile irtibata geçen Baron De Tott kendisine Osmanlı Devleti'nde hizmete girmesi konusunda yardımcı olmasını istemiştir. Şeyh Murad Molla Baron De Tott'un görev edinmekte hızlı ve ısrarcı olmamasını dile getirmiştir. Bu sıralarda Baron de Tott'un adı iyiden iyiye İstanbul'da duyulmaya başlamıştır. "Yabancı uzmanlar dönemi" diye de nitelendirebileceğimiz bu dönemde Baron De Tott padişah tarafından da dikkat çekerek topçu sınıfının ıslahı için görevlendirilmiştir. Oldukça iyi işlere imza atan Baron De Tott Osmanlının askeri eğitim safhasında önemli bir yere sahip olmuştur. Yeni top döküm araçlarının Osmanlı ordusunda uygulanması teknik açıdan iyi gelişmelere sahne olmuştur.³²³

III. Mustafa'nın emri ile 1772 senesinde Avrupai tarzda askeri eğitimler yapılmak üzere Topçu Mektebi kurulmuştur. Baron de Tott'un kendi çizimleriyle destek vermesi ve gerekli teçhizatları sağlaması, Topçuluğun Batı usulleriyle ilerlemesini sağlamıştır. Aynı zamanda matematik ve geometri konularında oldukça başarılı olan Baron de Tott bu dersleri mektepte vermek üzere hizmet etmeyi kabul etmiştir. Her türlü çaba ve gayrete bağlı olarak ıslah çalışmaları yürütülse de bu mektebin ömrü çok uzun olmamıştır. Bunun nedeni Topçu Mektebinde yalnızca Baron De Tott'un kendisinin ders vermesidir. Tek başına tüm eğitim safhalarına katılması mümkün görülmediğinden, mektepte talim gören askerler için verilen eğitim yetersiz kalmıştır.³²⁴

³²² Ahmet Halaçoğlu, "Humbaracı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:18, İstanbul, 1998, s.350

³²³ Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e kadar)", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Sayı:2, 1998, s.71-74

³²⁴Kaçar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik..., s. 77

Ulemanın 18. Yüzyılda eğitimde yenileşme çabalarına katkılarının sebeplerine yabancı kaynaklarla detaylı bir şekilde açıklayan Bagader, ulemanın eskisi gibi saygın ve güçlü bir konumda olmadığına değinmiştir. Islahatlara karşı bakış açısı olarak iki gruba bölünen ulema, 18. Yüzyılda kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi tercih etmiştir. Daha alt tabakalardan olan ulema sınıfı yerinde sayarken, küçük bir grup olan ve dini yetkileri sayesinde imtiyazlı bir konuma yükselen ulema kişileri arasında yeniliklere karşı farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. İmtiyazlarının varlığı sayesinde dini yetkileri olan ulema kişileri yenilik taraftarı olarak kendini ortaya atacaktır. ‘devletin çıkarı, geleneksel değerlerin muhafazasından önde gelir’ görüşü ile alt gruplardaki ulemadan farklı olarak ıslahat yanlısı olacaktır.³²⁵

Elbette imtiyazlı ulemanın bu yaklaşımı 18. Yüzyıl eğitim kurumlarının ıslahı konusunda ne kadar fayda sağlayacak, “ulemanın tepkileri” konusunda daha açıklayıcı bir nitelik kazanacaktır. Tepki yahut katkı her iki bakış açısında olan ulemanın, 18. Yüzyılda devletin bozulan diğer sınıfları yanında çok disiplinli olduğunu düşünmek yalnızca hayal olarak görülebilir.

Sürat Topçuları ocağının kurulması, yine III. Mustafa Döneminde meydana gelmiş önemli hadiselerden biridir. Topçuluğun ilerletilmesi konusunda III. Mustafa ısrarlı davranmış, topçuluk alanında yapılan faaliyetlerle yakından ilgilemiştir. III. Mustafa’nın vefatı üzerine tahta çıkan I. Abdülhamid Baron de Tott’un bu dönemdeki faaliyetlerinden oldukça etkilenmiş ve kendisi de topçuluk ıslahına III. Mustafa’nın yaklaşımlarına benzer desteklerde bulunmuştur. Askeri eğitim kurumlarından biri olan 1773 senesinde Hendeshane’nin kurulması da Osmanlının içinde bulunduğu durumu düzeltmek ordunun ıslahını sağlamak adına atılmış önemli adımlardandır.

Kapudan-ı Derya Gazi Hasan Paşa tıpkı topçu ocağında olduğu gibi tershanede de hendese eğitimi verilmesi konusunda Osmanlı Devletine fikirlerini arz etmiştir. Bu dönemde Avrupanın kaynaklarından yararlanılarak matematik, istihkâm dersleri, hendeshane de verilmeye başlanacaktır. Osmanlı eğitim kurumlarında faaliyetlerini sürdüren Baron De Tott Hendeshane dersleri ile çok fazla ilgilenememiştir. Yine de

³²⁵ Bagader, a.g.e, s.30-31

tüm meşguliyetlerinin yanında Hendeshane'nin eğitimlerini yakından takip etmeye çalışmıştır. Kurumun müderrislik görevine Cezayirli Seyyid Hasan Hoca getirilmiştir. Matematik dersi ile ilgili tüm alet ve edevatın Hendeshane de toplanması sağlanmıştır.³²⁶

18. yüzyıl eğitim kurumlarının ilk evresini teşkil eden Hendeshane'ye 1792 yılında Seyyid Osman Efendinin ataması sırasında “Hocay-ı Mühendishane der-Tersâne-i Amire be-nâm Esseyid Osman Efendi b. Süleyman el- Hamidî” ifadesinin kullanılmasıyla beraber hendeshane mühendishane olarak da adlandırılmıştır. Genel olarak yabancı uzmanların etkin rol oynadığı Mühendishanede Lafitte-Clave tarafından matematik, istihkamcılık dersleri verilmiş olup, uzmanların uygulamalı derslerinden faydalanan öğrenciler oldukça başarılı sayılıp maaş almışlardır.³²⁷

Avrupanın ilerleyişinin teknoloji bağlamında hız kazanması, Osmanlı Devleti'nin ise Avrupanın hızına paralellik göstereceği bu dönemde yabancı uzmanların Osmanlıda bulunmaları oldukça olağan bir durumdur. Islahatlara yalnızca yabancı uzmanların desteğiyle değil, Osmanlı'nın ilim sahibi kişilerinin de destek vermesi gerekmektedir. Oluşturulan yeni eğitim kurumlarında hangi ulema kişilerinin desteği olduğu sorusuna cevap arayacağız.

4.4.1 Mühendishane-i Bahri Hümayun'a Ulemanın Katkıları

Ordunun ıslahını, batının yeni teknik ve yöntemleriyle gerçekleştirmeyi amaçlayan Osmanlı Devleti III. Mustafa döneminde Sadrazam Ragıp Paşanın gayretleriyle I. Mahmud döneminde girişilen faaliyetlere ek olarak istihkâm okulu açmıştır. Yeniçerilerin dikkatlerini çekmemek adına yarı gizli olarak faaliyetini sürdüren bu okul, I. Abdülhamid döneminde Tershane 'de “*Mekteb-i Bahriye*” olarak anılacaktır.³²⁸ Yabancı uzmanlarla birlikte Türk olan hocalar da Mühendishane-i Bahri Hümayun'da ders vermeye başlamışlardır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde ilk Yüksek Öğretim kurumunun temelleri daha da sağlamlaştırılmış oldu.³²⁹ Mühendishane-i Bahri Hümayunun ilk hocası Cezayirli Seyyid Hasan Paşadır.

³²⁶Kaçar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik..., s. 82-84

³²⁷Kaçar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik..., s.87-95

³²⁸Yoluk, a.g.t, s.100

³²⁹Yoluk, a.g.t, s.100

Cezayirli Hasan Paşa 1769 yılında İstanbul'a gelen Baron de Tott'un Osmanlı eğitiminde meydana getirdiği faaliyetlere destek olmuştur.³³⁰ 15 yıl kaptanlık yapmış olan Cezayirli Hasan Paşa kabiliyetli bir donanma ustasıdır. Tershanenin ıslahında önemli bir yere sahip olan Hasan Paşa mühendishanenin faaliyetlerinde de oldukça yararlı bir şahsiyet olmuştur.³³¹ Özellikle Osmanlı Devleti'nde deniz mühendisliği eğitimi, 1776'da donanmaya ikinci kaptan olan Cezayirli Seyyid Hasan Efendinin, gemi inşâsı konusunda ilk Osmanlıca eser olan Sefinetü'l-fıkr Meşhûnet fi'd-Dürer eserini kaleme alarak Osmanlı'da modern bilim algısını yakalamaya çalışmıştır.³³²

Kasapbaşızade İbrahim Efendi, matematikçi Gelenbevî İsmail, Palabıyık ve Bahadır Efendiler Mühendishane-i Bahri Hümayun kadrolarında yer alan önemli ulema kişilerindendir.

Topçuluk, riyaziyyat ve istihkâm dersleri de verilen bu okulun müderrislik görevini layıkıyla yerine getiren, aynı zamanda Mühendishane-i Berri Hümayunda görev yapacak olan Gelenbevi İsmail Efendi getirilmiştir.³³³

Ulema sınıfına mensup olan Gelenbevi İsmail Efendi, Manisa'nın Kırkağaç ilçesinde doğmuştur (1730). Babası Mehmet efendinin müftü olduğu bilinmektedir. Küçük yaşta babasını kaybeden İsmail Gelenbevi yakınları tarafından medreseye kayıt ettirilmiştir. Medresede eğitim gördükten sonra yükseköğretim için İstanbul'a giden Gelenbevi burada "Ayaklı Gazete" olarak bilinen Müftüzade Mehmet Efendi tarafından matematik ve fizik dersleri almaya başlamıştır. Farklı hocalardan dini dersler, felsefe dersleri de alan Gelenbevi oldukça iyi eğitim almış bir şahsiyettir. Medreselerde eğitim vermek üzere profesörlük sınavını kazanan Gelenbevi müderrislik görevini üstün hizmetleriyle Osmanlı Padişahlarına kanıtlamıştır.³³⁴ Gelenbevi'nin Müftüzade Mehmed Efendi gibi büyük bir âlimden icazet alması, kendisinin kabiliyetli ve başarılı bir şahsiyet olmasında etkili olmuştur.³³⁵

³³⁰ Kaçar, Tershane..., s.53

³³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Cezayirli Hasan Paşa'ya Dair", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt:7, Sayı:0, 1942, s.17-21

³³² Günay, a.g.m. s.90

³³³ Yoluk, a.g.t, s.100

³³⁴ Gültekin, a.g.t, s.53

³³⁵ Gelenbevi'nin icazet aldığı, ilimlerdeki fazla bilgisi ile meşhur olan Müftüzade Mehmed Efendi'nin oldukça üstün bir kabiliyeti vardır. Eğitimini önemli hocalarda tamamladıktan sonra, Müderrisler arasında yapılacak olan imtihana başvurmak istemiştir. Dönemin büyük alimlerine bile küçümseyici bir gözle bakan Şeyh Kâzâbâdi

Mühendishane-i Bahri Hümayun'da matematik hocalığı yaptığı bilinen Gelenbevi, Belagat, Gramer, Mantık, Felsefe, Kelam, Matematik, Astronomi alanlarında eserler vermiştir. Osmanlının 18. Yüzyıl eğitimine katkıda bulunan eserleri sınıflandıracak olursak:

Mantık ve Felsefe alanındaki eserleri:

El-Burhân fî İlmi'l-Mantık ve'l-Mîzân, Şerh-iÎsâgûcî (Ebherî'nin Îsâgûcî'sine şerh), Risâletü'lîmkân, Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Lârî alâ Şerh-i Hidâyeti'l-Hikme, Hâşiye alâ Tehzîbi'l-Mantık ve'lKelâm, Risâle fî'l-Vâsita, Risâle fî Ma'nâ't-Taksîm, Risâle fî İlmi'l-Âdâb, Ta'likât alâ Hâşiyet-i Mîr alâ Şerhi'l-Adâb'dır.

Kelam Alanındaki eserleri:

Hâşiye alâ Şerhi'l-Celâl, Ta'likât alâ Hâşiyeti's-Siyelkûtî, Tahkîku Vahdeti'l-Vucud, Risâle fî't-Tekaddüm, Mâhiyyâtü'l-Mümkinât ve'l-Mümteniât, Risâle fî İlmi'l-Kadîm ve Taallukuh, Risâle fî İlmi'l-lâhi Taâlâ bi'l-Ma'dûmât alâ Mezhebi'l Mütেকellimîn'dır.³³⁶

Belagat Alanındaki eserleri:

Risâle fî 'ilmi'l-me'ânî, Risâle fî 'ilmi'l-beyân, Risâletü'l-faşl ve'l-vaşl, Risâle-i Tağlîb, Risâletü'l-maşdar, Risâle fî şerhi ta'rîfi şıdki'l-haber ve kezibih, Risâle fî beyânî ismi'l-ma'nâ ve ismi'l-'ayn, Risâle fî duhûli'l-bâ' 'ale'l-mağşûri 'aleyh'dir.

Matematik ve Astronomi Alanındaki Eserleri:

Ahmed b. Muhammed imtihanın seyri ile ilgileniyordu. Müftüzade Mehmed Efendi imtihana kendi adını yazdırmak suretiyle Kâzâbâdinin yanına gidip imtihana katılmayı talep etmiştir. Kâzâbâdi Müftüzade Mehmed Efendiye küçümser bir ifadeyle: “Bu, çok büyük bir görev için yapılan önemli bir imtihandır. İlim talebesi bir yana, meşhur olmayan müderris âlimlerin bile imtihana başvurarak bu kızlara (görevlere) talip olma hakkı yoktur” demiştir. Bunun üzerine Müftüzade Mehmed Efendi: “Maksadım onlarla rekabet etmek değildir. Benim amacım, kenarda köşede kalmış hazineleri ortaya çıkarmaktır” cevabını verdi. İlmine çok güvenen Mehmet Efendi imtihan sırasında da cesaretle akli ve nakli ilimlerdeki tüm soruları yanıtladı. Kâzâbâdi onun engin bilgisine şaşırıp kalmıştır. Böylelikle dönemin ünlü alimlerinin yanında oldukça iyi bir başarı sergileyen Müftüzade Mehmed Efendi'ye Kâzâbâdi “Ayaklı Gazete” lakabını vermiştir. Mehmed Efendi ise ömrü boyunca da bu lakap ile anılacaktır. Muhammed Zâhid el-Kevserî, “Gelenbevi İsmail Efendi”, Çev: Musa Alak, **Mecelletü'l-İslâm**, Sayı: 16, Yıl:1357/1938 S.141-143

³³⁶ Recep Duran, “İslam Felsefesinde “Vucud-u Zihni” (Zihinsel Varlık) Anlayışına Bir Geç Dönem Osmanlı Örneği: İsmail Gelenbevi”, **Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi**, Yıl 2, Cilt 2, Sayı, 2016, s.141

Hisâbü'l-küsûr (Küsûrât-ı hisâb), Risâle-i Adlâ-i Müsellesât, Şerh-i Cedâvili'l-ensâb, Usûl-i Cedâvil-i Ensâb-ı Sittînî, Risâle 'alâ rub'î'l-mukantarât, Risâle fî sûtûhi'l-münharifât, Dekâ'iku'l-beyân fî kıbleti'l-büldân. Risâletü'l-kıble olarak da bilinen eserdir.³³⁷

Tıpkı icazet aldığı hocası Müftüzade Mehmed Efendi gibi akli ve nakli ilimler konusunda bilgileriyle önemli eserler veren Gelenbevi Avrupalıları hayrete düşürecek bir ilme sahiptir. Kendi ününü Osmanlının sınırları dışına taşımayı başarmış bir alimdir.³³⁸

1789 III. Selim döneminde ordu, İstanbul Kağıthane bölgesinde Padişaha bir tören hazırlamıştı. Savaş tatbikatları esnasında belirli olan hedeflere toplar atılmıştı. Atılan toplar hedeflere bir türlü isabet ettirilemeyince III. Selim sinirlenmiştir. Humbaraların yön hesaplamalarındaki isabetsizlik, yapılan yanlış hesaplara bir çare aramak adına duruma uzman birinin el atması istemiştir. III. Selim'e Gelenbevi'nin ince hesaplar ve mekanik konularındaki başarısı bahsedilmiştir. Gelenbevi görevi devr alır almaz hesapların mevcut olan yanlışlığını gidermiş, humbaraların konumlarını düzeltmiştir. Yapılan bir tören neticesinde top atışları tekrar başlatılmış, atılan toplar hedefe bir bir isabet etmiştir. Gelenbevi'nin bu başarısı III. Selimin oldukça hoşuna gitmiştir.³³⁹

Eğitime verdiği desteği ortaya koyduğu eserlerin çokluğundan da anlayabiliriz. Ulema kişilerinden olan Gelenbevi 18. Yüzyılda eğitimde çok yönlü bir şahsiyet olmayı başarabilmiş, dönemin fen adamlarından daha iyi işler çıkarmıştır.

Gelenbevi vefat ettikten sonra Palabıyık Mehmed Efendi onun yerine tayin edilmiştir. Palabıyık Mehmed Efendi'nin iki yıl sonra görevden ayrılması üzerine Mühendishane-i Bahri Hümayun'un eğitiminde önemli aksaklıklar yaşanmıştır. Yaşanan aksaklıkların düzeltilmesi için 1793 yılında humbaracı ve lağımçı ocaklarının eğitilmesi için Harp Okulu kapsamında Mühendishane-i Berri Hümayun adıyla yeni bir kurum oluşturulmuştur.

³³⁷Şerafettin Gölcük, Metin Yurdağır "Gelenbevi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:13, İstanbul, 1996, s.553-555

³³⁸ Gölcük, Yurdağır, a.g.m, s.553

³³⁹ El Kevseri, a.g.m, s.147

Mühendishane-i Bahri Hümayunda harita ve coğrafya gibi fen derslerini Seyyid Osman Efendi ve Ahmed Hoca yürütmüştür. Derslerin uygulama kısmı ise Fransız Mühendisler tarafından yapılmıştır. Mühendishanede verilen dersler 4 ana bölümden oluşmaktaydı:

1. Harita ve Coğrafya

2. Seyr-ü Sefain

3. Gemi İnşaiye

4. İstihkam Hendeshanesi'dir.³⁴⁰

Fransızların, Osmanlının ordu ve donanması üzerindeki faaliyetlerinden rahatsız olan Ruslar bu durumu tepkiyle karşılamışlardır. Rusya ve Avusturya, Fransız askerlerinin ülkelerine çağırılması yönünde Fransaya talepte bulundular. 1788 yılında Fransız subaylar ve uzmanlar Osmanlı ülkesini bırakarak Fransaya geri dönmüşlerdir.

Uzmanlar kendi ülkelerine döndükten sonra Mühendishane-i Bahri Hümayun'un başına Kasapbaşızade İbrahim Efendi geçmiştir.³⁴¹ Kasapbaşızade İbrahim Efendi tarafından *Elémens de Castrométation et deFortification Passagère* denizcilik konularını ele alan kitaplar tercüme edilmiştir.³⁴²

Tershanede toplanmış askeri okulların (Humbarahane, Kara Mühendishanesi ve Tıbhane) başına 1780 yılında Kırım'lı Abdullah Ramiz Efendi getirilerek Kara ve Deniz Mühendishaneleri birleştirilmiştir. Talebelerin başında bulunan Ramiz Efendi dersleri de birlikte sürdürmüştür. Deniz mühendishanesinde öğrenim gören öğrenciler, Pazartesi ve Perşembe günleri Kara Mühendishanesindeki derslere girerler, diğer günler ise kendi okullarında öğrenim görürlerdi.³⁴³

³⁴⁰ Beydilli, "Mühendishan-i Bahri Hümayun", s.514

³⁴¹ Yoluk, a.g.t, s.103

³⁴² Kaçar, "Tershane Hendeshane....", s.56

³⁴³ Yoluk, a.g.t, s.103

Mühendishane-i Bahri Hümayunun öğretim kadrosunun çoğu yabancı uzmanlardan oluşmakta, Osmanlı ulemasının, özellikle ilmi alanlarda kendilerini yetiştirmiş kişilerin yeni açılan Avrupai tarzda bu okula destek verildiği görülmektedir. Derslerde okutulması için yararlanılan çeşitli kitapların tercümeleri ve uzmanların eğitimlerine olan ilgi bu durumun göstergesidir.

4.4.2 Mühendishane-i Berri Hümayun’a Ulemanın Katkısı

III. Selim dönemine varıncaya kadar Osmanlı Devleti’nde her alanda meydana gelen iç ve dış değişimler, bu dönemde oluşan olgulara farklı bir bakış açısı ile bakılmasını beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde 18. yüzyılın temel sorunlarından biri olan, Osmanlının yetenekten ve disiplinden yoksun ordusu konusunda layihalar padişaha sunulmuştur. Berri hümayun kurumunun oluşum sürecinde Osmanlı devlet adamları, askeri nizamı tam manası ile gerçekleştirme çabasında bulunarak fikirlerini beyan etmişlerdir. Layihalar arasında askeri konularda bilginliği hasebiyle Tatarcıklı Abdullah Efendinin sunduğu fikirler çok kıymetlidir. Ulema sınıfına mensup olan Tatarcıklı Abdullah Efendi Layihasında Osmanlı ordusunun ve devletin diğer kurumlarının ıslaha ihtiyacı olduğunu önemle vurgulamaktadır. Tatarcıklı Abdullah Efendi’ye göre:

“Yapılacak olan ıslahat hareketleri yeniçeri ağaları tarafından askerlere aktarılmalı, kabul görülmesi için çaba gösterilmelidir. Tecrübeli, disiplinli, akıllı ocak ağaları seçilmelidir. Yeniçerilerin ikna edilmesi hususuna müteakip Avrupalıların harp teknikleri ile ilgili kitapları tercüme edilmelidir. Belli bir bilgi birikimi oluşması için Fransa’dan subaylar getirilmeli, Sürat topçuluğuna ayrı bir önem gösterilmelidir.”³⁴⁴

Yalnızca padişaha öneri sunmakla kalmayan Tatarcıklı Abdullah Efendi, aynı zamanda bu dönemdeki yenilik hareketlerine bizzat yardımcı olmuştur. Ulema sınıfına mensup bir şahsın askeri alanda ıslahat konularında bu derece beyanlarını sunması oldukça hayret vericidir.³⁴⁵

³⁴⁴ Şimşek, a.g.t, s.101-103

³⁴⁵ Şimşek, a.g.t, s.101-103

Bahri Hümayun'un yanında kara ordusunda, topçu sınıfı yetiştirmek adına Mühendishane-i Berri Hümayun III. Selim'in askeri ıslaha yönelik çalışmaları neticesinde kurulmuştur. Avrupanın topçulukta ve istihkamcılık konusunda ilerleyişini yakalamak mühendishanenin başlıca amacı olmuştur. Mühendishanede görev yapacak olan öğretim kadrosu, dört baş hoca ve dört yardımcı hocadan oluşmaktaydı. Mühendishanedeki eğitimini başarı ile bitiren öğrenciler imtihana tabi tutulup okulun yardımcı hocalığına getirilmiştir. Böylelikle Mühendishanenin hoca ihtiyacı, kendi bünyesinden karşılanmıştır.³⁴⁶

Mühendishane-i Berri Hümayunun öne çıkan isimlerinden biri aynı zamanda baş hocası olan İshak Efendi, Osmanlı eğitim sistemi içerisinde özellikle 18. Yüzyılın son dönemlerinde modernleşme adımlarına ayak uyduran başarılı bir şahıstır. Baş Hoca aynı zamanda Mühendishanenin başmühendisidir. İshak efendi Mühendishane-i Berri Hümayunun baş hocası olmaktan ziyade tercüme ettiği kitaplarla bilim ve kültür alanında önemli işlere imza atmıştır. Mühendishaneye baş hoca olarak yerleştirildikten sonra öğrenciler üzerinde nizam ve düzeni tekrar getirmek amacıyla çalışmalar başlatmıştır. Mühendishane-i Berri Hümayunun tercümanlığı ve baş hocalığını layıkıyla yerine getiren İshak Efendi, çalışkanlığı ve azmiyle herkesin beğenisini toplayan bir bilim erkânıdır.³⁴⁷

İshak efendinin biyografisi konusunda kaynaklar oldukça sınırlıdır. İshak Efendi'nin yaşayış ve şahsiyeti konusunda üzerinde durulması gereken kaynaklardan biri, "Kamus-ı Riyaziyat" adlı Salih Zeki Beyin kaleme aldığı eserdir. (1864-1921) tamamı yayınlanmamış olan bu kaynaktan İshak Efendi için edinilen bilgiler özetle:

"Müteahhirin-i ulemayı Osmaniye'nin eşheri bulunan bu zat, Yanya vilayeti dahilinde Narda kasabası sakinlerinden bir Musevi mühtedinin mahdumudur. İshak Efendi'nin nerede tahsil etmiş olduğu katiyen malûm değildir. Mamafih Mühendishane-i Berri-i Hümayunda ikmal-i nevakıs etmiş olduğuna ve yahut, hiç olmaz ise, vasıl olduğu rütbe-i kemâli orada idrâk eylemiş bulunduğuna şüphe yoktur. Kendisi Türki, Arabi, Farisi lisanlarından maada Rumca, Yahudice, Fransızca, Lâtinceye bihakkin vakıf idi."³⁴⁸

Mühendishane-i Berri Hümayûn'u disiplinli ve tiziz çalışmalarıyla Avrupanın askeri okulları seviyesine çıkarması İshak Efendi'nin başarılı olduğunun bir göstergesi

³⁴⁶ Şimşek, a.g.t, s.120-122

³⁴⁷ İhsanoğlu, "Mühendishane-i Berri Hümayun", s.736

³⁴⁸ Faik Reşit Unat, "Başhoca İshak Efendi", **Belleten**, Cilt:28, Sayı: 109, 1964 s.91

olmuştur. Baş hocalık yaptığı sırada mühendishanenin son sınıf öğrencilerinin dersine iştirak etmiştir. İlk derste *Cours de mathematiques* Fransızca matematik kitabından metinlerin çevirisini yaparak ders işledikten sonra ikinci derste kendi kaleme aldığı *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye* eserinden derslerini sürdürmektedir. Dördüncü ve beşinci derslerde ise mantık ilmine dair *Îsagüci* ve *Usûlü's-siyâga* eserlerinden yararlanan İshak Efendi Avrupanın eğitimine paralel bir şekilde dersleri işlemektedir.

İshak Efendi'nin yazmış olduğu eserler de onun vefatından sonra Mühendishane-i Berri Hümayunda ders kitabı olarak okutulmuştur. İshak Efendinin Osmanlı eğitimine kazandırdığı en önemli husus ise hakkında yazdığı ilim dallarını ve batının dillerini iyi derecede bilmesi nedeniyle birçok terimin Türkçe karşılığını bulabiliyor olmasıdır.³⁴⁹

Eserleri: 1. *Rekz ve Nasbü'l-hıyâm*: askeri bir risaledir. Çadır kurmakla alakalı konulara değinmiştir. (1242)

2. *Tuhfetü'l-ümerâ fî hıfzı kılâ*: harp konularını içermektedir.

3. *Medhal fî'l-coğrafya*: Hüseyin Rıfkı Tamânî hocasının astronomi kitabını aktarması sonucu özet bilgilere yer vermiştir.

4. *Usûlü's-siyâga*: top dökümü hakkında bilgiler verir. Fransızcadan aktarma yoluyla yapılan Osmanlıca eserdir.

5. *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye*: en önemli eserlerinden biridir. Latineden çeviri yapılmıştır. Dört cilt halinde basılan bu eser matematik, fizik, modern astronomi, biyoloji, botanik, zooloji ve mineraloji ilimlerinden bilgilere yer vermiştir. Dönemin Avrupa eserlerine benzer bir şekilde başarılı bir çalışma ortaya koymuştur.

³⁴⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, “İshak Efendi Başhoca”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:22, İstanbul, 2000, s.530

Osmanlıca eserlerin yanında önem arz eden bu çalışma İshak Efendi'nin ün kazanmasında etkili olmuştur.*

6. Usûl-i İstihkâmât: Fransızca eserden çevrilerek hazırlanan bu eserde harp, muharebe ve ordu konularına üç bölüm olarak değinilmiştir.

7. Aksü'l-merâyâ fî ahzi'z-zevâyâ: (1249), Mühendislik için lüzumlu olan aletlerin kullanım maksatları ile ilgili bilgiler verilmiştir.

8. Kavâid-i Ressâmiyye: topoğrafya ile ilgili bilgiler içermektedir. Basıldığı hakkında bir bilgi yoktur.

9. Risâle-i Ceyb: zaman saptama konusu ile ilgili bilgiler içermektedir.

10. er-Risâlâtü'l-berkiyye fî âlâtı'r-ra'diyye: fransızcadan çeviri yoluyla hazırlanmış bir eserdir. Torpiller hakkında bilgiler içermektedir.³⁵⁰

Bu eserlerin dışında Küre Risâlesi, Hikmet, Âlât-ı Kimyevî, Deniz Lağımı Risâlesi, Hâne-i Zira adlı eserleri de kaleme almıştır.³⁵¹ Akli ilimlerin yayılmasında öncü kabul edilen İshak Efendi, ortaya koyduğu eserler ile Osmanlı ilim dünyasında önemli bir şahsiyet olmuştur. 18. Yüzyılda eğitimin batıya dönük bir şekilde devam ettirilmesi konusunda çaba ve gayretlerini esirgemeyen İshak Efendinin, ulema kişileri arasından gelip eğitime sunduğu katkılar önemli görülmüştür. Fen derslerini okutmak adına Osmanlının tecrübeli ve bilgileri şahıslarından olan Abdurrahman, Sakib, Yahya ve Ömer Efendiler Mühendishane-i Berri Hümayunda idari kadroda yer almışlardır.³⁵²Devletin güçlendirilmesi adına oluşturulan yenilikçi Ulema kişileri,

* İshak efendinin en ünlü eserlerinden olan Mecmua-i Ulûm-i Riyâziyye dört cilt olarak kaleme alınmıştır. 1. ve 2. cilt 1831 yılında, 3. Cilt 1832, 4. cilt ise 1834 yılında matbaa-i amire de basılmıştır. 1. cilt:276 sayfa, 2. cilt:247 sayfa, 3. cilt:351 sayfa ve 4. cilt:288 sayfadan oluşmaktadır. Eserlerin içeriğindeki konular ise, Bilim Tarihi, Geometri, Mühendislik, Fizik, Kimya, Biyoloji, Astronomi, Botanik, Zoolojidir. Ciltlerin fihristleri ise; 1. Cilt. İlm-i hesâb ve ilm-i cebir ve ilm-i hendese şâmil -- 2. Cilt. Müsellesât-ı müsteviyye ve ameliyât-ı hendesiyye ve cebir hendeseye tatbîki ve ilm-i kutû'-ı mahrûtiyât ve hisâb-ı tefâzülî ve tamâmiyi şâmil -- 3. Cilt. İlm-i hikmet-i tabîi ve cerr-i eskâl-i ecsâm-ı sulbiyye ve ecsâm-ı mâiyye ve hevâiyye ve ilm-i menâzırı şâmil -- 4. Cilt. İlm-i bahs-i ecsâm-ı nâriyye ve mâdde-i elektrikiyye ve müsellesât-ı küreviyye ve ilm-i hey'et ve ilm-i hikmet-i tabîi-i mahsûs ilm-i hall ve terkîb-i ecsâmı hâvi başlıklarından oluşmaktadır. Başhoca İshak Efendi, **Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye**, Türk Tarih Kütüphanesi, Yer No: A/5388, Matbaa-i Âmire, 1247-1250

³⁵⁰ İhsanoğlu, İshak Efendi, s.530

³⁵¹ Cem Tezer, “Başhoca İshak Efendi Ve Mecmu'ay-ı ‘Ulûm-I Riyâziyye’” **Dört Öge**, Yıl 1, Sayı:2, 2012, s.72

³⁵² Yoluk, ag.t, 110

medrese kökenli alimler olup, akli ilimlerden tıp, matematik, mühendislik alanlarında çalışmalar yapmıştır. Devletin ihtiyaç duyduğu alanlarda çalışmalar yapmış ve gayretlerini esirgememişlerdir.³⁵³ Osmanlı Devleti'nde teşkilat kadrosunda görev yapan ve kurumlarda eğitim veren ulemanın, batıdan etkilenecek yeni eserler ortaya koyması Türkçenin bilim dili olarak öne çıkma zeminini hazırlayacaktır.³⁵⁴

Osmanlı eğitimi ve olanakları belirli alanlarda düzeltilmeye çalışılsa da, devlet içerisinde topyekûn bir ıslah hareketi mevcut değildir. Osmanlı eğitim kurumlarının yeni bir döneme girmesi ve bu yeniliğin yabancı uzmanlar tarafından sağlanması, devlet içinde ilmi vasıfları yüksek derece olan ulemanın arka planda rol oynamasına neden olmuştur. Esasen 18. Yüzyılda imtiyazlı bir konuma erişen ulema sınıfı, devletin yenilik hareketlerine ayak uydurmakta zorlanacak, kendi kaderlerini düşünmekle meşgul olacaklardır.

İlerleyen yıllarda dinin siyasi ve idari sistemdeki etkisinin hızla gerilemesiyle birlikte devlet içinde dönüşümler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde yenilik hareketleri çerçevesinde izlenen politikalar, batıdan esinlenerek oluşturulan düzenlemeler, açılan yeni eğitim kurumları önemli farklılaşmalar sonucunda devlet sahnesinde yeni aktörler belirlemiştir. Bu durum, Şeyhülislamlık makamının devlet içinde, geri plana düşmesine neden olmuştur. Oluşturulan yeni düzende Osmanlı yönetiminde en dikkat çekici husus ise bir yanda geleneksel, bir yanda Batı tarzı oluşturulan yeni eğitim kurumlarının bir arada bulunduğu ikili bir sistem ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam eden bu ikili sistem içinde, devletin geleneksel eğitim kurumları ve yöneticileri geri planda kalmaya başlamıştır.³⁵⁵

4.5. 18. Yüzyılda Eğitim Alanında Yapılan Yeniliklere Ulemanın Tepkisi

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yapılmış olan yenilikler için gerekli ortam hazırlanamamıştır. Yenilik hareketinin temsilcisi olan kadroların azınlığı da diğer önemli etkindir. Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki toplumsal yapı farkları, Batı medeniyetinin hususiyetleri aydınlar tarafından tam anlaşılmamıştır. Bu konuda

³⁵³ Gültekin, a.g.t, s.58

³⁵⁴ Tekeli, a.g.e, s.52

³⁵⁵ Taş, a.g.m, s.93

aydınların ulaşacağı kaynaklar da yetersiz kalmıştır. Batının bilimsel ve entelektüel boyutu 18. Yüzyıl Osmanlı dünyasında kavranamamıştır.³⁵⁶ Bu durumun yanında Avrupa karşısında geriye düşen, Osmanlı Devleti'nin İlmiye geleneği içinde müderrislik kalitesinde bozulmalar meydana gelmiştir. Yalnızca müderrislik alanında değil, öğrenci yönünden medreseler bozulmaya başlamış ve yıllar geçtikçe bu bozulmalar hızla artmıştır.³⁵⁷ Osmanlı Devleti'nde çeşitli imtiyazlara sahip olan ulema sınıfı, İlmiye teşkilatı içerisinde en geniş imtiyazlara sahip olmuştur. İlmiye Teşkilatı içerisinde medreselerin bozulmasının başlıca sebepleri arasında ulema evlatlarına tanınan imtiyazlar önemli bir yer tutmaktadır.³⁵⁸

Ulema evlatlarının on beş yaşından itibaren medreselerde görev almaya başlaması medrese kanununa aykırı faaliyetlerinde başlangıcı olmuştur. Herhangi bir eğitim görmeden rüşvetle müderris olanlar ve icazet aldığı halde tayinleri yapılamayan müderrisler yerine ilim bilmeyenlerin göreve getirilmesi medreselerin bozulmasında önemli rol oynamıştır.³⁵⁹ Şaşırtıcıdır ki 18. yüzyılın ilk yarısında III. Ahmed döneminde imtiyaz sahibi ulemanın iyi bir eğitim derecesine sahip olmayan oğullarına sakal bırakma emri verilmiştir. Bu durum onların ilmi konularda cehaletini örtmesine yardımcı olmuştur.³⁶⁰

Ulema sınıfının evlatlarına imtiyaz verilmesinin başlıca sebebi, devlet içindeki diğer sınıflardan çok daha fazla itibar görmeleridir. Babasının mesleğini icra edecek bir genç, mesleğini çok daha ileri bir düzeye taşıması gerekirken, tanınan imtiyazlar sayesinde gayret göstermeden yükselmesi, medreselerin iç dinamiğinde aksamalara neden olmuştur.³⁶¹ Eğitim kurumlarında ulema evlatlarının tahsilsiz bir şekilde müderris olarak görev yapma ayrıcalığı, meydana gelen bozulmaların başlıca sebebi olmaktadır.

“âlim, ilmiyle amel eden bir davetçidir. Telif ve bilimsel çalışmaları bahane edip tebliğ ve davetten geri kalanlar 'ilim tacirleri' olmaktan öteye geçemezler, bilgileriyle geçinmekten başka bir hedefleri yoktur. İlmi korumanın en güzel yolu, onu hayata geçirmektir. İlmini artıran kişi, devesini bağlayıp kontrol altına alana benzer. Deve

³⁵⁶ Özkul, a.g.t, s.297

³⁵⁷ Uzunçarşılı, a.g.e, s.75

³⁵⁸ İpşirli, İlmiye, s.142

³⁵⁹ Uzunçarşılı, a.g.e, s.76

³⁶⁰ Uzunçarşılı, a.g.e, s.82

³⁶¹ İpşirli, İlmiye, s.142

bırakıldığında kaybolduğu gibi, ilim sahibi de ilmine itina göstermediği ve kendisiyle amel etmediği an ilmi unutup gider.”

Buhari'nin bu sözleri ulemanın durumunu net bir şekilde açıklamaktadır.³⁶²

Ulema sınıfına tanınan muafiyetler ve imtiyazlar, yeni bir İlmiye seçkinlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 18. yüzyılla beraber tamamen sınıflaşan ulema, “beyefendiler” olarak tabir edilmiştir. İlmiye teşkilatına tanınan yüksek dereceli imtiyazlar, kalemîye ve seyfiye sınıfının da dikkatini çekmiştir.

Ulema sınıfında meydana gelen bu bozulma, aynı zamanda ulemanın geleneksel ve toplumsal konumunu da yitirmesine neden olmuştur.³⁶³ Kendilerinden başka sınıfların oluşumuna da karşı çıkan ulema, 18. Yüzyılla birlikte imtiyazları sayesinde devlet içinde egemen bir rol oynamışlardır. Ekonomik anlamda da güçlü olan ulema vakıf gelirlerinden yararlanmış, bu durum ulemanın aristokratik bir yapıya bürünmesine sebep olmuştur. Hem siyasal konumları hem ekonomik gelirlerinin yüksekliği ulemanın imtiyazlı ve devlet içinde fonksiyonlu bir yapıda olmasına neden olmuştur.³⁶⁴

Devlet içinde hemen hemen her alanda gerçekleşen bozulmalar ulema sınıfına da mı yansımıştı? Yoksa merkezîyetçi anlayışın ulemadan beklentilerinin bir sonucu olarak mı bozulmalar meydana gelmişti? Dinin oldukça etkili olduğu Osmanlı Devleti'nde, din bilginlerinin saygın konumu ve onlara verilen ayrıcalık durumun düzeleceği ümidini doğurmuştur. Yalnız her sınıfta olduğu gibi ulema sınıfının bozulmasının temelinde, kendi menfaatlerini devletin bekasından daha fazla düşünme nedeni yatmıştır.

Ulema sınıfına mensup kişilerin rütbe ve imtiyazları 18. Yüzyılda artarak devam etmiştir. Padişah ve devlet adamlarına yakınlık derecesi ve devlet-toplum ilişkilerinin seyrinin belirlenmesinde önemli bir yerde olan ulemanın, rütbe değişikliklerine, iltimas ve imtiyazlara sahip olması kaçınılmaz olmuştur. Ulemanın devlete olan sadakatleri, güvenilirlikleri padişah tarafından çok önemsenmiştir. İlmi alanlarda

³⁶² Candan, a.g.e, s.334

³⁶³ Mehmet Devrim Topses, “Osmanlı Modernleşmesinde “Gelenek” Kavramının Maddi Temeli Olarak Ulema Sınıfı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12 Sayı: 66, 2019, s. 726-728

³⁶⁴ Topses, a.g.m, s.726-727

bilgileri göz ardı edilen ulemanın getirildiği konumlarda işlerinin ehli olmaları neredeyse imkânsız bir durumdur.³⁶⁵ Ana fonksiyonu yönetime sadıklık olan medresenin, görevini en iyi şekilde yürütebilecek ulemayı yetiştirmekten başka amacı yoktu. Bu durum ulemayı yetiştiren medresenin, İslâm biliminin üreticisi konumunda olmadığına bir göstergesidir. Merkezi yönetimden bağımsız, bilimsel hareketlerin hız kazandığı bir müessese haline gelemeyen medreselerde yetişen ulema da bu dogmalarla hareket eden ve kendinden sonrakilere aynı durumu aktaran bir sınıf haline gelmiştir.³⁶⁶

Medreselerde İlmiye kadrolarında göreve getirilen ulema evlatlarının, haksız usullerle atanması, İlmiye sınıfını geriye taşımıştır. Din adamlarına rüşvet ödenmesi, kadıların rüşvet alması ve müderris atama usulünün bozulması, devlet içinde ulamanın iki ayrı grubun meydana gelmesine neden olmuştur.³⁶⁷ İlmiye sınıfına usulsüz atama yoluyla girenler ve hakkı ile okuyup bu sınıfa dahil olanlar olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Bunlardan birinci gruba dahil olanlar, henüz çocuk yaşta kadılık mansıbı alabilmişler fakat ilim konusunda ehil kimseler değillerdir. Hakkıyla okuyanların ise saygınlıkları fazladır, ancak yaşlandıklarında kadılık mansıbı alabilmişlerdir. Bu durum İlmiye sınıfında tecrübesiz ve menfaat düşkünü kişilerin artmasına, halkın gözünden düşmelerine neden olmuştur.³⁶⁸

18. Yüzyılda modernleşme adımlarının yapıldığı Osmanlıda, devlete yakınlık derecesine bağlı olarak ıslahat hareketlerini destekleyen ve karşı olan iki kesim ortaya çıkmıştır.³⁶⁹ Padişahın kararı ile göreve getirilen ve devlet içerisinde en üst mevkide yer alan şeyhülislamın konumu ile daha alt tabakaya mensup ulemanın ıslahatlara bakış açıları da farklı olmuştur.³⁷⁰

Her alanda olduğu gibi İlmiye Teşkilatının da ıslahatlara ihtiyacı vardı. Fakat her alanda yaşanan bozukluklar ve düzensizlikler ile ulemanın tepkisi bu duruma engel

³⁶⁵ Köç, ag.m, s.314

³⁶⁶ Özkul, a.g.t, s.52

³⁶⁷ Güner, a.g.t, s.34-37

³⁶⁸ Özkul, a.g.t, 104-105

³⁶⁹ Güner, a.g.t, s.34-37

³⁷⁰ Osmanlı Devleti'nde yüksek mevkiye sahip olan ulema (Şeyhülislam, nakibüleşraf, kazasker, padişah hocaları...) aynı zamanda padişaha yakınlık derecesi ile önemli bir yere sahiplerdir. Görev ve yetkilerinde çoğu zaman padişahın destek almışlardır. İlmiye teşkilatı içerisinde varlıklarını sürdüren bu kişilerin devlet yönetimindeki işlevleri oldukça önemlidir. Köç, ag.m, s.314

bir duruma gelmiştir. Devlet- din sistemi içerisinde etkin bir rol oynayan ulemanın 18. Yüzyıldaki etkinliği kendi menfaatleri çerçevesinde şekillenmiştir. Kısa zaman içerisinde büyük bir değişim hareketi sağlamaya çalışılan bu dönemde yapılan yenilik hareketleri doğrultusunda, İlmiye sınıfına mensup çoğu ulemanın görevinden azledilmesi, İlmiye sınıfına mensup kişilerin dikkatini ve tepkisini çekmiştir. Böylelikle ıslahatların uzun vadede yapılması planlanmış, İlmiyedeki aksaklıkların düzeltilmesi için haksız rekabetin önüne geçilmek istenmiştir.³⁷¹ Buna binaen Osmanlı Devleti Avrupa'daki gelişmelere karşı en ciddi adımlarını 18. Yüzyılda atmıştır. Bu Yüzyılda İlim hayatında oldukça önemli bir yere sahip olan matbaanın Osmanlı Devleti'nde muntazam bir seyir sürdürememesi sebepleri arasında, medrese öğrencilerinin dini konularda eserleri tercih etmesi ve el yazması kitapları almaya devam etmeleri vardır. Dini konularda eserleri basamayan matbaanın işleyişi bu nedenle aksamıştır. Hattatların işlerini kaybetme endişesi ile matbaadan hoşnut olmadığını belirten yabancı görüşler vardır. Orlin Sabev ise bu durumu: Arap alfabesini kullanan İslâm dünyası, müteharrik baskı tekniğiyle uzun zamandır ilgilenmemiş, Arap yazı sisteminin müteharrik baskı tekniği bakımından yarattığı problemler matbaanın Osmanlı'ya gecikmesi için önemli bir etken olmuştur görüşleriyle açıklamaktadır.³⁷²

Ulema sınıfının niteliğinin bozulması, nedenleri ile açıklanırsa daha iyi analiz edilebilir. 18. Yüzyıla beraber Avrupanın hayret verici bir şekilde ilerlemesi, bir yandan dünyayı hâkimiyeti altına almaya bir yandan bilgi ve kültürlerini artırmaya yönelmesi Osmanlıda değişimin başlangıcı olmuştur. İslâm dünyasında büyük bir etki yaratan Avrupanın bu durumu İslâm ülkelerinin aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Siyasal anlamda yenilgilerin baş göstermesiyle birlikte Avrupanın bilgi ve kültür çağını anlamak Müslümanlar için kolay olmamıştır. Avrupanın entelektüel gelişimine teslim olmak istemeyen İslâm önderleri kendi dinlerinin hayat biçimini koruyarak yalnızca İslâm dininin üstün olduğuna inanmışlardır. Günümüzde Avrupanın teknik ve bilimsel gelişmelerini yakalamak ihtiyacında olduğunun farkındadırlar fakat 18. Yüzyılların başında fikirleri böyle olmamıştır. Yalnızca Avrupanın askeri ve teknik ilerlemelerini, silah araç gereçlerini öğrenmek ve

³⁷¹ Özkul, a.g.t, s.129

³⁷² Sabev, a.g.e, s.337-339-340

uygulamakla yetinmişlerdir. Durum sadece Avrupanın askeri alanda ilerlemesi değildi. Yeni teknik araç gereçlerin ortaya çıkması için Avrupanın maceracı ve araştırmacı ruhunun oldukça ilerliyor olmasıydı. Osmanlı Devleti'nin ise bu gelişmeler karşısındaki tavrı, yeniliği kabul etmek yerine eğitim kurumlarının eski geleneklerini sürdürmesi olmuştur. Yalnızca şer'i ilimlerin Osmanlı eğitim kurumlarında var olması, akli ilimlere verilen değeri azaltmıştır.

Çıkaracağımız ilk sonuç Osmanlı Devleti, aldığı yenilgilerle birlikte Avrupanın yeni eğitim kurumlarına karşı bir hayranlık beslemeye başlamıştır. Bu nedenle yeni eğitim kurumları oluşturulmuştur.

İkinci sonuç ise; gelenekselleşmiş eğitim kurumlarından mezun olan, inançlara olan saygıdan dolayı itibar gördüğü ulema sınıfının ayrıcalıklı bir hale gelmesidir. Yüzyıllardır devletin en üst makamlarına sahip olan ulema sınıfı, modern eğitimin Osmanlı Devletine girmesiyle birlikte bozulmaya başlamıştır. Hayatın bütünselliğini amaçlayan eğitimin, yaşayış biçiminin laik, dini ve din dışı olarak üçe ayrılmasını istemeyen önderler, Müslüman eğitim sisteminin çatallaşmasıyla birlikte bu bölünmenin önüne geçemeyeceklerdir.

Üçüncü Sonuç; daha çok 19. Yüzyıla beraber karşımıza çıkan, batılı okullarda eğitim görmüş kişiler ve sıradan halk arasında meydana gelen kutuplaşmalardır. Avrupanın gelişiminden bihaber olan camilerde geleneksel vaazları dinleyen kitleler bu değişimleri şaşkınlıkla karşılamış durumdaydı. Ulemaya olan bağlılıkları devam eden bu kitlelerin zaman ilerledikçe dünyevi düşünceleri ağır basmış, bağlılıkları günden güne azalmıştır. Fakat geleneksel eğitim tarzıyla şekillenmiş olan bu kitleler İslâm önderlerine benzeyerek onlar gibi davranmaya başlamışlardır. Batı usullerinde eğitim alan kişilerin karşısında bu kitleler kendilerini yetersiz hissetmiş sonuç olarak iki zıt kutup devlet içinde varlığını kendi ideolojilerine göre sürdürmüşlerdir.

Ve son olarak ulemanın yalnızca dini alanlarda kendi düşüncelerini aktarmaları, değişen ve gelişen dünyada yetersiz kalmış ve önemsiz sayılmaya başlamıştır. Çağdaş toplumlar hakkında çok iyi bilgisi olmayan ulemanın itibarı günden güne azalarak bozulmaya yüz tutmuştur. 18. Yüzyıla meydana gelen bu değişim öncesi

Müslüman filozofların fikirlerinin Avrupa ülkelerinde takdir edildiğini göz ardı etmemek gerekir. Ulemanın fikirleri Avrupalılar için dikkat çekici bir durumdaydı. Ancak Müslüman biliminin geriye düşmesiyle birlikte Avrupa bilimleri önem kazanmaya başladı.³⁷³ Bununla birlikte merkezi yönetimde etkin konumda olan ulemanın bilim çalışmaları ortaya koyarken devletin kendisinden beklentilerini gözetmiş, devletin oluşturduğu sosyal ve siyasal koşullardan etkilenmiştir. Merkezi yönetimde yer alan ulemanın devletin yönetim kadrolarında yer almak için ciddi çaba sarf etmesi, bilimsel alanda kendilerini yetiştirmekte zayıf kalmalarına neden olacak, ortaya koyacağı çalışmaları da dolaylı olarak etkileyecektir.³⁷⁴

Yeniliklerin içeriklerine bağlı olarak desteklerini esirgemeyen ulema, devlete yakınlık derecesini kullanarak kendi mevkilerini korumak amacıyla modernleşme konusunda geri adım atmamıştır. Bunlar içinde dinsel alanların tehdit edildiği durumlarda ise ulema tam tersi bir tavır takınmıştır. Örneğin:

Çorlulu Ali Paşa'nın (1767) kitaplarına el konulduğu zaman, Şeyhülislam, pozitif bilimleri kapsayan kitapların kütüphaneye konmaması için fetva vermiştir. Bu durum Osmanlı eğitiminin geri planda kalmasına neden olmuş, Avrupanın bilimsel alanlarda ilerleyişinden yararlanmayı büyük oranda engellemiştir. Osmanlı Devleti aydınlarının modern ilimleri kendi bünyelerine alma konusunda seçici davranmaları, bilimsel kaynakları barındıran kütüphanelerin kaynak çeşitliliğini etkilemiştir.³⁷⁵

İlmiye teşkilatı içerisinde bozulmanın başlıca sebeplerini, yalnızca belirtilen hususlara bağlı kılmamak üzere, sorunların kökenine inildiğinde, medreselerin bozulduğuna dair ilk işaretler 16. Yüzyılın başlarında meydana gelmiştir. 17. Yüzyılda ise sunulan raporlarda (Koçi Bey*, Kâtip Çelebi) dile getirilen

³⁷³ Bagader, a.g.e, s.15-22

³⁷⁴ Anamış, a.g.t, s.48

³⁷⁵ Anamış, a.g.t, s.66

* Koçi Bey, 17. Yüzyılda yetişmiş değerli bir şahsiyettir. Koçi Bey kelimesi onun adı olmaktan ziyade lakabı olsa gerektir. Risalesinde, Osmanlı Devleti'nin bozukluğunu Kanuni Döneminde kadar götürmektedir. 17. Yüzyılda gurur ve asaletinden hiçbir şey kaybetmemiş Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile arasındaki uçurumun fark edilmediği bu devirde. Tenkit ve görüşlerini dile getirmesi oldukça dikkat çekicidir. Padişahın otoritesinin yanında çemberi daraltan zümrelerin olduğu, kadın sultanların iç ve dış siyasette yer aldığı, yeniçeri ocağının bozulmasının sebeplerini, köylülerin topraklarını boşalttığı, rüşvet ve iltimasın devlet memurları arasında yaygın olduğu, müesseselerin bozulmaya başladığı ve merkezi otoritenin zayıfladığına dair sebepleri iyi bir yorumla risalesine konu edindirmiştir. Bu hususları dönemin padişahı olan IV. Murad'a arz etmiştir. Devrin gidişatını son derece titizlikle tahlil ve tenkit eden Koçi Bey Devletin bozuk olan yönlerini düzeltilmesi gayretinde olmuştur. Zuhuri Danışman, **Koçi Bey Risalesi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.5-12

olumsuzluklar uzun yıllar medreselerin bu sebeplerle ayakta kaldığına işaret etmiştir. Her kurumda disiplinsizlik ve ayrıcalıkların meydana geldiğini var sayarsak medreselerin bozulmasının temelinde yatan sebepleri daha derinlerde aramamız gerekmektedir. Zira sunulan raporlarda medrese sistemi değil, medreseleri organize eden şahıslar eleştirilmektedir.³⁷⁶

Bozulmaların sebeplerini anlamak açısından önemli unsur teşkil eden hususların bazıları, Tarihi bağlam, yabancıların Osmanlı Medreseleri hakkında görüşleri ve İlmîye-devlet ilişkisidir.

Tarihi Bağlam: kuruluşundan itibaren 16. Yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı medreseleri eğitim geleneğini oldukça olağan bir seyirde sürdürüyordu. Klasik dönemde Osmanlı medreselerinin garipsenecek bir yönü yoktu. Klasik dönem eğitim sisteminin batılı devletlerin eğitim sistemlerine karşı oldukça iyi bir durumda olduğu söylenebilir.³⁷⁷ Medrese sistemi tarihi bağlam bakımından düşünüldüğünde Avrupanın atağa geçtiği yüzyıllarda geliştirilmeye gereksinimli bir hale gelmiştir. Kendi geleneği içerisinde tamamıyla bir bozulma meydana gelmemiş. Avrupanın gelişim ve değişimi karşısında geleneksel yapısını yenileyememiştir.³⁷⁸

Yabancı uzmanların Osmanlı eğitimi hakkında görüşleri: Osmanlı Devleti her zaman Avrupalı devletlerin ilgisini çekmiş, yabancı gözlemler gördüklerini ve edindikleri bilgiyi kendi toplumlarına aktarma görevi üstlenmişlerdir. Onların görüşlerinin hakikate yakın görüşler mi olduğu sorusunun cevabı esasen bulunduğu konumlarla ilgilidir. Hangi görev maksadıyla Osmanlı topraklarında bulundukları, dini yapıları bu görüşlerin farklılığını etkilemiştir. Yabancı gözlemcilerin Osmanlı Devleti ile ilgili çeşitli fikirlere sahip olması onların yalnızca öznel bir değerlendirme yaptığının kanıtı sayılabilir. Yabancı uzmanlar, Müslümanların pozitif ilimlerin gerisinde kalmalarının sebeplerini anlamaya çalışırken, derin bir mahiyette incelemeler

³⁷⁶ Sarıkaya, a.g.m, s.30-32

³⁷⁷ Öğrenimin ücretsiz olması, öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması, dersler ve öğrenci arasındaki uyum, sınıf geçme değil, ders geçme hususunun geçerli sayılması, mesleki hayata alıştırma olarak staj eğitiminin verilmesi, külliye etrafında şekillenen medreselerin her türlü olanağa sahip bir konumda yer alması. Modern bir eğitim seviyesindeki olanaklarla uyum sağlamaktadır. Sarıkaya, a.g.m, s.33

³⁷⁸ Sarıkaya, a.g.m, s.34

yapamaları bile Osmanlının kendi ilim seviyelerinin hangi derecede olduğunu anlamaya çalışmışlardır.³⁷⁹

1679-1680 yılları arasında İstanbul'da bulunan İtalyan Comte de Marsigli'nin gözlemlerini aktardığı *Stato Milltare dell 'Imperio Ottomono* adlı eserinde, Osmanlı Devleti'nde ilim hayatının son derece önemsendiğini vurgulamış, medreselerde öğrenim görenlerin astronomi, geometri ve mantık ilimlerine ilgi duyduğundan bahsetmiştir.³⁸⁰

1781-1786 yılları arasında İstanbul'da bulunan Venedik balyosunun oğluna hocalık yapan Toderini, Osmanlı Devleti'nin ilmi sahasını gözlemleme fırsatı bulmuş ve ülkesine döndükten sonra notlarını üç cilt halinde *Letteratura Turchesca* adlı eserinde toplamıştır. Türklerin ilmi hesap konusunda oldukça başarılı olduklarına değinen Toderini usta-çırak ilişkilerini de iyi kullandıklarını belirtmiştir.

“Gayet basit ve kısa yöntem kullanarak çok hızlı hesap ediyorlar. Çeyrek bir sayfaya birkaç dakikada bizim dört sayfaya iki saatte sığdırabileceğimizden daha fazlasını kaydederek hesaplayabiliyorlar; sayılarda iyice ehliyet kesb etmiş bazı Avrupalılardan bunu işitiyorum... bu bilimi mükemmel bir şekilde ve kısa yoldan işleyen Arapça ve Türkçe kitaplar çevrilse, bizdeki aritmetiğe çok yararı olur”³⁸¹

Yabancı uzmanlar arasında farklı bir görüşü savunan 18. yüzyılın ortalarında İngiliz elçi James Porter 1747-1792 yıllarında İstanbul'da bulunmuş ve gözlemlerini daha sonraki yıllarda kâğıda aktarmıştır. Porter “*Türklerin yaptığı araştırmalarda farklı bilgilere ulaşmak oldukça zordur. Kendi dinlerinin kitabı olan Kuran-ı Kerim'den başka ilimlerle alakadar olmazlar ve düşündükleri araştırmayı yapmaya cesaret gösteremezler.*” Sözleriyle Osmanlı medreselerinde dini ağırlıklı derslerin okutulmasına dikkat çekmiştir.³⁸²

Bu farklı görüşlere bakılarak, 16. Yüzyılda akli ilimlere ilgi duyulduğundan bahsedilmiş, 18. Yüzyılda ise medreselerde okutulan akli ilim derslerinin yalnızca eksikliğine değinilmiş, herhangi bir bozulma diye nitelendirilmemiştir. Bu duruma

³⁷⁹ Zafer Karademir, “Avrupalıların Gözlemlerinde Osmanlı Eğitimi ve Bilimi (16-18.Yüzyıllar)”, *Otam*, 34/Güz, 2013, s.88

³⁸⁰ Sarıkaya, a.g.m, s.35

³⁸¹ Seyfi Kenan, a.g.m, s.10

³⁸² James Porter, “Observation on the Religion Law, Government and Manners of the Turks”, Vol:1 *Dublin* 1768, s.32-34

daha detaylı bakmak adına yabancı yazarların farklı görüşlerini dikkatle okumakta fayda vardır.

İlmiye devlet ilişkisi: 18. Yüzyıldan sonra ulema sınıfının nüfuz kaybetmesi medrese-devlet ilişkilerini sekteye uğratmıştır. Medresenin dâhilinde bulunan zihniyet Osmanlının kuruluşundan 19. Yüzyıla kadar devletin din-kültür alanlarında çelişkiler göstermiyordu. İslâm örf ve adetlerine uygun bir sistem yerine akli ilimlerin çoğunlukta yer alması devlet içinde ulemanın devlet içinde itibar kaybetmesi demektir. Bu durum Tanzimat dönemiyle daha hissedilir bir hale gelmiştir. Netice olarak medreselerin, önceleri görmezden gelinen, gerilemeye başladığı dönemde ise tüm çabalara rağmen geliştirilememiş bir yapı haline gelmesi yeni devlet düzeninde sekülerizmin ortaya çıkmasına neden olacaktır.³⁸³

Gerek medreselerin, gerek ulema sınıfının bu durumu, İlmiye sınıfındaki bozulmaların çeşitli nedenlerini oluşturuyordu. Islahatlara destek vermesi gereken ulema kişileri, liyakatsiz bir şekilde hareket ederek, devlet içinde hakkaniyet ve adaletin bozulmasına neden olmuşlardır.³⁸⁴ Nitekim Osmanlı Devleti'nde İlmiye sınıfına sağlanan imtiyazlar başka devletlerde yoktu. Nakibüleşraflarda bozulmaya yüz tutan sınıflar arasında yer alıyordu. Hz. Muhammed'in soyundan gelen Nakibüleşraflar ise Osmanlıda büyük saygı ve itibar görüyordu. Peygamber soyundan gelenlerin işleriyle ilgilenir, onların davranışlarının peygamberlerin davranışlarına uyum göstermesi Nakibüleşrafların önemli görevlerindendi.³⁸⁵ Zamanla devlet içinde önemli bir yer edinen Nakibüleşraf, padişahın cülusunda, bayram tebriklerinde protokolde en önde yer alırlardı. Hatta bazı padişahların Nakibüleşraflar tarafından kılıç kuşandığı da olmuştur. 17. Yüzyıldan itibaren nakibüleşrafların tayinleri şeyhülislamın kararına bırakılmıştır. Zamanla maaşları da artan Nakibüleşrafların İslami itibarları sebebiyle devlet içindeki konumları devam etmiştir.³⁸⁶ Nakibüleşraflar içerisinde rüşvet ve iltimas fazlasıyla rol oynamıştır.³⁸⁷

³⁸³ Sarıkaya, a.g.m, s.37

³⁸⁴ Özkul, a.g.t, s.116-119

³⁸⁵ Ş. Tufan Buz Pınar, “*Nakibüleşraf*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:32, İstanbul, 2006, s.322-323

³⁸⁶ Murat Sarıcık, İsmail Katgı, “*Osmanlı Devleti'nde Nakibü'l-Eşrâflık Müessesesi Tanıtım Ve Değerlendirme*”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 2012, s.175-184

³⁸⁷ Peygamber soyundan olanların elinde siyaset berati denilen hüccetler vardı. Bu hüccetler onların peygamber sülalesine mensup olduğunu belirten kaynaklardır. Bu soya mesup olduğunu dile getiren kişiler ise bu iddialarını doğrulamak amacıyla şahitler ile ispat edilerek nakibüleşraf defterine kayıt olunurdu. Fakat doğruluğu belli

Ayrıcalık gösterilen bir diğer kesim ise naiblerdir.* Osmanlı Devleti'nde çeşitli bölgelerde görevlendirilen ulema kişileri, tayin oldukları bölgelere gitmeyip kendi yerlerine naip (vekil) göndermişlerdir. Bu durum ehli olmayan kişilerin adalet mekanizmasında gerilemelerin artmasına yol açmıştır ³⁸⁸Yine ulema kişilerinin, makam ve mevkilerini kullanarak rüşvetleri, hediye adı altında kabul etmeleri, kendi sınıfları içerisinde de rekabete düşmesine sebep olmuştur. Ulema sınıfının içinde bulunduğu bu durum, devlet işlerinden öncelikli bir hale gelmiştir. Ulema kişileri devlet içindeki düzenin sağlanması konusunda öncü olacak durumdayken, geçim derdine düşerek ya da olduğu konumlarını korumak adına, ilimle uğraşmayı aksatmışlardır. İlmiye sınıfının kural ve kaidelerine uyulmamış, medreselerde verilen eğitim bu bağlamda zayıflığa uğramıştır. Bu nedenle devlet işlerinde sürekli olarak aksamalar meydana gelmiş ve toplumun problemlerine çözüm bulunamamıştır. ³⁸⁹

III. Selim dönemiyle birlikte İlmiye sınıfı alanında birçok düzenlemeler yapılmıştır. Islah edilmeye çalışılan medreselerde aksaklıkların giderilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. 1789 yılında medreselerin işleyişinden sorumlu olan Şeyhülislamlık görevine Hâmîzâde Mustafa Efendi* getiren III. Selim, Şeyhülislamdan İlmiye

olmayan beyanlarında defterlere kayıt olduğu bilinmektedir. Bu durum Nakibüleşraflık gibi kutsal bir zümrenin iltimas yoluyla itibarını kaybetmesine neden olmuştur. Uzunçarşılı, a.g.e, s.175-177

* bir görevin sorumluluğunu geçici bir süre üstlenen kişilere naip adı verilirdi. Bir fetih geleneği olarak yeni fethedilen bölgelere subaşı, sancak beyi, kadı yada bu kişilerin naipleri atanırdı. Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan beri aktif bir şekilde var olan naip, İlmiye teşkilatına mensup kişilerdir. öğrenimlerini medreselerde görmüş, Osmanlının adli makamlarında görev yapan naiblerin en yetkili kişisi, İstanbul Kadısıdır. 18. Yüzyılda var olan naiplerin sayısı 25 kadardır. Naip görevlerini genellikle süresiz olarak sürdürürlerdi. Görevleri yerine getirilen kadının ölümüyle sona ermez, ancak yetersizlikleri ve bilgisizlikleri gibi nedenlerle görevden alınırlardı. Görevini yerine getiremeyen naipler reaya tarafından Divan-ı Hümayuna şikayet edilirdi. Kadılarla aynı görev ve yetkilere sahip olan naiplerin sık sık şikayet almaları üzerine rüşvetle görev yerlerini koruduğu bilinmektedir. Bu durum kadılara gönderilen hükümlerde de açıkça eleştirilmektedir. Osmanlı mahkemeleri için kadı ve naip yetiştirmek amacıyla 1854 Muallimhâne-i Nüvvâb adıyla bir mektep açılmıştır. Daha sonraki yıllarda mektep, Mektebi Kudât adını almıştır. Mehmet İpşirli, “Nâib”, **TDV İslam Ansiklopedisi**

³⁸⁸ Ünal, a.g.e, s.152

³⁸⁹ Güner, a.g.t, s.71

* Hâmîzâde Mustafa Efendi hakkında İlmiye Salnamesinde yer alan bilgilere göre; “Ulemâdan Mısır Kâdisi Hamidi Efendi'nin mahdûmudur. Târih-i tevellüdü 1144/1731-1732'dir. Mustafa Efendi, şiddet-i zekâsı sayesinde daha pek gençken ulûm-ı âliye tahsiline [563] muvaffak oldu. 1168/1754-1755'de bi'l'imtihan, isbât-ı liyakat ederek müderrislik mevkiini ikrâzetti. Kendi, tarik-ı Nakşibendiyye'ye sâlik olduğu gibi, sûfiyyûna da fart-ı nhimâkı bulunduğundan saray halkının muhabbetini celbe muvaffak oldu. Saray hocalığı esnasında büyük bir şöhrat kazandı. Mustafa Efendi, saray erkânına ve şehzadegana okur ve hastalıkları için nüshalar verirdi. Bu sayede Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel'in tevccühünü celb etdi. Az bir zaman zarfında Anadolu pâyesine irtika eyledi. Mustafa Efendi, Sultân

Abdülhamid-i Evvel'in seferlerinde bulunur, devletin esrar-ı siyâsiyyesine de vukûf kesbederdi. Üçüncü Sultan Selim Han'ın cülûsü üzerine saray erkânı Hamidizade Mustafa Efendi'yi iltizam etdiler. Herkes cülûsü münasebetiyle sukûta intizâr ederlerken Hamidizade'nin kadri bir kat daha i'lâ eyledi. Sultan Selim-i Sâlis'in islâhât fikirlerinin kuvveden fiile isâline muktedir bir hâdim olmak üzere Hamidizade'ye ehemmiyet verildi. Cülûsü müteâkib uhdesine Rümeli pâyesi tevcih olundu. Nihâyet

Şeyhülislam Es'ad Efendizade Mehmed Şerif Efendi'nin azli üzerine meşihat makâmına itilâ etdi (1204/1789). Hamidizade Mustafa Efendi, hengâm-ı meşihatda ilmiyye tarîkının nizâmlarını islâh etmek istedi. Fikdân-ı

teşkilatına dair raporların kendisine sunulmasını istemiştir. Ulema mensubu, medreselerde görev yapacak olan kişilerin ehil kişiler olmasını ısrarla Şeyhülislama hatırlatan III. Selim, adaletin önemini de kanunnamelere de yansıtmıştır.³⁹⁰

Fakat ıslahatlara verilen desteğin yanında ulema sınıfının kendi içinde farklılaşması durumu, ıslahatlara tepkiyi de beraberinde getirmiştir. Yönetici zümre ile alt tabaka zümre arasında farklı tutumlar meydana gelmiştir.³⁹¹ Yönetici zümre kadrolarda daha hızlı yükselmek adına, önemli makamlara gelmek arzusuyla yapılan yenilik hareketlerini desteklemiştir. Fakat bu durum onların imtiyazlı, devlet içinde nüfuz sahibi olmalarına sebebiyet vermiştir.³⁹² Bunun neticesi olarak 18. Yüzyılın sonlarından itibaren yapılan ıslahat hareketlerine, ulema sınıfından ve halktan iki ayrı kesim meydana gelmiştir. Islahatları destekleyenler ve ıslahatlara kendi ayrıcalıklarını gerçekleştirmek adına tepki gösterenler. Alt tabakaya mensup olan ulema kesimi, kendi çevresinden olan esnaf ve yeniçeriler ile dayanışma içerisinde olmuştur. Her ne kadar ıslahatlara karşı tepkiler alt tabakadan meydana gelse de, padişaha daha yakın konumda yer alan ulemanın gücüne ulaşamamışlardır. III. Selim döneminde meydana gelen İlmiye reformları daha gözle görülür bir hal almıştır. Yapılan yenilik hareketlerinde aktif bir biçimde rol oynayamayan ulema kesimi, daha çok yenileşme çabalarını izlemekle yetinmiştir. İlmiye sınıfının devlet içerisindeki tesiri bu yüzyıllarda azalmıştır. Daha çok merkezi otoritenin devlet içinde varlığını hissettirmesi ulemanın aktifliğini yitirmesi, sonuç olarak onların yenileşmelere olan ilgisini azaltmıştır.³⁹³

III. Selim döneminde meydana gelen Nizam-ı Cedid ıslahatlarına genel olarak ulema kesiminden de tepkiler meydana gelmiştir. Böylelikle Nizam-ı Cedid ıslahatları amacına ulaşamamıştır. Ulema ve yeniçeriler yenilik muhalefeti bir tutum

ma'lumât ve iş bilmemezlik yüzünden ulemânın birçoklarını dilgir etdi. Bu hareketiyle Sultan Selim Hân-ı Sâlis'i de kendisinden soğutdu. Bir sene sonra azledildi (1205/1791). İncirköyü'nde hânesinde ikâmete me'mûr oldu. Burada da ikâmeti mahzûrdan sâlim addedilmeyerek Manisa'ya gönderildi. Manisa'dan hacca gittiye de avdetinde vefât eyledi (1208/ 1793-1794). Merkadi, Manisa'dadır. Müddet-i fetvâsı, bir sene beş ay on gündür." Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, **İlmiye Salnamesi**, Ed: A. Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 1998, s.452-453

³⁹⁰ Ünal, a.g.e, s.152

³⁹¹ Şüheda Günçe, **Sultan III. Selim Dönemi Ulema - Siyaset İlişkisi**, Samer Yayınları, ed: Salim Argun, Kahramanmaraş, 2019, s.80-82

³⁹² Güner, a.g.t, s.71

³⁹³ Günçe, a.g.e, s.116-117

sergilemişlerdir. Eski kurumların korunmasından kaynaklı kazanılmış çıkarlarla III. Selim'e karşı açık isyan girişimi olan Kabakçı Mustafa İsyanı başlamıştır.³⁹⁴

Kabakçı Mustafa İsyanına destek veren büyük bir kesim ulema sınıfının ıslahatlara muhalefet olan kısmıdır. Osmanlı Devleti'nde yeni bir batı etkisinin görülmeye başlanması ulemanın saf dışı bırakılması muhalefet yanlılarının daha da artmasını neden olmuştur.³⁹⁵ Osmanlının gelenekse reformlar karşısındaki yeni düzeni yenilik karşıtlarının oldukça dikkatini çekmiştir. Yeniliklere direnen muhalefet grubun ortaya çıkması yeni sorunları da beraberinde getirmiştir.

Kabakçı Mustafa isyanının eğitim kurumlarına etkisi ise dolaylı bir biçimde gerçekleşmiştir. İsyan, genel manada yeniliklere karşı bir hareket olduğundan yeni kurumların bu durumdan etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. İsyan hareketinde Selimiye Kışlasının yağmalanması esnasında Mühendishane matbaası olarak kurulan matbaa da zarar görmüştür. Kabakçı Mustafa isyanının Mühendishanelerin gelişiminde olumsuz bir etki yarattığı söylenebilir. Bu isyan hareketi ile Osmanlı Devleti'nde olumsuz tesirlerin meydana gelmesinde çıkarıcı şahısların oldukça etkisi vardır. Islahatların ortaya koyulmasında padişah tarafından yalnızca üst tabaka ulemanın fikirlerinin alınması, alt tabaka ulemanın içten içe tepki oluşturmaya neden olmuştur. Her ne kadar İlmiye teşkilatında eğitim aksaklıklarının düzeltilmesi için ıslahatlara destek veren ulemanın varlığı da söz konusu olsada, bazı ulema kişileri başta yapılan ıslahatların savunucusuyken askeri ıslahatlara daha çok önem verildiğinden arka plana atılmışlardır. Nitekim açılan eğitim kurumlarının Osmanlı ordusunun subay ihtiyacını karşılamak amacıyla olduğunu da belirtmekte fayda vardır.³⁹⁶ Özellikle 18. Yüzyılda batı tarzı yeni askeri okulların, eğitim kadrolarında bizzat görev alan ulema, yalnızca oluşturulan kurum içerisinde rol almış, devletin ilmi alanlarında farklı çalışmalar yapamamışlardır. Bu durum ulemanın yeni eğitim anlayışına uzak kaldığının ve arka plana atıldığının bir göstergesidir.

³⁹⁴Stanford J. Shaw, "The Nizam-ı Cedid Army under Sultan Selim III 1789-1807," 1965/1966,(Çevrimiçi)<http://psi427.cankaya.edu.tr/uploads/files/Shaw%20Nizami%20Cedid%20281966%29.pdf>, 15 Ağustos 2022

³⁹⁵ Güner, a.g.t, s.80

³⁹⁶ Burhan Satır, "Kabakçı Mustafa İsyanı ve Yenileşme Hareketlerine Etkileri", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006, s.68-87

Her ne kadar İlmiye sınıfındaki aksaklıklar düzeltilmeye çalışılsa da aşama aşama niteliğini kaybeder bir duruma gelmiştir. Asıl değişimin iç dinamikteki şahıslarla gerçekleşmesi daha olağan bir durumdur. Fakat bu bozukluklardan menfaat ve çıkar sağlayan şahıslar sorunun kökten çözülmesini engellemiştir.

19. Yüzyılla beraber İlmiye Sınıfına mensup kişilerin siyasi-idari alandaki karar ve yetkileri önemli derecede azalmıştır. İlmiye Sınıfının alt-üst menfaat mücadelesi sınıf içi tartışmalara yol açmıştır. 1830'lardan itibaren yenilik çabaları karşısında ağırlıklarını kaybeden İlmiye Sınıfı, ıslahatlarda aktif rol oynayan değil, ıslahatların yanında direnen bir sınıf haline gelmiştir.³⁹⁷

Sonuç olarak şahsi meseleler, konumlarını yitirme korkusu, menfaat çatışmaları ulemanın ıslahatlara verdiği tepkilerin başlıca sebepleri olmuştur. Ulema ve yöneticiler arasındaki kişisel problemler ıslahatların baltalanmasına neden olurken, alt tabaka ulemanın, yüksek dereceli ulemaya olan tepkisi dolaylı olarak merkezi otoriteye tepki olarak devam etmiştir.³⁹⁸

³⁹⁷ Şüheda Günçe, a.g.e, s.103-142

³⁹⁸ Güner, a.g.t, s.85

5. SONUÇ

18. yüzyıl yenileşme çabalarına ulemanın yaklaşımı konusunda yaptığım bu çalışmada, geleneksel Osmanlı eğitim kurumları, Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyılda gösterdiği yenileşme gayretleri, ulemanın bu yenilikler karşısındaki rolü, desteği ve tepkilerini tespit ve tahlil etmeye çalıştım. Yaptığım araştırmada, devlet yönetiminde yüksek mevkilerde bulunan ulema ile alt tabakaya mensup ulema arasında ıslahatlara bakış açılarının farklılıklarına yukarıda yer verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim kurumlarının başlangıcında yer alan sıbyan mektepleri ilköğretim niteliği taşımaktadır. Genellikle dini eğitim verilen sıbyan mekteplerinin devamı sayılan medreseler ise İlmiye Teşkilatı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Türk- İslam geleneğini eğitim kurumlarında devam ettiren Osmanlı Devleti, yönetim kadrolarında yer alacak olan şahısları bu eğitim kurumları aracılığıyla yetiştirme amacı gütmüştür.

Yönetici kadrolarında, İlmiye Teşkilatı içerisinde yer alan bilgili ve eğitilmiş kişilerden oluşan sınıfa ise Ulema denmiştir. Ulema, devlet-din-toplum arasındaki dengeyi sağlayan etkin bir sınıftan oluşmuştur. Ulema sınıfına mensup, özellikle padişaha yakın konumda olan ulema kişilerinin yönetimde söz sahibi olmaları, imtiyazlı bir sınıf haline gelmelerine neden olmuştur. Bu durum 18. Yüzyılda tamamen belirgin hale gelerek İlmiye Teşkilatında bozulmalara sebebiyet vermiştir.

Osmanlı'nın son devirlerinde aldığı askeri yenilgiler, kaynaklarının verimli olmadığına işaret etmiştir. Bu sırada Avrupa tam anlamıyla bir atağa geçmiş, bilgi ve üretim kapsamında son derece iyi bir ilerleme kaydetmiştir. Osmanlı Devleti 18. Yüzyıldan önce kendi kendine yetebilir bir eğitim sistemine sahipken, Avrupanın ilerleyişi karşısında geleneksel eğitim sistemini iyileştirmeyi amaçlamıştır. Medreselerin işlevini kaybetmesi, İlmiye sınıfında meydana gelen bozulmalar, 18. Yüzyılda ıslahatlara yönelme ve batıya açılma sürecine girmesine neden olmuştur.

İlk olarak Lale devri ile başlayan batıya açılma adımları Osmanlı Devleti'ne III. Ahmed döneminde matbaanın kazandırılması, basılan eserlerin çoğalması, eğitimde

yenileşmeyi de beraberinde getirmiştir. Yine bu yüzyılda kurulan Hendeshane, Mühendishane-i Bahri Hümayun, Mühendishane-i Berri Hümayun kurulan önemli askeri kurumlardır. Eğitim alanında yenileşme hareketleri ilk olarak askeri okullarda başlamıştır. Batı tarzı açılan askeri okullarda öğretim kadrosu içerisinde yer alan ulema kişileri bilgilerini çağdaş bir metotta sunmaya çalışmışlardır. İsmail Gelenbevi, Hoca İshak Efendi gayretlerini gösteren ulema kişilerindendir. Önemli çalışmalar meydana getiren ve müderris olarak görev yapan bu kişiler, yabancı uzmanlardan yararlanarak açılan eğitim kurumlarında, yenileşme hareketlerine katkılarını sunmuşlardır.

İlmiyenin elinde olan medreselerde eğitim ve disiplinsizlik 18. Yüzyılın sonlarında hissedilir derecede artmıştır. Osmanlı teşkilat yapısında meydana gelen usulsüzlüklerin düzene kavuşması için birçok önlem alınmıştır. Devlet içinde meydana gelen bozuklukların giderilmesi için Layihalar hazırlanmış, pek çok öneri layihalarla birlikte padişaha sunulmuştur. Akabinde yapılan girişimler ile Osmanlı Devleti'nde tam anlamıyla bir Batı rüzgârı esmiştir. Batıya yönelimin hız kazandığı ve yeniliklerinin kabul görüldüğü bu dönemde İlmiye Teşkilatının ıslahı için önlemler alınmıştır. III. Selim dönemi ile birlikte alınan önlemler hız kazanmış, düzenin sağlanması konusunda daha dikkatli ve titiz davranılmıştır. Bu dönemde girişilen ıslahat hareketleri ile birlikte batıya dönük aydın tipinin doğmaya başlaması 19. Yüzyılda daha belirgin hale gelmiştir. Bu dönemde eğitimde atılan adımlara ek olarak lügat çalışmalarının yapılması, dilde meydana gelen değişimler, Türkçe'nin bir bilim dili haline gelmesine olanak tanımıştır.

Osmanlı Devleti içinde ulema, devletin kuruluşundan itibaren önemli ölçüde söz sahibi olmuştur. Ulema sınıfında meydana gelen aksaklıkların farkında olan padişahlar, yeniliklerin Osmanlı Devleti içinde meşruiyeti için, din ve devlet ilişkisi altında ulemanın desteğine ihtiyaç duymuşlardır. 18. yüzyılda yapılan modernleşme girişimleri karşısında ulemanın tutumu, konumuna ve statülerine göre farklılık göstermiştir. 18. Yüzyılda padişaha sunulan layihalar arasında ulema kesiminden kişilerin fikir ve düşüncelerini yansıtan layihalar devletin yenilik gereksinimlerine karşı şekil almasında önemli bir yer tutmuştur.

İlmiye sınıfının daha alt konumdaki ulema yenilik taraftarı olmazken, mevcut konumundan memnun olan ve statüsünü yükseltmeye çalışan ulema yapılan yenilik hareketlerine destek vermeye çalışmıştır. Fakat İlmiye teşkilatın içerisinde kendini iyiden iyiye gösteren bozulmalar, usulsüzlükleri de beraberinde getirerek yenileşme çabalarını ileriye taşıyamayacaktır.

Ulemanın yeniliklere olan desteğinin altında yatan sebepler arasında, kendi içlerinde sınıfsal farklılıkların var olmasından kaynaklıdır. Ulemanın yeniliklere karşı tutumu bazen kişisel bazen siyasi olmuştur. İlerleyen yüzyıllarda ulema bürokrasideki ve eğitim kurumlardaki konumunu modern eğitim kurumlarının açılması ile birlikte kaybedecektir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

H-30-12-1325,Y..PRK.MŞ

TTK Kütüphanesi

Baş hoca İ.E. (1247-1250), Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye, Türk Tarih Kütüphanesi,
Yer No: A/5388, Matbaa-i Âmire

Araştırma Eserler

Afyoncu, E. (2000). İbrahim Müteferrika, *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:21*, 324-327

Ahunbay, Z. (2004). Mektep, *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:29*, 5-6

Akagündüz, B. (2008). *Osmanlı ulemasının devlet hayatı üzerindeki etkileri (1451-1512)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.

Aktepe, M. I. (1988). Abdülhamid, *TDV Ansiklopedisi, Cilt:1*, 213-216

Akyüz, Y. (2015). *Türk eğitim tarihi m.ö. 1000, m.s. 2015*. Pegem Akademi Yayınları.

Altuntek, S. (1993). İlk Türk matbaasının kuruluşu ve İbrahim Müteferrika. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. 10(1)*, 191-204

Anamıç, H. (2018). *Türkiye’de çağdaşlaşma sürecinde bilginin toplumsallaşması ve bilgi merkezleri*. [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Armağan, A. (2011). Klasik dönemde Osmanlılarda devlet yönetim anlayışına dair bazı düşünceler. *Akademik Bakış Dergisi. 5(9)*, 140-156

Atik, K. (2000). XVII. yüzyıl Osmanlı aydınlarına göre İlmiye teşkilatındaki çözülmeye ilişkin tespit ve teklifler. *Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi. 14*, 31-54

- Aydın, C. (1989). Ali kuşçu. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, 408-410
- Aydın, İ. H. (2005). Molla fenari. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, 245-247
- Aydüz, S. (1997). Lale devri'nde yapılan ilmi faaliyetler. *Disiplinler arası Çalışma Dergisi*. (3), 144-163
- Bagader, E. (1991). *Modern çağda ulema, İhtiyak Hüseyin Kureşi, İslam toplumunda ulemanın konumu*. İz Yayıncılık.
- Baltacı, C. (1999). Klasik dönem Osmanlı ilim müesseseleri. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12(3-4), 259-262
- Baltacı, C. (2004). Mektep. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, 6-7
- Başoğlu, T. (2020). Alim. *TDV İslam Araştırma Merkezi Temel İslam Ansiklopedisi*, Cilt:1, İsam Yayınları
- Bayrakdar, M. (1994). Dâvûd-i kayserî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:9, 33-35
- Berkes, N. (2018). *Türk düşününde batı sorunu*. Yapı Kredi Yayınları.
- Beyazıt, Y. (2010). Osmanlı İlmiye bürokrasisinde merkez-çevre iletişimine dair sorunlar (xvi. yüzyıl). *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 29(47), 157-176
- Beydilli, K. (2007). Nizam-ı cedid. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, 175-178
- Beydilli, K. (2010). *Nizâm-ı kadîm'den nizâm-ı cedîd'e iii. selim ve dönemi*. Kenan, S. (Ed.). TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Beydilli, K. (2020). Mühendishane-i bahri hümayun. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, 513-514
- Bulut, E. (2011). *Sırat-ı müstakim ve sebilürreşad dergilerinde yayımlanan makaleler bağlamında son dönem osmanlı medreseleri ve ıslah-ı medaris hakkındaki düşünceler*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Buzpınar, T. (2006). Nakîbüleşraf. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, 322-324
- Candan, A. (2004). *Ulemanın gücü*. Bilge Adam Yayınları.
- Çataltepe, S. (1989). *Xix. yüzyıl başlarında Avrupa dengesi ve nizam-ı cedid ordusu*. [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

- Çelebi, İ. (1998). XVII. yüzyıl Osmanlı kelâmcıları ve bayâzîzâde Ahmed efendi'nin kelâm ilmindeki yeri. *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, 104-112
- Çelik, A. (2007). Hatıralarla sıbyan mektepleri. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 125-135
- Çetinkaya, N. (2011). *Matbaanın Osmanlı eğitim tarihindeki yeri ve önemi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Danışman, Z. (1985). *Koçi bey risalesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Davison, R. H. (1962). Osmanlı Türkiye'sinde batılı eğitim. Seyitdanlıoğlu, M. (Çev.). *The Middle East Journal Summer. Cilt:15 Sayı:3*, 1032-1044
- Davulcu, F. Kıpçak, H. (2016). Başlangıcından harf devrimi'ne kadar Türkiye'de basım ve yayının kısa bir tarihçesi. *Türk Kütüphaneciliği*. 30(2), 251-260
- Demirbağ, U. (2018). sıbyan mektepleri'nde verilen eğitim programlarının değerlendirilmesi. *Türk- İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(16), 408,419
- Demirel, T. (2021). 18. yüzyılın ilk çeyreğine ait mülâzemet rûznâmçe kayıtlarına göre Osmanlı İlmiye mesleğine dâhil olan mülâzımların sosyal tabanı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 34, 107-131
- Demirpolat, A. (2021). Geleneksel dünyada bilgi, eğitim ve ulema'nın toplumsal konumu. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Armağan Sayısı, 19, 299-310
- Demirpolat, A. & Akça, G. (2009). Osmanlı toplumunda devlet ve ulema. *Ekev Akademi Dergisi*. 38, 1-10
- Demirtaş, Z. (2007). Osmanlı'da sıbyan mektepleri ve ilköğretimin örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 173-183
- Diker, S. (2019). *Has oda ve teşkilatı*. [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Dikmen, Ç. & Toruk, F. (2017). Sıbyan mekteplerinin mimarisi: Abdullah paşa sıbyan mektebi örneği. *Vakıflar Dergisi*. Sayı: 48, 35-73
- Dinler, V. Osmanlı Devleti'nin İdari Yapısı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı*, Erişim tarihi: <https://veyseldinler.com/wp-> 20.04.2022

- Döğüş, S. (2002). *Osmanlı devleti'nin klasik çağında din-devlet ilişkileri*. Yeni Türkiye.
- Duran, R. (2016). İslam felsefesinde “vucud-u zihnî” (zihinsel varlık) anlayışına bir geç dönem osmanlı örneği: ismail gelenbevî. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*. 2(2), 139-159
- Ekinci, R. (2018). *Vekâyiü'l-fuzalâ*, Müellifi: Şeyhi Mehmed Efendi, ed:Derya Örs, Bilnet Yayıncılık.
- Ergün, M. (1990). Türk eğitiminin batılılaşmasını belirleyen dinamikler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 6(17), 435-457
- Eroğlu, B. & Özgen, M. (2010). Osmanlı imparatorluğunun modernleşme sürecinde askeri eğitim ve kuleli kışlası. Aydın, M. (Ed.). *Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. Sayı: 9, 99-118
- Fidan, S. Şahin, K. & Çelik, F. (2011). Osmanlı modernleşmesinin temel olgularından biri: bürokrasi Osmanlı modernleşmesinde bürokrasinin etkinliği ve önemi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 23, 113-128
- Gölcük, Ş. & Yurdagür, M. (1996). Gelenbevi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:13, 552-555
- Gültekin, H. (2019). *İkinci meşrutiyet sonrası Osmanlı ulemasının batılılaşma karşısındaki yaklaşımı*. [Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Günay, C. A. (2019). Xviii. yüzyıl Osmanlı devleti'nde modern bilim algısı. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. 7, 87-93
- Günçe, Ş. (2019). *Sultan iii. selim dönemi ulema - siyaset ilişkisi*. Samer Yayınları.
- Gündoğdu, R. (2012). Uşşâkîzâde İbrahim efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42, 233-234
- Gürer, A. Ş. (1996). *Osmanlı ulemasının iii. selim ve ii. Mahmud reformları karşısındaki tavrı*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Güz, N. (1986-1987). Türkiye'de matbaanın kurulması. *Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi*, 8-9, 149-168
- Halaçoğlu, A. (1998). Humbaracı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:18, 349-350

- Hayta, N. & Ünal U. (2017). *Osmanlı devleti'nde yenileşme hareketleri*. Gazi Kitabevi.
- Hızlı, M. (1987). Kuruluşundan Osmanlılara kadar medreseler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*. 2(1), 273-281
- Işık, A. & Güneş, E. (2017). Türk tarihinde özel yeteneklilerin eğitimi: Osmanlı enderun mektebi. *Üstün Zekâlılar Eğitimi ve Yaratıcılık Dergisi*, Aralık 4(3), 1-13
- İhsanoğlu, E. (1989). Mühendishane-i berri hümayun başhocası İshak efendi hayatı ve çalışmaları hakkında arşiv belgelerine dayalı bir değerlendirme denemesi. *Belleken*. 53(207-208), 735-768
- İhsanoğlu, E. (2000). İshak efendi başhoca. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 22, 529-530
- İhsanoğlu, E. (2001). Osmanlı medrese tarihçiliğinin ilk safhası (1916-1965) Keşif ve Tasarlama Dönemi. *Belleken*. 64(240), 541-582
- İhsanoğlu, E. (2019). *Medreseler neydi ne değildi?*. Kronik Yayınları.
- İnalçık, H. (2016). *Osmanlı tarihinde islâmiyet ve devlet*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnuğur, M.N. (2002). *Basın ve yayın tarihi*. Der Yayınları.
- İpşirli, M. (1988). Osmanlı İlmiye mesleği hakkında gözlemler (xvi-xvii. asırlar). *Osmanlı Araştırmaları*. 7(8), 274-285
- İpşirli, M. (1995). Enderun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:11, 185-187
- İpşirli, M. (2006). Nâib. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:32, 312-313
- İpşirli, M. (2008). Mehmet ipşirli ile medreseler ve ulema üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 6(12), 451-470
- İpşirli, M. (2020). İlmiye. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:22, 141-145
- İstek, G. (2017). *İlk yenileşme döneminde Avusturya'da eğitim ve Osmanlı sistemi ile mukayesesi (1774 - 1824)*. [Doktora Tezi]. Dicle Üniversitesi.

- Kaçar, M. (1995). Osmanlı imparatorluğu'nda askeri sahada yenileşme döneminin başlangıcı. Günergun, F. (Haz.). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Yayınları*, 1, 209-225
- Kaçar, M. (1998). Osmanlı imparatorluğu'nda askeri teknik eğitimde modernleşme çalışmaları ve mühendishanelerin kuruluşu (1808'e kadar). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2, 69-137
- Kaçar, M. (2008). Tershane hendeshanesinden bahriye mektebine mühendishane-i bahri hümayun. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*. 9(1), 51-77
- Kaçar, M., Zorlu, T., Barutçu, B., Bir, A., Ceyhan, C. O. & Neftçi A. (2012). *İstanbul teknik üniversitesi ve mühendislik tarihimiz*. Karaca, M. (Ed.). Mavi Ofset Basımevi.
- Kahraman S. A., Galitekin, A. N, Dadaş, C. (1998). İlmiye salnamesi. Galitekin, A. N. (Ed.). İşaret Yayınları.
- Karademir, Z. (2013). Avrupalıların gözlemlerinde Osmanlı eğitimi ve bilimi (16-18.yüzyıllar). *Otam*, 34/Güz, 83-114
- Karagöz, M. (1995). Osmanlı Devleti'nde ıslahat hareketleri ve batı medeniyetine giriş gayretleri (1700-1839). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 6(6), 173-194
- Karakök, T. (2013). Yükseköğretim kurumu olarak Osmanlı'da medreseler: bir değerlendirme. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2(2), 208-234
- Karataş, Ö. S. (2014). Klasik Türk müziği eğitimi'nde bir saray üniversitesi: enderun mektebi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 9, 869-885
- Karataş, S. (2003). Osmanlı eğitim sisteminde batılılaşma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(1), 232-242
- Kenan, S. (2013). Türk eğitim düşüncesi ve deneyiminin dönüm noktaları üzerine bir çözümleme. *Osmanlı Araştırmaları*. 41(41), 1-31
- Kırpık, G. Ünal, U. Işık, H. Demirtaş, B. Tokdemir, M.A. Birbudak, T.S & Akyol, H. (2016). *Türk eğitim tarihi*. Grafiker Yayınları.
- Kocaman, K. (2016). Osmanlı medrese sistemini etkileyen faktörler. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 2(3), 400-427

- Korkmaz, Ş. (1999). İbrahim Müteferrika ve ilk Türk matbaası. *Dini Araştırmalar Dergisi*. Eylül-Aralık 2(5), 285-297
- Köç, A. (2016). Osmanlı devleti'nde yönetici sınıfın hayırseverliği: ümera ve ulema vakıfları üzerine bazı düşünceler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 19(35), 303-322
- Kurtaran, U. (2013). Sultan birinci Mahmud dönemi (1730-1754) ıslahat hareketleri. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume: 8/2, 167-179
- Kurtdaş, M. Ç. (2018). Osmanlı modernleşme sürecinde aydınlar ve bürokrasinin rolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 29(1), 399-411
- Okumuş, E. Cihan, A. & Avcı, M. (2006). *Osmanlı devleti'nde eğitim hukuk ve modernleşme*. Ark Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2017). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. Timaş Yayınları.
- Osmanoğlu, C. (2007). Osmanlı modernleşmesi bağlamında, Osmanlı devleti'nin eğitim ve öğretim sisteminde yapılan değişiklikler (reformlar). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 65(2), 143-122
- Ölmez, A. (2020). Batıyı anlatan ilk Osmanlı metinlerinde batı bilgisi'nin yorumlanması. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 6(11), 170-183
- Özcan, A. (2001). Fındıklılı İsmet efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 23, 139-140
- Özcan, A. (2003). Lale devri. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 27, 81-84
- Özkul, O. (1996). *III. Selim döneminde Osmanlı uleması ve yenileşme konusundaki tutumları (1789-1807)*. [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Özkul, O. (2018). Osmanlı devleti'nin kuruluş ve gelişme döneminde ilim ve ulemâ'nın önemi hakkında osmanlıca bir makale. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*. 3(1), 224-236
- Öztürk, Y. (2019). Osmanlıda iktidar inşa aracı olarak ulema seyfiye eksenli darbeler (xvi- xviii. yüzyıl). *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 1(1), 137-197
- Porter, J. (1768). *Observation on the religion. Law, government and manners of the Turks*. Vol.1, London

- Refik, A. (2005). *Lale devri*. Timaş Yayınları.
- Sabev, O. (2006). *İbrahim Müteferrika ya da ilk Osmanlı matbaa serüveni (1726-1746) yeniden değerlendirme*. Yeditepe Yayınevi.
- Sander, O. (2016). *Anka'nın yükselişi ve düşüşü Osmanlı diplomasi tarihi üzerine bir deneme*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Sarıcık, M. & Katgı, İ. (2012). Osmanlı devleti'nde nakîbü'l-eşrâflık müessesesi tanıtım ve değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 21(1), 175-184
- Sarıkaya, Y. (1999). Osmanlı medreselerinin gerilemesi meselesi: eleştirel bir değerlendirme denemesi. *İslam Araştırmalar Dergisi*. Sayı:3, 23-29
- Satır, B. (2006). *Kabakçı Mustafa isyanı ve yenileşme hareketlerine etkileri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Shaw, S. J. (1996). The Nizam-ı Cedid Army under Sultan Selim III 1789-1807," 1965/1966,(Çevrimiçi)<http://psi427.cankaya.edu.tr/uploads/files/Shaw%2C%20Nizami%20Cedid%20%281966%29.pdf>, 169-184
- Subaşı, T. (2018). *Lâle devri'ne ait bir ıslahat takriri, Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*. Gökhan, İ., Saraç, H., Özcan, G. (Eds). Kömen Yayınları.
- Sütçü, M. S. (2017). Osmanlı devleti'nde müftülük kurumu: Anadolu müftüleri. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. Yıl:10, XXXII, 459-536
- Şakul, K. (2005). Nizam-ı cedid düşüncesinde batılılaşma ve islami modernleşme. *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*. 2, 117-150
- Şimşek, A. R. (2006). *Osmanlı ordusunda 18. ve 19. yüzyıllarda yapılan ıslahat çalışmaları ve bu çalışmalarda yabancı uzmanların rolü*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Taş, K. (2005). Osmanlı yönetim sisteminde şeyhülislamlık kurumu sosyolojik bir çözümleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1, 81-101
- Taşkın, Ü. (2008). Klasik dönem Osmanlı eğitim kurumları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 344-366
- Taştekin, O. (2019). 18. yüzyıl ve sonrası eğitim kurumları. *Cumhuriyet İlâhiyat Dergisi*. 23(3), 1143-1166

- Tatlısımak, U. (2016). *Osmanlı uleması ve patronaj ilişkisi*. [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (1999). *Osmanlı imparatorluğu'nda, eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tez, Z. (2008). *Kâğıdın ve matbaanın kültürel tarihi*. Doruk Yayıncılık.
- Tezer, C. (2012). Baş hoca İshak efendi ve mecmu'ay-ı 'ulûm-ı riyâziye. *Dört Öge*. 1(2), 67-106
- Topdemir, H. G. (2012). *İbrahim Müteferrika ve ilk Türk matbaacılığı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Topses, M.D. (2019). Osmanlı modernleşmesinde “gelenek” kavramının maddi temeli olarak ulema sınıfı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12(66), 725-729
- Uğurlu, H.S. (2010). *Tanzimat'ın din eğitimi anlayışına getirdiği yenilikler*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Unan, F. (1994). *Osmanlı medreselerinde ulemanın sosyal tabanı ve bunun ilmi performans üzerindeki etkisi*. XII. Türk Tarih Kongresi. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Unan, F. (2003). Osmanlı medrese uleması: ilim anlayışı ve ilmi verim. *Koomduk İlimder Jurnalı/Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(5), 14-34
- Unan, F. (2004). Medreseler ve Osmanlı merkezi yönetimi. *İlimder Jurnalı/Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(9), 1-7
- Unan, F. (2015). Klasik dönem Osmanlı medreselerinde eğitim üzerine yapılmış çalışmalara dair bir bibliyografya denemesi. *Divân İlmi Araştırmalar Dergisi*. 18, 79-114
- Unat, F. R. (1964). Baş hoca İshak efendi. *Belleten*. 28(109), 89-115
- Uzunçarşılı, İ. H. (1936). Halil Hamid paşa. *Türkiyat Mecmuası*. 5, 213-168
- Uzunçarşılı, İ. H. (1942). Cezayirli Hasan paşa'ya dair. *Türkiyat Mecmuası*. 7(0), 17-40
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayını.

- Yaran, R. (1992). Bid'at. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 129-131
- Yazıcıoğlu, M. S. (1998). Hızır bey, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:17, 413-415
- Yeli, S. (2005). *III. Selim dönemi askeri ve eğitim alanındaki ıslahat hareketleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Yılmaz, Ş. (2009). *Osmanlıdan cumhuriyete sıbyan mekteplerinde yenilik ve gelişmeler*. [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Yoluk, M. E. (2010). *XVIII. yüzyılda Osmanlı devleti'nde eğitim ve öğretim faaliyetleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Yurdakul, İ. (2013). Osmanlı İlmiye teşkilatının yenileşme süreci (1789-1876). Kolay, A. (Ed.). Yeditepe Yayınevi.
- Yüksel, H. (2007). *Osmanlı imparatorluğu'na matbaanın girişi ve toplumsal yanlışlıkları*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Zahid, M. (1938). Gelenbevî İsmail efendi. Alak, M. (Çev.). *Mecelletii'l-İslâm*. 11, 137-154
- Zengin, M. & Cevherli K. (2018). *Osmanlı medrese sisteminde eğitim-öğretim kadrosu üzerine bir değerlendirme*. Mahya Yayıncılık.
- Zerdeci, H. (2008). *Osmanlı ulema biyografilerinin arşiv kaynakları*. TDV Yayınları.

EKLER

EK A Osmanlı Medreselerinde Okutulan Eserler

	NAKLİ İLİMLER
Tefsir İlmi	Keşşâf Tefsiri (Eserin asıl adı: El-keşşâf 'an hakâ'ik et-tenzil - Müellifi: Ebu'l-Kâsım Carullah b. Omar el-Zemahşeri)
	Kadı Tefsiri (tefsir-i kâzi) (Eserin asıl adı: Envâr et tenzil ve esrâr et-tevil - Müellif: Nasiruddin Sa'id 'Abdullah b. Omar el-Beyzavi)
Hadis İlmi	1. El-Cami' es-Sahih (Buhârî) (Müellifi: Ebû 'Abdullah Muhammed b. İsmâ'il al-Buhârî) Eser müellifin ismine izafeten Sahih-i Buhari diye bilinir. Bu eser darü'l-hadis medreselerinde okutulan baş kitaptı.
	2. El-Câmi' es-Sahih (Müslim) (Müellifi: Ebu'l-Hasan Müslim ibnu'l-Haccâc el-Kusayri) Eser,Sahih-i Müslim diye bilinir.
	3. El-Câmi' es-Sahih (Tirmizi) (Müellifi: Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi) Eser, Câmi' et-Tirmizi veya Sünen diye de bilinir.
	4. Sünen-i İbn-i Mâce (Müellifi: Ebû 'Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvîni)
	5. Sünen-i Ebi Dâvûd (Müellifi: Süleyman b. Eş'ases-Sicistânî)
	6. Es-Sünen el-Kebîr (Müellifi: Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb en-Nese'i)
	Meşârik el-Envâr en-Nebeviyye min Sıhah al-Ahbâr el-Mustafaviyye (Müellifi: Raziyyüddin Hasan b. Muhammed es-Sagâni)
Fıkıh İlmi	El-Hidaye (Müellifi: Şeyhülislam Burhaneddin 'Alî b. Ebubekir Merginânî) Aslında bu eser metin değil şerhtir. Metin, yine aynı müellif tarafından yazılmış olup Bidâye el-Mübtedi adını taşır.
	El-Vikâye (Eserin asıl adı: Vikâye er-Rivâye fî mesâil el-Hidaye - Müellifi: Sadrüşşeri'a'nın oğlu Burhanüşşeri'a Mahmûd)
	Muhtasar el-Kuduri (Müellifi: Ahmed b. Muhammed Kûdürî)
	Fera'iz el-Sacâvand (Müellifi: Siracüddin Muhammed b. Mahmud b. Abdürreşid es-Sacâvand) Eser, Ferâ'iz-i Sirâciyye olarak bilinir.
Usul-ı	Telvîh (Eserin asıl adı: et-Telvih fî keşf-i hakik et-tenkih - Müellifi: Saadeddin Taftazanî)

Fıkıh	Eser, Şerafeddin Ahmed tarafından yazılmış olan Tenkih el-ahdâs fî ref'et-teyemmüm el-ahdâs adlı esere yazılmış bir şerhtir.
	Menâr el-envâr (Müellifi: "Hafizuddin" Abdullah b.Ahmed Neseî)
	El-Müğnî (Müellifi: Celâleddin Ömer b. Mehmed Habbazî)
	Müntehâ es-Sül ve'l Âmâl fî 'İlmây el-Usûl vel-Cedal (Müellifi: Cemaleddin Ebu 'Amr Osman b. Omar Ibn Hâcib) Eser <i>Muhtasar el-Müntehi</i> veya <i>Muhtasar ibnül-Hacib</i> olarak bilinir.
Akaid İlmi	El- Akâ'id el-Azudiyye (Müellifi: Kadı'Azudiddin 'Abdurrahman b. Ahmed el-îcî)
	'Aka'id en-Neseî (Müellifi: Necmeddin Ebû Hafs Omar b. Muhammed en-Neseî)
	'Aka'id et-Tahavî (Müellifi: Ahmed b. Ca'fer el-Haneî)

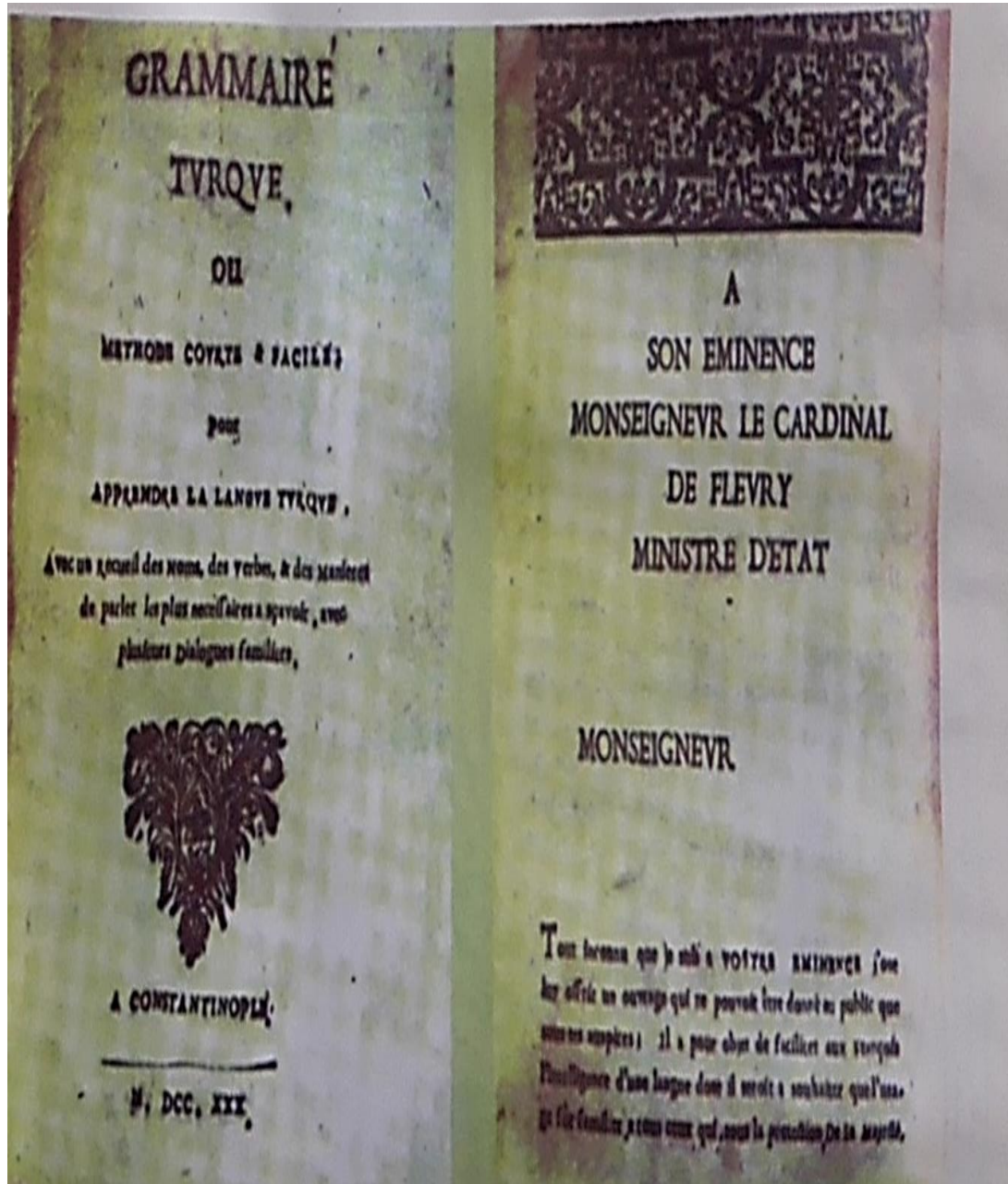
AKLÎ İLİMLER

Kelâm İlmi	Tecrid el-Kelâm (Müellifi: Nasirüddin Tûsî)
	Tevâlî' el – Envâr (Müellifi: Kadı Abdullah b. Ömer Beyzavî) Seyyid Şerif Cürcanî'nin bu esere yaptığı haşîye Osmanlı Medreselerinde okutulmuştur.
	El- Mevâkıf (Müellifi: Azudiddin Abdurrahman b. Ahmed el,îcî)
Belâgat İlmi	Miftah el-ulûm (Müellifi: Siracüddin Ebî Ya'kûb Yusuf b. Ebubekir Sekkakî) Eserin birinci bölümünü sarf ikinci bölümünü nahiv, üçüncü bölümünü de meânî ve beyan ilimleri oluşturmaktadır.
	Telhîs el-miftah fî'l- me'anî ve'l- beyân (Müellifi: Celâleddin Muhammed b. Abdurrahman el- Kazvinî) Eser, miftah el- ulûm adlı eserin üçüncü bölümüne ait bir hülâsadır.
Mantık İlmi	İsagucî (Müellifi: Esirüddin Mufazzal B. Omar el- Abharî) eserin adı, yunanca olup beş külliye manasındadır. İsagucî, Fenârî ve Şerif Nureddin'in şerhleri ile beraber okutulurdu.
	Eş, Şemsiyye (Müellifi: Necmeddin Ömer b. Ali Kazvinî)
	El-Gurre fî'l- Mantık (Müellifi: Seyyid Şerif Cürcanî'nin oğlu Şerif Nureddin Muhammed)
	Metâlî' el-Envâr (Müellifi: Kadı Siracüddin Mahmud b. Ebubekir Ermevî)
Hey'et İlmi	El-Mûlahhas (Müellifi: Harezmsahlı Mahmud b. Muhammed Çağminî) bu esere Kadızade-i Rumî diye bilinen Musa b. Mahmud bir şerh yazmış ve eseri Uluğ Bey Mirza'ya ithaf etmiştir.
Arap Dili	Arapça, Sarf ve Nahiv olmak üzere iki bölümde okutulurdu.
Sarf	Esâs et-Tasrîf (Müellifi: Molla Şemseddin Fenârî) Fenârî'nin oğlu Muhamed Şah'ın bu esere dair iki şerhi vardır.
	Eş- Şâfiye (Müellifi: İbn-i Hâcib diye meşhur olan Ebu Amr Osman b. Omar)
	El- İzzî (Müellifi: müellifinin kim olduğu konusunda ihtilaf vardır. Ancak büyük olasılıkla müellifi İmam-ı Azam Ebu Hanife'dir.) Simavna Kadısı Şeyh Bedrettin, bu esere bir şerh yazmış ve unkûd el-cevâhir ismini vermiştir.
	Marah e Ervâh (Müellifi: Ahmed b. Ali b. Mes'ud)

Nahiv	El- Elfiye fi'n- Nahv (Müellifi: Cemaleddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah Ta'î) Eser, Elfiye-i İbn-i Mâlik diye de bilinir.
	El- Avâmil el-mi'a (Müellifi: Abdurrahman Cürcanî'nin oğlu Şeyh Abdülkadir)
	El- Kâfiye fi'n, Nahv (Müellifi: İbn-i Hâcib diye meşhur olan Cemaleddin Ebû Amr Osman b. Omar'dır.)
	Şuzûr ez-zeheb (Müellifi: İbn-i Hişam diye bilinen Cemaleddin Şeyh Abdullah b. Yusuf'tur.)
	Katr en- Nedâ ve Bal eş- Şadâ (Müellifi: İbn-i Hişam)
	Muğnî el-lebîb' an kutub el- A'arîb (Müellifi: İbn-i Hişam)
	El- İ'rab' an kavâ'id el-i'rab (Müellifi: İbn-i Hişam)
	El- Misbâh (Müellifi: Nâsır b. Abdüseyyid Matrizî)

Hasan Akyol, Türk Eğitim Tarihi el Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, s.119-121

EK B İbrahim Müteferrika'nın Hazırladığı Türkçe Gramer Kitabı

توضیح در بیان

صورت امر شریف

قد وذلما جاء والا عین مکونی صدرا طی غلفاسندن سعید ودرگاه معلوم متفرقه لرندن ابراهیم زید
 چند هسانو قیج رفیع هابون واصل اولحق معلوم اولاکه چین روابط دوام قیام فواریس دین و دولت و روابط
 قوام نظام ملک و ملت مضبوط و بطون ارج و اخبار و حفظ و حراست معارف و آثار است و بحر برکت و بحایف
 و قید و تحریر و او بن لطائف ابله پسر و اشاعت انواع علوم و آثار و آثار فنون تکثیر کتب ابله مقدر ابد و کی
 مسلم و مقرر اولفعل طبع شمس دین محمدی و ظهور و تاثیر صبح ملت احمدی صلی الله تعالی علیه و سلمدن بنی
 شمس دین مبین و فضلای محققین کثر هم الله تعالی الی یوم الدین ضبط و حمایت ایت قرآنیه محفوظ و حیاتیات
 احادیث نبویه و سایر معارف بقینه ایچون نده بن بحایف و ضبط برکت علوم و معارف ابله و کذلک ابله
 صریح و فلو سید معارف ابله و حکیمه و سایر فنون جریمه و تواند کیم ضبط و اقامه و تعلیم و استفاده سی دخی
 کتب و تحریر و بن و تنظیم ابله حصول ید بر اولفعل نبل اجور و دیو و باخر و به و ابرار سعادت ابدیه ایچون
 تألیف کتب علمیه و بن تحف معارف جریمه دخی خالی اولیوب لکن مرور بام و احتمالات ادوار و اعوام
 ابله جنک و فتنه و تکثیر و هلاک و بی تمیز و جمل و ملک الله الله فرغ استیلا و سایر واقع اولان
 حروب و قتال و حریق اثنال و اکثر مصنفات عرض مضایع و تلف اولفعل الیوم مائت اسلامیه و قلموس
 و جوهری و لسان العرب و وان قولی و کتب نوارغ و نسخ علوم ابله دن جلد و جیمی کثیر اولان نسخ لازم
 نادر و زمره کتاب و مستنسخینک دخی قصور هشور و خا و لرند و ناشی باز مغز غبت ابله و یاز و قلمری
 نسخ دخی ضبط و خطادن خالی اولفعل ندرت کتب و مقام نسخ طلبه علوم و در غبه معارف و فنونک
 عسرت و مشقتلرین باعث وادی اولوب و اعمال صاعیه دن بسمه منقذ و حیوه دله ره مکتب حسنه ضرری
 و روی سینه و یکین بین طبعی کیم بی نوع کتبندن عبارت و فن بسمه ده حمله کک لان کتبک عبارتی عیان
 و بر جلد کتاب یارلق و حمله بسمه فتنه و یک جلد کتب بسمه حمله کاه چکی نمایان اولوب قلیل المشقه
 و کثیر المده و بر صحت مرغو بر اولدینی معهودی حاوی بر صاله ابله نه تألیف و اشاعت و صنایع کثیره سن تمهید
 و احصا و فی مذکوره سزک مهارتکرا اولفعل لازم و معارفش اشاعت کور و ندرتکرا ابله ایام سعادت

